

J. 261. 6.

ZEMĚPIS

PRO

ŠKOLY OBECNÉ A MĚŠŤANSKÉ

UPRAVIL

JOS. KREJČÍ,
UČITEL PŘI ŠKOLE MĚŠŤANSKÉ.

TŘETÍ STUPEŇ.

ZEMĚPIS ŘÍŠE RAKOUSKO-UHERSKÉ.

PRO OSMOU TŘÍDU ŠKOL OBECNÝCH A MĚŠŤANSKÝCH.

Cena 44 kr.

V PRAZE 1879.
NÁKLADEM F. TEMPSKÉHO.

7

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA	
PEDAGOGICKE FAKULTY	
PRAHA - BŘEHOVÉ	
Státní	..... V146 / 3
Inv. číslo, č.	 201062

Obsah.

Povšechný přehled říše.

§ 1.	Zeměpisná poloha	1		Obydlí a zaměstnání obyvatelstva	27
2.	Hranice	1		§ 10. Plodiny a živnosti. Plodiny rostlinné	28
3.	Části mocnářství	2		Plodiny živočišné	29
4.	Jméno říše	2		Plodiny z říše nerostů	31
5.	Rozloha říše	3		Léčivé prameny	32
6.	Vodstvo, Moře	3		Průmysl	32
	Řeky	4		Obchod	34
	Jezera, Rybníky, Močály	8		§ 11. Vzdělanost a školství	37
§ 7.	Povaha půdy, A. Vysočiny	8		§ 12. Dobročinné ústavy	39
	Vysočina českomoravská	9		§ 13. Zřízení státní. Ústava	39
	Alpy	13		Panovník	40
	Kras	17		Zastupitelstva	40
	Karpaty	19		Úřadové	41
	B. Nížiny	21		§ 14. Zřízení vojenské	42
§ 8.	Podnebí	23		§ 15. Zřízení církevní	43
§ 9.	Obyvatelstvo. Počet obyvatelstva	24			
	Národnosti	25			
	Náboženství	26			

Jednotlivé země říšské.

A. Země sudetské.

I. Čechy.

§ 16.	Hranice a zeměpisná poloha	44
17.	Velikost	44
18.	Vodstvo	44
19.	Povaha půdy	44
20.	Podnebí	45
21.	Místa	45
22.	Obyvatelstvo	52
23.	Plodiny a živnosti	53

II. Morava.

§ 24.	Hranice a zeměpisná poloha	55
25.	Velikost	55
26.	Vodstvo	55
27.	Povaha půdy	55
28.	Podnebí	55
29.	Místa	56
30.	Obyvatelstvo	58
31.	Plodiny a živnosti	59

III. Slezsko.

§ 32.	Hranice a zeměpisná poloha	60
33.	Velikost	60
34.	Vodstvo	60
35.	Povaha půdy	61
36.	Podnebí	61
37.	Místa	61
38.	Obyvatelstvo	62
39.	Plodiny a živnosti	62

B. Země alpské.

IV. Tyrolsko s Vorarlberkem.

§ 40.	Hranice a zeměpisná poloha	63
41.	Velikost	63
42.	Vodstvo	63
43.	Povaha půdy	63
44.	Podnebí	64
45.	Místa	64
46.	Obyvatelstvo	65
47.	Plodiny a živnosti	66

V. Salcbursko.

§ 48.	Hranice a zeměpisná poloha	67
§ 49.	Velikost	67
§ 50.	Vodstvo	67
§ 51.	Povaha půdy	67
§ 52.	Podnebí	67
§ 53.	Místa	67
§ 54.	Obyvatelstvo	68
§ 55.	Plodiny a živnosti	68

VI. Vévodství Korutanské.

§ 56.	Hranice a zeměpisná poloha	69
§ 57.	Velikost	69
§ 58.	Vodstvo	69
§ 59.	Povaha půdy	69
§ 60.	Podnebí	69
§ 61.	Místa	69
§ 62.	Obyvatelstvo	70
§ 63.	Plodiny a živnosti	70

VII. Vévodství Štýrské.

§ 64.	Hranice a zeměpisná poloha	71
§ 65.	Velikost	71
§ 66.	Vodstvo	71
§ 67.	Povaha půdy	71
§ 68.	Podnebí	71
§ 69.	Místa	72
§ 70.	Obyvatelstvo	73
§ 71.	Plodiny a živnosti	73

VIII. Arcivévodství Horno-Rakouské.

§ 72.	Hranice a zeměpisná poloha	74
§ 73.	Velikost	74
§ 74.	Vodstvo	74
§ 75.	Povaha půdy	74
§ 76.	Podnebí	74
§ 77.	Místa	75
§ 78.	Obyvatelstvo	76
§ 79.	Plodiny a živnosti	76

IX. Arcivévodství Dolno-Rakouské.

§ 80.	Hranice a zeměpisná poloha	76
§ 81.	Velikost	76
§ 82.	Vodstvo	77
§ 83.	Povaha půdy	77
§ 84.	Podnebí	77
§ 85.	Místa	77
§ 86.	Obyvatelstvo	79
§ 87.	Plodiny a živnosti	79

C. Země krasové.

X. Kraňsko.

§ 88.	Hranice a zeměpisná poloha	80
§ 89.	Velikost	80
§ 90.	Vodstvo	80
§ 91.	Povaha půdy	81
§ 92.	Podnebí	81
§ 93.	Místa	81
§ 94.	Obyvatelstvo	82
§ 95.	Plodiny a živnosti	82

XI. Přímoří.

§ 96.	Území, hranice a zeměpisná poloha	83
§ 97.	Velikost	83
§ 98.	Vodstvo	83
§ 99.	Povaha půdy	83
§ 100.	Podnebí	83
§ 101.	Místa	84
§ 102.	Obyvatelstvo	85
§ 103.	Plodiny a živnosti	85

XII. Dalmacie.

§ 104.	Území, hranice a zeměpisná poloha	86
§ 105.	Velikost	86
§ 106.	Vodstvo	86
§ 107.	Povaha půdy	86
§ 108.	Podnebí	86
§ 109.	Místa	86
§ 110.	Obyvatelstvo	87
§ 111.	Plodiny a živnosti	87

D. Země karpatské.

XIII. Hallč.

§ 112.	Hranice a zeměpisná poloha	88
§ 113.	Velikost	88
§ 114.	Vodstvo	88
§ 115.	Povaha půdy	89
§ 116.	Podnebí	89
§ 117.	Místa	89
§ 118.	Obyvatelstvo	90
§ 119.	Plodiny a živnosti	91

XIV. Bukovina.

§ 120.	Hranice a zeměpisná poloha	93
§ 121.	Velikost	93
§ 122.	Vodstvo	93
§ 123.	Povaha půdy	93
§ 124.	Podnebí	93

125. Místa	93
126. Obyvatelstvo	94
127. Plodiny a živnosti	94

E. Země koruny uherské.

XV. Uhry.

128. Hranice a zeměpisná po- loha	95
129. Velikost	95
130. Vodstvo	95
131. Povaha půdy	95
132. Podnebí	96
133. Místa	96
134. Obyvatelstvo	98
135. Plodiny a živnosti	99

XVI. Sedmihradsko.

136. Hranice a zeměpisná po- loha	101
--	-----

137. Velikost	101
138. Vodstvo	101
139. Povaha půdy	101
140. Podnebí	101
141. Místa	101
142. Obyvatelstvo	102
143. Plodiny a živnosti	102

XVII. Chorvatsko a Slavonie.

144. Hranice a zeměpisná po- loha	103
145. Velikost	103
146. Vodstvo	103
147. Povaha půdy	103
148. Podnebí	104
149. Místa	104
150. Obyvatelstvo	105
151. Plodiny a živnosti	105

Dodatek.

Bosna a Hercegovina.

152. Území, správa a země- pisná poloha	106
153. Velikost	107
154. Vodstvo	107

155. Povaha půdy	107
156. Podnebí	107
157. Místa	107
158. Obyvatelstvo	108
159. Plodiny a živnosti	108

Tabulka I.

Přehledné seřadění zemí rakousko-uherských	110
--	-----

Tabulka II.

Města česká, jež mají více než 3000 ob.	111
---	-----

Tabulka III.

Města moravská a slezská, jež mají nad 3000 ob.	113
---	-----

Chyby tiskové:

Str. 7. řád. 5. s hora místo Papradem čti Popradem.	
" 69. " 11. " " Gospovětsko čti Gospovetsko.	
" 69. " 7. z ilola " Gospovetském čti Gospovetském.	

Povšechný přehled celé říše.

§ 1. Zeměpisná poloha.

Širší vlast naše, císařství Rakousko-Uherské, jedna ze šesti velmocí evropských, rozkládá se ve střední Evropě mezi 27. a 44. stupněm vých. délky a mezi 42. a 51. stupněm sev. šířky.

Nejvýchodnější místo říše naší nalézá se v Sedmihradsku blíže 46. stupně s. š., nejzápadnější u Feldkirchu ve Vorarlberku, nejjižnější na nejzazším jižním cípu Dalmacie a nejsevernější poblíž Hanšpachu v Čechách. Nejzápadnější místo vzdáleno jest od nejvýchodnějšího 1300 km. (172 mil, — 43 dní cesty), a nejjižnější od nejsevernějšího 1070 km. (141 mil).

Slunce vychází na hranicích východních o 1 hodinu a 8 minut dříve než na hranicích vorarlberských. Na severu trvá nejdelší den o 1 $\frac{1}{4}$ hodiny déle nežli na jihu Dalmacie.
Co jest toho příčinou?

§ 2. Hranice.

Hranice Rakousko-Uherska jsou větším dílem přirozené, tvořeny jsou buďto hřbety horskými, nebo řekami, jezery a mořem.

Hranice přímořské jsou proti celému objemu říše velmi nepatrný; obnášejí sotva pětinu celé čáry pohraničné; proto jest mocnářství naše státem pevninným (kontinentálním).

Udejme na mapě: a) kde jsou hranice přirozené a čím jsou utvořeny, a kde hranic přirozených není;

b) s kterými státy a kde říše naše hraničí.

§ 3. Části mocnářství.

Říše Rakousko-Uherská skládá se ze 17 korunních zemí, jež dělí se na dvě polovice: na země rakouské, předlitavské, čili země v říšské radě vídeňské zastoupené a na země uherské č. zalitavské.

K první polovici náležejí:

1. **Království České.**
2. **Markrabství Moravské.**
3. **Vévodství Slezské.**
4. **Království Haličské.**
5. **Vévodství Bukovinské.**
6. **Arcivévodství Dolnorakouské.**
7. **Arcivévodství Hornorakouské.**
8. **Vévodství Salcburské.**
9. **Vévodství Štýrské.**
10. **Vévodství Korutanské.**
11. **Vévodství Kraňské (Krajina).**
12. **Přímoří:** knížecí hrabství Gorické, markrabství Istrianské a město Terst.
13. **Knížecí hrabství Tyrolské s Vorarlberkem.**
14. **Království Dalmatské.**

Země uherské jsou:

15. **Království Uherské.**
16. **Velkovévodství Sedmihradské.**
17. **Království Chorvatsko-slavonské.**

(Mimo to náleží k mocnářství našemu nyní též **Bosna a Hercegovina**, jež vojskem rakousko-uherským jsou obsazeny.)

§ 4. Jméno říše.

Jádrem říše naší, kolem něhož ostatní země se kupily jsou Rakousy Dolní. Země tato dostala se r. 1282 i se Štýrskem, Rakousy Horními a Kraňskem dědičně domu Habsburskému. Ve 14. století spojili vévodové rakouští s tímto panstvím Korutany, Tyroly a Terst a nazývali všechny tyto země společným jménem „Země rakouské“. Od roku 1526 stali se panovníci rakouští i králi v zemích uherských a českých a toto panství své rozšířili v předešlém století Buko-

vinou a Haličí, na počátku tohoto století Dalmacií, částkou Přímoří a Salcburskem. Za nešťastných válek Napoleonových povýšil tehdejší panovník František I. tyto země své na císařství a přijal název císaře rakouského. Od té doby sluly země naše císařstvím Rakouským. Ale roku 1867 domohli se Uhři téměř úplné samostatnosti a dosáhli toho, že změnil se dosavadní název říše, tak že sluje nyní, aby i koruna uherská ve jméně tom se značila, císařství Rakousko-Uherské.

§ 5. Rozloha říše.

Území mocnářství našeho tvoří dosti zaokrouhlený celek tvaru obdélníkovitého, z něhož jen na západě Tyrolsko a na jihu Istrie, Dalmacie (a Bosna s Hercegovinou) patrněji vybočují. K říši naší náležejí i četné ostrovy v moři Adriatickém; značnější z nich jsou:

a) z ostrovů Kvarnerských: **Velja (Krk), Čres, Lošinj, Rab a Pag;**

b) z ostrovů Dalmatských: **Brač, Hvar, Korčula Mlet a Vis.**

Velikost celé říše Rakousko-Uherské činí něco přes **6200 □ Mm.** Z toho připadá větší polovice (přes 3200 □ Mm.) na země koruny uherské a menší polovice (3000 □ Mm.) na země rakouské.

(Připočítá-li se však ještě i území bosenské a hercegovské (580 □ Mm.), tož činí rozloha státu našeho asi 6800 □ Mm.)

Kolikáté jest Rakousko-Uhersko velikostí svou mezi státy evropskými?

Porovnejme velikost říše naší s rozlohou držav ostatních velmocí evropských!

§ 6. Vodstvo.

1. Moře.

Mocnářství naše dotýká se jenom **Adriatického** moře svými nejjižnějšími zeměmi: Přímořím, západním Chorvatskem a Dalmacií. Délka celého pobřeží mořského jest asi 1500 Km. Nejdůležitější zátoky moře Adriatického při hranicích našich jsou: Záliv **Terstský** na západní a **Kvarnerský** záliv na vých.

straně poloostrova Istrianského, pak **boka Kotorská** na jihu Dalmacie.

Pobřeží jest skoro všude příkré a skalnaté a má četné malé zátoky a dobré přístavy. Nejlepší přístav jest **Kotorský**, pro obchod nejdůležitější **Terstský** a **Rjecký**, pro válečné lodě určený **Puljský**. I na některých ostrovech, jichž jest značný počet podél pobřeží od zál. **Kvarnerského** až na jih Dalmacie, jsou dobré přístavy, jako na **Lošini** a jinde.

2. Řeky.

Řek má naše mocnářství počet nemalý, ale všechny hlavní řeky, nepatrné pobřežní řeky na jihu vyjímaje, mají své ústí mimo hranice rakousko-uherské. Náleží čtyřem oblastem mořským: oblasti moře Černého, Adriatického, Severního a Baltického.

Do Černého moře tekou **Dunaj** a **Dněstr**, do Baltického **Visla**, do Severního **Labe** a **Rýn**, do Adriatického **Adyže** a menší řeky pobřežní.

I. Dunaj. Největší veletok našeho mocnářství jest **Dunaj**. Jeho pořící zaujímá tři čtvrtiny celé říše. Dunaj, jehož prameny jsou v Černém lese v **Badensku**, vstupuje u **Pasova** na půdu rakouskou, protéká obě arcivévodství **Rakouská** a **Uhry** až k **Vácovu** směrem východním, u **Vácova** obrací se náhle k jihu, až zase od hranic slavonských vrací se ku směru prvnějšímu. Od **Zemuně** tvoří hranice **srbsko-uherské**; u **Ršavy** se loučí se zeměmi našimi, jež opouští soutěskou zvanou „**Železnou branou**.“ Po celém toku svém v říši naší jest **Dunaj** splavný pro parníky. Tvoří četné ostrovy, z nichž největší jsou **Velký** a **Malý Žitný** ostrov v **Uhrách** poblíž pomezí rakouského.

Přítoky **Dunaje** a) na pravém břehu:

Přítoky **Dunajské Illera**, **Lech** a **Isar** mají pouze své vrchoviště na půdě naší; první dvě ve **Vorarlberku**, třetí v **Tyrolsku**.

Inn, vzniká ve **Švýcarsku**, protéká sev. **Tyrolsko**, pod **Kufsteinem** odtéká do **Bavor**, obloukem přibližuje se pak ku hranicím **hornorakouským**, kde pije **salcburskou Sálici**, a teče po hranicích těch až ku svému ústí u **Pasova**.

Poblíž Lince vlévá se do Dunaje **Travna**, která tvoří krásná jezera v „Solní komoře“: Grundelské, Hallstattské a Travenské čili Gmundenské, a sesiluje se též výtoky z jezer na hranicích salcbursko-rakouských: Svato-Volf-ganžského, Lunního a Atterského.

Enže pramení v Salcbursku, protéká sz. Štýrskem, pak Horními Rakousy a od Šteyeru, kde pije Šteyerku, valí své vlny do Dunaje po hranicích obou arcivévodství.

Ibsa, **Erlafa**, **Treisma** a **Videňka**, jež ústí do Dunaje v Dolních Rakousích, jsou říčky malé.

Litava vzniká v Dolních Rakousích, tvoří pak částečně hranice rakousko-uherské; ústí své má v Uhrách u Starých Hradů. Od neveliké této říčky slovou země naší polovice říšské předlitavské, země uherské zalitavské

Rába temení ve Štýrsku a ústí v Uhrách u Raabu; vnímá několik přítoků, z nichž jeden — Lafnice — teče po hranicích štýrsko-uherských.

Blatná vyvěrá v lese Bakoňském, teče průplavem a přijímá z Blatenského jezera přítok Šio.

Dráva sbírá své prameny ve vých. Tyrolsku, protéká Korutany a Štýrsko, tvoří pak hranice mezi Chorvatsko-Slavonskem a Uhrami. V Korutanech pije Zilu, výtoky z jezer: Bílého, Millštatského, Ossiašského a Vrbského, pak řeky Krku a Labudu; v Uhrách Murn. Mura vzniká v Salcbursku, protéká Štýrsko, kde vnímá *Murici*.

Sáva, s Drávou největší přítok Dunaje na pravém břehu, vzniká v Horní Krajině ze dvou pramenů, teče rovnoběžně s Drávou nejprve Krajinou, pak po hranicích krajinsko-štýrských, Chorvatskem a od ústí Uny po jižních hranicích chorvatských a slavonských. Přítoky její jsou: v levo — Savina, v pravo: Lublanice, Kupa, Una, Vrbaš, Bosna a Drina. Památná jest Lublanice; ta zove se u pramenů svých Pivka, ztrácí se do podzemských jeskyň postojenských, vychází pak, Unec zvána, opět na světlo, ztrácí se po krátkém toku podruhé, až konečně objevuje se u Vrchníku jsouc splavnou již Lublanicí.

b) na levém břehu:

Z malých říček, jež ústí do Dunaje v Rakousích, důležitější jsou: **Mühla** v Horních Rakousích, kteráž spojena jest s Vltavou průplavem, zvaným „stokou švarcenberskou“; a **Chuba** v Dolních Rakousích.

Morava, protéká zemi Moravskou od severu k jihu a vnímá skoro všecko vodstvo této země; zejména pije na levém břehu: **Bečvu** (vzniklou z **Bečvy Horní** a **Dolní**) a **Olšavu**; na pravém břehu: **Hanu** a **Dyji** a tvoří od ústí této hranice rakousko-uherské. **Dyje**, povstávši z **Dyje moravské** a **Dyje rakouské**, sesiluje se **Svratkou**, spojenou se **Svitavou** a **Jihlavou**.

Váh vyvěrá na Slovensku na úpatí Vys. Tater, teče obloukem na západ vypouklým a ústí do ramene dunajského, jež tvoří **Velký Žitný ostrov**.

Rovnoběžně s Váhem tekou: **Nitra**, ústící u **Komárna**, a **Hron**, jenž má své ústí u **Ostřihoma**.

Nedaleko ústí **Hronu** vlévá se do Dunaje **Ipola**.

Největší přítok Dunaje jest **Tisa**. Pramení ve východním cípu **Uher** a minuvši hornaté krajiny valí dále své vlny lenivě a tokem velmi křivolakým středem Veliké nížiny **Uherské**, až u **Tittlu** snoubí se s **Dunajem**, s nímž o něco výše již spojuje ji průplav **Františkův**. K pořčí **Tisy** náleží celá vých. polovice **Uher** a skoro celé **Sedmíhradsko**. Větší přítoky její jsou, v pravo: **Bodročka**, **Hernad** se **Šajavou**; v levo: **Samoš**, spojené **Köröše**, **Maruše** se **Zlatnou** a **Trnavou** a **Bega**, tekoucí průplavem.

Temeš, ústí do Dunaje jižně od ústí **Tisina**.

Na půdě rumunské vlévají se do Dunaje **Olta**, která vyvěrá ve východním **Sedmíhradsku**; **Seret**, jenž má své prameny v **Bukovině**, a **Prut**, který vzniká v jihovýchodním cípu **Haliče** a protéká severní **Bukovinu**, spojiv se na hranicích **bukovinských** s **Čeremoší**. Do **Seretu** ústí **bukovinské řeky Sučava** a **Moldava**.

2. Dněstr. **Dněstr** jest hlavní řeka východ. **Haliče**, tvoří částečně hranice **haličsko-bukovinské** a odtéká do **Ruska**. Přední jeho přítoky jsou: v pravo **Stryj**, **Lomnica** a **Bystřica**; v levo **Seret** a pohraničná **Zbrucz**.

3. Visla. Visla vzniká ve vých. Slezsku, teče částečně po hranicích prusko-rakouských, od Osvětima Krakovskem a tvoří pak od Stanislavic hranice haličsko-ruské. Přítoky značnější má jen na pravém břehu; jsou to: Sola, Skava, Rába, Dunajec s *Papradem*, San a Bug. Bug ústí do Visly teprve na půdě ruské.

4. Odra. Odra náleží z části jen nepatrné Rakousku. Vzniknuvši na Moravě a přijavši ze Slezska západního Opavu a z východního Ostravici a Olšavu, odtéká již pod Bohumínem do pruského Slezska.

5. Labe. Labe, po Dunaji nejdůležitější veletok pro obchod Rakouska, zejména Čech, vyvěrá na slatinných pláních krkonošských nedaleko Sněžky, protéká obloukem Čechy severovýchodní a spojivši v řečišti svém všechny vody české (až na výminky jen velmi nepatrné), razí sobě malebnými stěnami Děčfnskými cestu do Saska. Na pravém břehu přijímá Labe u Poděbrad Cidlinu, u Staré Boleslavi Jizeru a u Děčfna Ploučnici. V levo pije u Jaroměře Úpu, u Josefova Metuji, u Hradce Králové Orlici, u Pardubic Chrudímkou, u Mělníka Vltavu, u Litoměřic Ohři, u Oustí Bělou. — Vltava, tato nejpřednější řeka česká, vzniká na Šumavě, protéká od Vyššího Brodu zemi směrem severním, dělí Čechy na západní a východní, a minuvši krásnou naši Prahu, snoubí se u Mělníka s Labem. Přítoky Vltaviny jsou: v pravo *Malše*, *Lužnice* a ladná *Sázava*; v levo křivá *Otava* a stříbrnosná *Mže* čili *Berounka*, sesílená chladnou *Radbuzou* a *Úhlavou*. Vltava již od Budějovic splavná jest pro lodě a činí i Labe teprve od Mělníka splavným pro parolodě. I po Vltavě mezi Prahou a Štěchovicemi plují parníky.

6. Rýn. Rýn dotýká se mocnářství našeho jen pravým břehem svým; tvoře v délce jen 41 Km. hranice vorarberské, přijímá u Feldkirchu Illu a naplňuje pohraničné jezero Bodamské.

7. Adyže, hlavní řeka jižního Tyrolska, povstává z jezírka Reschenského, teče obloukem k Meranu, kdež obrací se náhle na jihovýchod. U Bozenu pije Eisak spojený s *Rienzou* a odtéká pak jižně do Benátek.

V jihozápadním Tyrolsku má své temeniště Sárka, která tvoří jezero Gardské; vytékajíc z něho slove Mincio a ústí do Pádu.

Do moře Adriatického ústí v říši naší několik pobřežních řek. Z těch značnější jsou: **Soča** v Přímoří, **Zrmanja**, **Krka** a **Cetyně** v Dalmacii, pak **Neretva**, největší ze všech, která náleží celým tokem svým Hercegovině a jen ústím Dalmacii.

V zemích krasových jest mnoho řek, jež ztrácí se do podzemních ponorů.

3. Jezera.

Mocnářství naše má sice nemalý počet jezer, zvláště v zemích alpských a krasových, ale jsou to většinou jezírka jen malá. Větší jezera jsou ta, jež byla při řekách již jmenována. *Opakujme je a pamatujme si k nim ještě*: jezero **Neziderské** v Uhrách, jezero **Cirknické** v Krajině, jezero **Vranské** v Dalmacii. V Tatrách jsou malá jezírka, zvaná od tamních obyvatelů mořská oka.

4. Rybníky.

Rybníků mají nejvíce země severní, zejména Čechy, ač i tu jich valem ubývá, ježto se vypouštějí a mění na pole a luka. Nejhojnější jsou dosud v jižních Čechách, kdež nalézají se i největší rybníky u Třeboně, řečený rybník **Rožmberský**.

5. Močály.

Každá korunní země má něco půdy močálovité, nejvíce však Uhry a Halič. Nejrozsáhlejší močál jest **Hanság** u jezera Neziderského. Mimo to mají Uhry značné močály při Tise, Dunaji, Kőrösi a Temeši; v Haliči jsou močály při Dněstru, Sanu a Bugu; v Slavonsku při dolní Drávě a Sávě, v Dalmacii při Neretvě, v Krajině při Lublanici. V ostatních zemích jsou močály jen nepatrné. Ustavičným vysušováním neustále močálů ubývá a půda močálovitá mění se na úrodná luka a pole.

§ 7. Povaha půdy.

A. Vysočiny.

Půda mocnářství rakousko-uherského jest většinou **hor-
nata**, tak že skoro tři čtvrtiny veškerého území jsou vysoc-

činou a jenom jedna čtvrtina náleží nížinám. Mezi státy evropskými jen Švýcarsko je hornatější nežli říše naše.

Vysočiny mocnářství našeho náležejí čtyřem soustavám horským: **alpské, krasové, hercynsko-sudetské a karpatské.**

Alpy prostupují země jihozápadní, omezeny jsou na severu a na východě Dunajem, na jihu údolím Sávy (a *Sory*) Soče (a *Idřice*).

Kras zaujímá země jižní, oddělen jsa Sávou, Sorou, Idřicí a Sočí od hornatiny alpské.

Horstvo hercynsko-sudetské prostupuje země severozápadní, tvoří vysočinu řečenou českomoravskou a dosahuje na jih až k Dunaji; na východě ji ohraničují údolí Moravy, dolní Dyje a Svatky, Hané, Bečvy a Odry.

Karpaty rozkládají se po zemích východních, od Dunaje, Moravy a Odry až ku hranicím východním.

Kterými zeměmi prostírají se jednotlivá horstva?

Podle hor, jež řší naši prostupují, dělíme země rakousko-uherské na 4 skupiny: na země alpské, krasové, sudetské a karpatské.

Které země patří ku každé z těchto skupin?

I. Vysočina českomoravská.

Vysočina českomoravská utvořena jest východními pásmy středoevropského horstva Českoněmeckého čili Hercynsko-sudetského. Omezena jsouc na třech stranách okrajnými horstvy, jež tvoří přirozené hranice naproti zemím německým, svaluje se jednak do vnitř země české do údolí vltavského a labského, jednak na jihovýchod do úvalu Moravy a Dunaje.

Jednotlivá pásma vysočiny této jsou:

Smrčiny, vypínají se při pramenech Ohře, spojují vysočinu českomoravskou s horstvem německým a zasahují jen východními výběžky svými do západního cípu Čech.

Od Smrčin na jihovýchod po hranicích českých pne se lesnaté horské pásmo, kteréž rozděleno jest skoro uprostřed probím domažlickým na dvě části: severnější nižší slove **Český les** a jižnější vyšší část nazývá se **Šumavou**.

Český les počíná nedaleko Ohře horou Dylení a končí u prohbí domažlického horou Čerchovem. Východně od hory Dylení připojuje se k němu horstvo **Tepelské**, jež rozkládá se uvnitř země mezi Ohří a Mží.

Šumava počínajíc od prohbí domažlického, vysílá výběžky až do Horních Rakous k Dunaji. Hlavní pásmo pohraničné provázeno jest na obou stranách — na české i bavorské — nižšími pásmy rovnoběžnými. Na straně české jest to pásmo **Boubína**, jež lemuje levý břeh horní Vltavy, a ještě východněji **Blanský les**, jehož nejvyšší vrchol Schöninger daleký poskytuje rozhled po rovině budějovické. V Šumavě nalézají se jak na vysokých stráních, tak i v údolích četné a rozsáhlé slatiny, které jako houby vssakují vodu za počasí deštivého a zabraňují tak škodlivým povodním; za to zase v čas sucha zásobují hojně (podobně jako ledovce alpské) prameny a řeky. Největší bohatství Šumavy záleží v lesích, jimiž stráně její jsou porostly; v Šumavě spatřiti lze ještě i prales.

Nejvyšší hory šumavské jsou: **Javor a Rokle** (1450 m.) na straně bavorské; na straně české: hora **Třístoličná** (přes 1500 m.), **Plöckelstein**, **Luzný a Boubín** (skoro 1400 m.).

Od Smrčín na severovýchod po hranicích českých až k sedlu Nokleřovskému poblíž Labe prostírají se **Krušné Hory** (Rudohoří), které jenom na straně české vystupují příkře do výše, kdežto na straně saské znenáhla svažují se do nížiny německé. Široký, dřem lesem, dřem slatinami a vlhkými lukami pokrytý hřbet vysočiny této má podnebí velmi drsné, v němž sotva že brambory dozrávají. Bohatství rud, jímž hory tyto druhdy se vyznačovaly, značně se již stenčilo, tak že obyvatelé tamní nuzně jen se živí rozličným průmyslem.

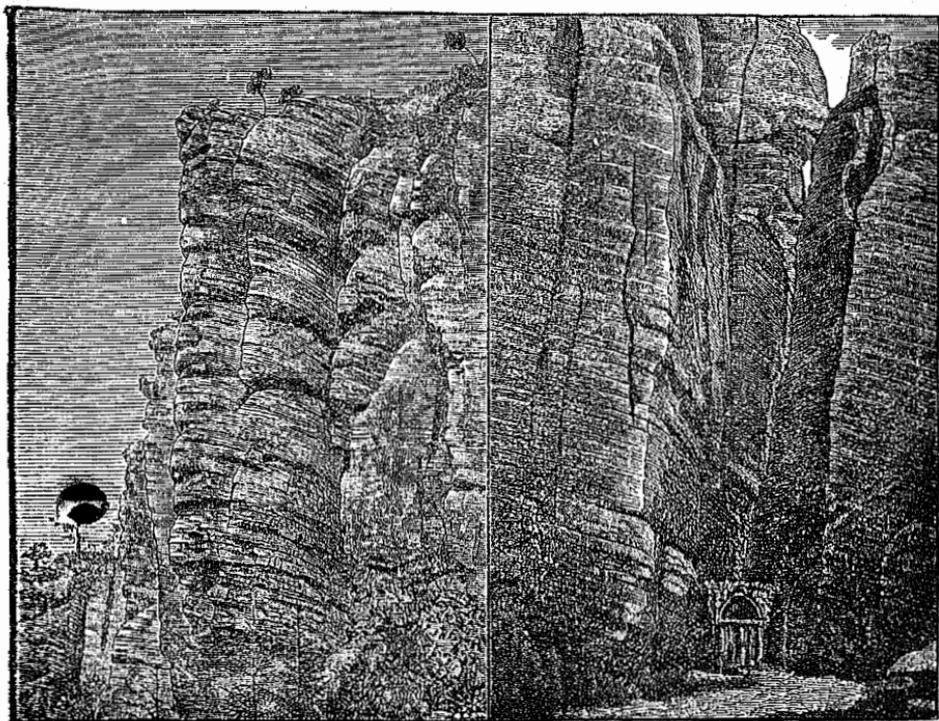
Nejvyšší vrchol v Krušných horách jest **Keilberk** u Jáchymova (asi 1300 m.).

Za sedlem nokleřovským zdvihají se v půvabném skupení a podobách rozmanitých pískovcové hory **Děčínské** (Stěny Děčínské), mezi nimiž prodralo si Labe cestu z Čech do země severního Německa. Pro malebné krásy své nazývá se horstvo to také „českým Švýcarskem“.

Horami Lužickými v okolí Šluknovském a Rumburském počíná horstvo **Sudetské**, jež ve skupinách rozličných jmen po-

stupuje po severovýchodních hranicích českých a moravských až k Odře a Bečvě. K horám Lužickým připojuje se na levém břehu Nisy zhořelické břidličný hřbet Ještědský. Mezi Nisou zhořelickou a horní Jizerou jsou hory Jizerské.

Nejvyšší pásmo sudetské a zároveň nejvyšší horstvo vysočiny českomoravské jsou Krkonoše, na hranicích českých mezi Jizerou a sedlem Žacléřským. Stráně krkonošské porostly jsou lesem, ale vysoký hřbet tohoto pohoří zasahuje až nad patro stromové a pokryt jest jen bařinatými lučinami; na mnohých místech, zejména na vrcholích jsou holé, nebo mechem jen spoře porostlé skály, mezi nimiž tu a tam jen zakrnělá kleč ještě se žaří. „Louky“ krkonošské posety jsou osamělými dřevěnými boudami, ve kterých horalé v letě přebývají, chovajíce tam jako na holích alpských dobytek.

Obr. 1. Vchod do roklí Adersbašských.

Ve výběžku broumovském podél břehů Metuje zdvihají se pískovcové hory, pověstné **Stěny Adersbašské** čili **Zámrské**, jež plyn jsou také, jako Stěny Děčínské, podob nejrozmanitějších a nejpodivnějších.

Od proluky Náchodské pnou se po obou stranách Divoké Orlice pohoří rovnoběžná, řečená **Hory Orlické**, jež ale jenom západním pásmem náležejí půdě české.

Po hranicích moravskoslezských až k Odře postupují **Jeseníky**; při pramenech Opavy dosahují největší výšky a rozsochami svými naplňují celé západní Slezsko.

Nejvýchodnější výběžek Sudet jest pohoří **Oderské** při pramenech Odry.

Nejvyšší vrcholy v horstvu Sudetském jsou: V Krkonoších **Sněžka**, nejvyšší hora celé českomoravské vysočiny, vysoká 1600 m., **Krkonoš** (o 50 m. nižší než Sněžka), **Vysoké Kolo** (1500 m.) a **Veliký Šišák** (skoro 1500 m.); v Jizerských horách: **Tafelfichte** (1100 m.); v Jeseníkách: **Praděd**, nejvyšší hora moravská, vys. 1500 m., **Vysoká Paseka** o málo nižší než Praděd.

Po hranicích českomoravských a dolnorakouských, od pramenův Orlice až po Malší vypíná se vysočina, zvaná prostě **vysočinou** (krabatinou) **Českomoravskou**. Vysočina tato tvoří předěl vodní mezi pořčím Labe a Dunaje a svaluje se velmi povlovně na stranu českou i moravskou. Na straně české přechází v roviny, na Moravě pak v dlouhotáhlé pahrbiny, do kterých se drahně potokův a menších řek brzy hloub, brzy mělčeji zarývá. Rázu horského nemá; jen při pramenech Sá-zavy, u města Žďáru, podobá se horám, proto také slove horami **Žďárskými**.

Po levém břehu moravské Svitavy plna jest vysočina ta velmi hlubokých a rozlehlých dutin zemských. Jsou to zejména jeskyně:

1. Ochozská, severovýchodně od Brna.
2. Výpustek, ještě severněji.
3. Býčí skála u Adamova a
4. jeskyně Sloupské.

Jižně od jeskyň Sloupských poblíž Blanska jest pověstná propast **Macocha**.

Vysočina českomoravská zasahuje i do obojích Rakous až k Dunaji. V Rakousích Dolních tvoří krabaté náhorní roviny, ze kterých vystupují dvě horská pásma: **hory Manhartské** po levém břehu dolní Chuby a **Les Greinský**, na hranicích horno- a dolnorakouských.

Vnitřek země české jest většinou pahorkatý, kromě několika nevelikých úrodných rovin, z nichž značnější jsou: rovina **Polabská** od ústí Úpy až k ústí Vltavy, rovina **Žatecká** při Ohři, rovina **Budějovická** a **Třeboňská** na jihu Čech a j. Pahorky širohřbeté dílem pokryty jsou lesy, dílem pilně zorány v pole. Jen na některých místech vypíná se pahorkatý povrch výše nad okolí a nabývá rázu horského.

Poměrnou výškou vyniká **České Středohoří**, jež prostírá se po obou stranách Labe mezi Ohří a Bělou, Labem a Ploučnicí. Skládá se ze řady malebných, homolovitých vrchů, na jichž úpatí daří se víno a nejlepší české ovoce. Nej památnější z vrcholů těch jest **Milešovka** (vys. nad 800 m.), s níž jest překrásný rozhled daleko do okolních krajin velmi úrodných.

Mezi Vltavou a Berounkou, od ústí Berounky počínajíc, postupuje na jihozápad až ku řece Úhlavě podélné pohoří **Brdy**, bohaté rudou stříbrnou, olovenou a železnou.

Z osamotnělých vrchů, jež hojně po vlastech českých vystupují, nad jiné památny jsou: **Říp** u Roudnice, **Blaník** u Vlašimi a j.

Na Moravě od pahorkaté, hlubokými údolními proryté vysočiny západomoravské odděleny jsou údolím Dyje **Hory Polavské** (v okolí Mikulova), které tvoří tři rovnoběžných hřbetů, srostlých uprostřed hřbetem příčným. Jižní úbočí hor těchto bohaty jest vínem.

Uvnitř Moravy, podél řeky stejnojmenné od Zábřehu až Napajedlům rozkládá se úval **Hornomoravský**, úrodná to náhorní rovina, která v středu Moravy, při řece Haně, zove se „požehnanou **Hanou**“.

II. Alpy.

Vysočina alpská, nejvyšší v mocnářství, zaujímá asi čtvrtinu celé plochy jeho. Alpy vstupují na půdu naši v Tyrolsku třemi pásmy rovnoběžnými, jež i výškou i svým složením geo-

logickým od sebe se liší; jsou to: 1. prahorské Alpy střední; 2. vápencové Alpy severní a 3. vápencové Alpy jižní.

Každé z těchto pásem rozděleno jest sedly a údolmi na více skupin rozličných jmen.

1. Alpy střední.

Nejvyšší toto pásmo počíná na západních hranicích Tyrolska, rozkládá se mezi řekami Illou, Innem, Sálicí, Enží, Murou a Muřicí z jedné a Adyží, Eisakem, Rienzou a Drávou z druhé strany středem Tyrol, pak po hranicích tyrolskosalcburských a salcbursko-korutanských až ku pramenům řeky Mury; tu rozděluje se na dvě pásma, jež čím dále na východ tím více se snižují. Severní, kratší pásmo prostírá se mezi Murou a Enží v Salcbursku a ve Štýrsku a končí ve Štýrsku u proluky Vordernerské. Jižní pásmo táhne se dále východně po hranicích korutansko-štýrských až k vrcholu Speikoglu, od tohoto pak severovýchodně horním Štýrskem k záhybu Mury u Brucku, a dále týměž směrem po levém břehu Muřice až na hranice Dolnorakouské, kde strmí hora Wechsel.

Od hranic švýcarských až po sedlo Brenner zove se toto pásmo **Alpy Rhätické**, jež jsou pokračování stejně zvaného pásma švýcarského; od Brenneru až ku pramenům Mury slove **Vyšní Taury**; dále na východ jmenuje se pásmo severněji se rozkládající **Alpy Norické (Taury nižší)**, pásmo jižní má název **Alpy Štýrsko-Korutanské**.

Od hlavního pásma odštěpují se na sever a na jih četné rozsochy, jež Tyrolsko, Salcbursko, Korutany a Štýrsko mnohonásobně prostupují. Hned na západě na hranicích vorarlberských mezi Innem, Illou a Rýnem vypíná se pásmo **Rhätikon** na jih od Innu, od sedla Stilského počínaje, rozkládá po hranicích tyrolských skupina **Ortlesko-Adamelská**. Mezi Krkou a Labudou v Korutanech jest **Svinecká planina**. Od Speikoglu po hranicích korutanských na jih odštěpuje se pásmo hory **Golovce**, z něhož vyblhají na východ mezi Drávou a Murou **Slovinské Gorice**, jižně na pravý břeh Drávy kopce **Pochoršské**. Mezi Rábou a Murou ve Štýrsku přiléhá k hlavnímu pásmu řada vrchů podé jménem **Alp Rábských**.

V západní vyšší části Alp středních jsou rozsáhlé ledovce. Nejrozsáhlejší jsou ledovce **Ötzhalské** v záp. Tyrolsku mezi hranicí švýcarskou a Brennerem, a ledovce **Zillerthalské** ve vých. Tyrolích mezi Brennerem a Salcburskem.

Ve středních Alpách strmí nejvyšší hory rakouské, jako: **Ortles** ve skupině stejnojmenné (3900 m.), **Vysoký Zvon** na hranicích tyrolsko-korutanských (3800 m.), **Wildspitz** čili **Drsnák** v ledovcích Ötzhalských (skoro 3800 m.), **Venediger** (3700 m.) a **Štít Třípanský** (3500 m.) na hranicích salcbursko-tyrolských.

2. Severní Alpy vápencové.

Severní Alpy vápencové počínajíce u Rýnu a Illy v záp. Vorarlbersku rozkládají se po severním Tyrolsku a Salcbursku, po hranicích štýrskorakouských až po památný Simering, jenž dělí je od Alp středních. Zovou se obvykle podle zemí, jež prostupují (Alpy Vorarlberské, Severní Alpy Tyrolské, Alpy Salcburské, Sev. Alpy Štýrské Alpy Rakouské), ale dělí se mimo to v každé zemi na menší skupiny, jež mají svá zvláštní jména. Nejvyšší z těchto skupin jest **Věčný Sněh** v Salcbursku na jihu výběžku berchtesgadenského a skupina **Dachsteinu** na hranicích salcburských, štýrských a hornorakouských.

Jen v těchto dvou skupinách mají severní Alpy vápencové také ledovce. V sev. Štýrsku, jižně od pásma pohraničního, jest skupina **Hochschwabu**, v Dolních Rakousích při pramenech Litavy **Sněžník**.

Nejvyšší vrchol sev. Alp vápencových jest **Dachstein**, vys. 3000 m. Památná jest **Hora Ovčí** na hranicích salcbursko-rakouských, nad jezerem Sv. Volfganzským, poněvadž poskytuje přerozkošný rozhled na 19 jezer rakouských, salcburských a bavorských.

3. Jižní Alpy vápencové.

Pásmo toto vstupuje na půdu říšskou při jezeře Gardském, prostírá se podél jihovýchodních hranic tyrolských, pak po jižních hranicích korutanských a štýrsko-krajinských až po řeku Savinu. Alpy tyto zovou se na jihovýchodu Tyrolska **Alpy Tridentské** a **Fazanské**, východněji až po sedlo Předěl

(na hranicích korutansko-přímořských) **Alpy Karnické**, odtud východně na pomezí korutanském **Karavanky** a na hranicích štýrsko-krajinských **Alpy Kamnické**. Rovnoběžně s tímto pásmem rozkládá se mezi Drávou a Zilou v Korutanech pásmo **Zilské** až ku městu Běláku, kde strmí lysé skalisko Dobrač, na jehož úpatí jsou nejbohatší doly olovené. Od sedla Předělu na jih zabíhá na pomezí krajinsko-přímořské skupina památného **Tříhlavu**; rozhled s této hory považuje se za nejspanilejší v říši naší.

Nejvyšší vrcholy jižních Alp vápencových jsou: ledovci pokrytý vrch **Marmolata** na hranicích tyrolsko-benátských (skoro 3600 m.), **Tříhlav** (skoro 2900 m.) a **Grintovec** na pomezí korutanském, krajinském a štýrském (2500 m.).

4. Alpská předhoří.

Na severu i na východě rozkládají se mezi hlavními pásmy alpskými a Dunajem skupiny a řady nízkých, hustými lesinami, tučnými lukami a úrodnými poli pokrytých vrchů, jež zovou se alpskými předhořími.

Přednější z nich jsou tato:

Les Bregencký ve Vorarlbersku.

Les Hausrucký v Horních Rakousích mezi Innem a Travnou.

Les Vídeňský v Dolních Rakousích, jež končí vrchem Leopoldským u Dunaje nedaleko Vídně.

Pohoří Litavské na hranicích rakousko-uherských.

Les Bakoňský mezi Rábou a jezerem Blatenským v Uhrách.

Kopce Makolské mezi Drávou a Sávou na pomezí štýrsko-chorvatském.

Hory Varaždínské v Chorvatsku a

Fruška gora s Verdníkem ve východní Slavonii.

5. Roviny a údolí na vysočině alpské.

Náhorních rovin jest v zemích alpských velmi poskrovnu. Jsou to většinou jen úzká údolí podél řek, která se tu a tam v rovinku rozšiřují. Značnější roviny jsou: v Horních Rakousích

úval **Linecký**, který přechází do **Welské** roviny podél řeky Travný; ve Štýrsku rovina **Hradecká** při Muře u Štýrského Hradce; v Korntanech rovina při Glinici u Celovce, zvaná **Gosposvedsko polje**, a rovina podél Drávy.

III. Kras.

Celý jižní cíp mocnářství našeho, od Soči, Idřice a Sávy až na jih k Černé Hoře složen je z pohoří a planin útvaru křídového, jež mají společné jméno **Kras**. Od jiných soustav horských liší se Kras i tou zvláštní povahou, že nemá podélných údolí mezi sebou spojených. Údolí Krasu jsou ponejvíce kotlinovitá, kolkolem vyšinami obklíčena, tak že z jednoho do druhého vcházeti lze jen přes hory. Takové kotliny jmenuje tamní obyvatelstvo vůbec dolinami. Doliny jsou mnohdy velmi rozsáhlé a jakž takž vzdělané; takové jmenují se polje. Potoky, které jimi tekou, nemajíce odtoku, ztrácejí se po krátkém běhu pod některou horou nebo skalou do podzemních prohlubní, ponory zvaných. Než i mimo ponory nachází se po celém Krasu nesčíslné množství propastí, jeskyň, slují a rozsedlin všelikého druhu. — Stráně a temena horská jsou nazvíce lysá, jen tu a tam lesnatá, ale všude příkrá a pořádku schůdná. Ku břehu moře Adriatického spadá Kras příkrě, a hornaté ostrovy Kvarnerské a Dalmatské nejsou nežli vyšiny krasové z moře vynikající.

Přednější skupiny Krasu jsou :

Les Tarnovský po levém břehu Soče mezi říčkami Idřicí a Vipavou, spojuje Kras s alpským pásmem Tříhlavu. K Lesu Tarnovskému připojuje se

pásmo **Hrušice**, planina **hory Nanosu** a skupina **Sněžky** **Lazské** v Krajině jihozápadní.

Na pomezí kraňsko-chorvatském, mezi Kupou a Sávou, jest horstvo **Gorjanec**.

Mezi zálivem Terstským a pomezím krajinským vypíná se vlastní **Kras**, jenž jižně od Terstu přechází v **Čičskou planinu**, prostírající se mezi zálivy Terstským a Kvarnerským.

V západním Chórvatsku rozkládá se rovnoběžně s pobřežím severněji **Velká Kapela** a jižněji **Malá Kapela**.

Dalmacii od Chorvatska dělí pásmo **Velebit**, od Bosny a Hercegoviny **Alpy Dinarské**, zvané tak po vrchu Dinaře.

Obr. 2. Záslna v Postojenské jeskyni.

Přečetné skupiny horské, jež vyplňují Bosnu a Hercegovinu, zovou se vůbec **planiny** a dosahují největší výšky u pramenů Driny, kdež strní nejvyšší vrch horstva krasového, řečený Dormitor (2500 m.).

Obr. 3. Krápníkové útvary na kalvarském pahrbku v Postojenské jeskyni.

Z přečetných jeskyní krasových nejproslulejší jest jeskyně Postojenská, do níž řeka Pivka se ztrácí. Jest největší a podivu nejhodnější krápníková jeskyně v Evropě. Dělí se na několik prostranných síní, jež krápník ozdobil nejrozmanitějšími tvary. V jedné ze síní těch vypíná se pahrbek, zvaný kalvarský, vysoký 80 m., zdobený lesem překrásných sloupů krápníkových.

IV. Karpaty.

Vysočina karpatská zaujímá největší plochu v mocnářství našem (asi $\frac{1}{n}$ celé říše). Od ostatních vysočin, alpské a sudetské, oddělena jest jednak údolím řek (kterých?), jednak rozsáhlými nížinami. Karpaty jsou po Alpách nejvyšší hory v Rakousko-Uhersku, ale nemají ledovcův ani vrcholů věčným sněhem pokrytých. Jen tu a tam v některých roklích udrží se sníh a led i přes léto. Karpatům nenedostává se ani mírných, tučnými lučinami a rolemi pokrytých pahorkatin a bujnými lesy porostlých strání, ani vysokých, nad patro stromů zasahujících travnatých, holých nebo jen omšených vrchů. Jako alpské, tak i karpatské hole oživeny jsou v letě stády se pasoucími, jako v Alpách tak i na vysokých Karpatech provozuje se salašnictví.

Počínajíce při ústí Moravy do Dunaje, postupují Karpaty velikým obloukem na jihovýchod až zase k Dunaji k Železné bráně a dělí se na 3 části: 1. Karpaty západní, od Dunaje až po Dunajec a Poprad, 2. Karpaty střední až ku pramenům Prutu a Tisy, 3. Karpaty východní od Tisy až na jih.

1. Karpaty západní.

Karpaty západní vyplňují severozápadní Uhry, kdež tvoří vysočinu slovenskou, a východní polovici Moravy. Dělí se na více skupin.

U Dunaje při ústí Moravy počínají **Malé Karpaty**, postupují mezi údolím Váhu a rovinou Moravy ku hranicím moravským a po hranicích moravsko-uherských, kdež mají název **Bílé Karpaty**, až ku pramenům Bečvy. Od tohoto pohraničního pásma odštěpuje se několik značnějších rozsoch zejména do vnitř Moravy. Jsou to zvláště: a) **pohoří Vyzovské**, jež počínajíc od vrchu Makytky prostírá se směrem jihozápadním až k řece

Moravě u Napajedel, a od pravého břehu Moravy týmž směrem až ke Svratce poblíž jejího ústí. Mezi Moravou a Svratkou slove pásmo to **Chřiby**. *b)* **pohoří Vsetské** vypíná se dosti příkrě mezi oběma Bečvama a končí západně mezi Bečvou a Moravou památným vrchem **Hostejnem** (700 m.). *c)* Po pravém břehu Dolní Bečvy postupuje od pomezí na západ k Odře pásmo proslulé hory **Radhoště** (1100 m.).

Od pramenů Bečvy zovou se Karpaty všeobecně **Beskydy** a postupují na pomezí slezském, haličském a uherském až k Dunajci a Popradu. Největší výše dosahují vrcholem **Babí Gorou** (vys. přes 1700 m.). Z krátkých, ale mohutných rozsoch, jež Beskydy na sever do Slezska vysílají, nejvyšší jest pásmo **Lysé Hory**. (vys. 1300 m.), poblíž hranic jihozápadních.

V severozápadních Uhrách vystupuje několik, říčnými údolními od sebe oddělených karpatských skupin, jež tvoří vysočinu řečenou slovenskou.

Nejmohutnější z těchto skupin a zároveň nevyšší pásmo karpatské vůbec jsou **Vysoké Tatry**. Vypínají se mezi údolními horního Váhu, Dunajce a Popradu příkrě do veliké výše a zasahují nejvyššími vrcholy svými **Krivanem** (2500 m.), **Gerlachovkou** (přes 2600 m.) a **Lomnickým štítem** (o málo nižším než Gerlachovka) až nad sněžnou čáru. Nicméně nejsou pokryty ledovci ani věčným sněhem, čehož příčinou jest úzký jejich hřbet, tvorbě ledovců nepříznivý. Vysoké hole tatranské posety jsou kvítky barev nad míru živých a pestrých, nad nimi strmí holé, pusté skály. Na Vysokých Tatrách provozuje se salašnictví.

Rovnoběžně s Vysokými Tatrami prostírají se mezi Váhem a Hronem **Tatry Nižné** (hory Liptovské), jež horou **Ďumbírem** dosahují výše přes 2000 m.

Na západě připojuje se k Tatrám Nižným pásmo **Fatrá** a jižně k tomuto, mezi Nitrou a Hronem **Uherské Rudohoří**, bohaté stříbrem i zlatem. Jižně od Tater Nižných jest několikero pásem rozličných jmen, jež sklánějí se znenáhla k nížině dunajské a jejichž nízké pahorky jsou na jižním úbočí hojně révou porostly.

Mezi Váhem a horní Nitrou jsou vrchy **Nitranské**. Mezi Hernadem a Bodročkou rozkládá se pahorkatina **Hegyalja**

(čti Heďalja), kteráž na stráních svých plodí nejlepší víno uher-
ské, vzácnou tokajčinu.

I na vysocině slovenské jest několik jeskyň, z nichž nej-
znamenitější jest jeskyně řečená Bradlo u vesnice Agteleku,
jižně od Rožnavy. Jest to jedna z největších jeskyň na pev-
nině zemské (14 Km. dlouhá) s rozsáhlými pobočnými chodbami
a síněmi, a s předivnými krápníkovými podobami.

2. Karpaty střední.

Polhraničné, lesnaté pásmo středních Karpat zove se **Kar-
patskou Vrchovinou**. Na obou stranách, na severní i na jižní
provázeno jest rovnoběžnými, nižšími pásmy. Největší výše do-
saluje Černou Horou (vys. 2000 m.) při pramenech Prutu.

3. Východní Karpaty.

Karpaty Východní objímají Sedmihradsko na všech stranách,
vysílajíce přečetné větve jak do vnitř Sedmihradska, tak i do
zemí sousedních, do Uher východních a do Rumunska. Sedmi-
hradsko, jsouc kolo kolem horami jako baštami omezeno, tvoří
vysocinu podobající se vysocině české, jen že nemá tak pro-
stranných náhorních rovin jako Čechy, než jen četná, většinou
úzká a mezi sebou spojená údolí. Nejrovnějším krajem jest
pole Mezöség u Klausenburku.

Nejvýše pnou se Karpaty sedmihradské na pomezí již-
ním, kde v horách **Fogarašských** strmí mnoho lysých štítů, jež
téměř po celý rok sněhem jsou pokryty. Nejvyšší z těchto
vrcholů jsou: Negoj (přes 2500 m.) východně od průsmyku
Červenověžského, jímž Olta vytéká ze Sedmihradska, a
Bučeč (o málo nižší než Negoj) jižně od Brašova.

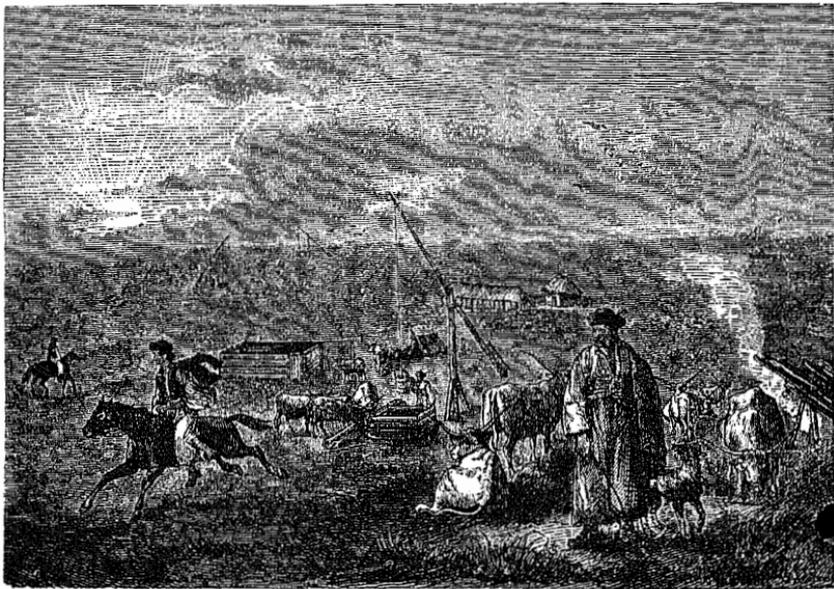
Mezi Maruší a Rychlým Köröšem na hranicích uherských
a sedmihradských rozkládá se **sedmihradské Rudohoří**, bohaté
drahými kovy, zejména zlatem. Rovněž bohaty jsou zlatem
karpatské výběžky v jihovýchodním cípu Uher, a stříbrem hor-
stvo **Novobáňské** na severním pomezí Sedmihradska.

B. Nižiny.

Asi čtvrtina veškery půdy rakousko-uherské jest nížinou.
Nejprostrannější nižiny jsou v porčí Dunaje.

Tam, kde Treisma do Dunaje ústí, rozšiřuje se nízké údolí tohoto veletoku poprvé a tvoří po obou stranách svého řečiště neveliký sice ale všude velmi úrodný **úval Tullenský**. Lesem Vídeňským oddělen jest úval tento od druhé, větší nížiny, jež slove **úval Vídeňský**. Tato nížina sáhá od Vídeňského lesa na východ až k horám Litavským a Malým Karpatům, od Dunaje na jih podél Litavy až k úpatí Simmeringu, na sever podél Moravy až do země moravské. Jižní část úvalu Vídeňského tvoří neúrodná **kamenitá step Novoměstská**, část severní při řece Moravě sluje **pole Moravské**, jež proslulo jest častými bitvami.

Tam, kde v levo Malé Karpaty a v pravo hory Litavské Dunaje se dotýkají, počíná **Malá Uherská nížina**, která, rozši-

Obr. 4. Puszta.

řující se na sever podél Váhu a Nitry, na jih podél Ráby, dosahuje až k výběžkům Bakoňského lesa po pravém a k horstvu karpatskému při ústí Hronu a Ipoly po levém břehu Dunaje. Nížina tato, větší než celé Salcbursko, jest velmi úrodná;

zvláště vyniká úrodností Velký Žitný ostrov, jenž slove také „zlatou zahradou“ Uherska.

Bakoňským lesem a výběžky vysočiny Slovenské oddělena jest od Malé nížiny uherské **Velká nížina Uherská**. Nížina tato, větší než Čechy, Morava a Dolní Rakousy dohromady, rozkládá se po středních Uhrách od výběžků Vrchoviny až na jih ku Drávě a k horstvu chorvatsko-slavonskému. Tisa, která vlny své prostředkem nížiny té valí, zaplavuje rok co rok rozsáhlé krajiny podél břehů svých a způsobuje neúrodné a nezdravé močály, jichž ale umělým vysušováním ustavičně ubývá. Zejména poříčí střední Tisy jest rovina velmi jednotvárná, velmi poskrovnou obydlená a vzdělávaná, bezlesá travnatá step, řečená *puszta*, na níž jen stáda dobytka se prohánějí. Místy jsou rozsáhlé kraje i drobným pískem pokryty. Utěšenější pohled poskytnují pahorkaté a vlnité okraje této nížiny, jež jsou dobře vzdělány a obilím i vínem bohaty. K neúrodnějším krajinám evropským náleží jižní část Velké Uherské nížiny, řečená Banát, mezi Dunajem, Tisou a Maruší.

K nížině uherské pojí se na jihu **nížina Slavonská** při Drávě a Sávě.

Menší nížiny jsou: v Haliči při Dněstru a v povislí při ústí Visloky a Sanu; na Moravě při řece Moravě až k Napaředlům a při Dyji a Svatce až k Brnu; ve Štýrsku při Muřevině Lipnická a pole Ptujské při Drávě; v Krajině rovina při ústí Krky a v Přímoří při dolní Soči nížina furlanská, jež jest částí nížiny Benátské.

V Čechách náleží k nížinám jen úzké údolí u dolního toku Labe až k Litoměřicům, ve Slezsku kraj při výtoku Odry ze země, v Bukovině údolí říčná u hranic východních a v Tyrolsku pata údolí gardského a částečně adyžského. V Dalmacii jsou jen tu a tam na pobřeží nepatrné nížinky.

§. 8. Podnebí.

Veškeré území mocnářství našeho leží v mírném zeměpasu; předce však jest podnebí v rozličných částech říše velmi rozdílné. Příčinou toho jest jednak značná zeměpisná šířka, pak rozdílná vyvýšenost půdy, větší nebo menší vzdále-

nost od moře, směr pohoří a jiné místní poměry. Převládá podnebí kontinentálné. Po celé říši střídají se 4 roční časy.

Nejteplejší podnebí mají nízké krajiny na pobřeží moře Adriatického, zvláště jižní Damacie, kde i tropické rostliny pod širým nebem přezimují. Sníh padá v krajinách těchto málo kdy. K nim přibližují se teplotou alpská údolí na jih otevřená a roviny podunajské. Nejsilněji střídá se teplota v Uherské nížině, kde vedro letní dosahuje nezřídka stupně jihoitalského, kdežto v zimě nastávají bouře a mrazy třeskuté.

Nejchladnější podnebí jest na vysočinách alpských, kde leží věčný sníh a led.

Celkem jest podnebí Rakousko-Uherska mírné a zdravé, z daru rostlinstva a vývinu lidstva příznivé. Nezdravé jsou močálovité krajiny v rovině uherské.

Deště jsou v celé říši proměnlivé. Nejvíce dešťů mají krajiny alpské, nejméně prší na rozsáhlých nížinách Uherských, kde však za to bývají velmi silné rosy.

Z větrů převládá vlhký západní vítr. V krajinách krasových zuřivá chladný a suchý vítr severovýchodní, zvaný bora. V zemích alpských a krasových, jež svahují se na jih, působí teplý vítr z Afriky vanoucí, řečený scirocco (slov. jug, něm. Föhn), často náhlé tání sněhu a tím i veliké strže a povodně.

Bouře nejčastější jsou v Alpách a v Šumavě, nejřidší v okolí Vídně.

§. 9. Obyvatelstvo.

1. Počet obyvatelstva.

Všeho obyvatelstva jest ve státu našem přes 37 mil. v zemích rakouských žije přes 21 mil., v zemích uherských asi 16 mil. lidí.

(Připočítá-li se ještě obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny, jež páčí se na 1,300,000 lidí, tož obnáší počet obyvatelstva v říši naší skoro 38 ½ mil.)

Lidnatost jest v rozličných částech říše velmi rozdílná.

Nejlidnatější jsou země: Dolní Rakousy, Slezsko, Čechy a Morava; nejmenší lidnatost jest v Salcbursku.

Které státy evropské mají obyvatelstva více? Které se počtem lidstva říši naší nejvíce přibližují?

2. Národnosti.

Obyvatelé Rakousko-Uherska dělí se na tolik národností, kolik jest korunních zemí. Z národností těch náleží 6 kmeni slovanskému, 5 kmeni románskému, ostatní kmenům rozdílným.

Čechy a Slované v říši					
1	2	3	4	5	6

Obr. 5. Poměr čeledi národních v říši Rakousko-Uherské.

1. Slované. 2. Němci. 3. Maďari. 4. Romani. 5. Židé. 6. Ostatní národové.

Nejčetnější z národů rakousko-uherských jsou **Slované**; jest jich asi **17 mil.** (s bosenskými a hercegovskými přes **18 mil.**). Dělí se na Slované severní a jižní.

Ku Slovanům severním počítají se:

1. **Čechoslované** (Čechové, Moravané, Slezané a Slováci) v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku v Uhrách;

2. **Poláci** ve vých. Slezsku a v záp. Haliči;

3. **Rusini** čili **Malorusové** ve vých. Haliči, v Bukovině a v sev. Uhrách.

Slované jižní dělí se:

1. na **Srby** a **Chorvaty** v již. Uhrách, v Chorvatsku a Slavovsku, v Dalmacii, v Istrii, (v Bosně a Hercegovině);

2. na **Slovince** v již. polovici Štýrska a Korutan, v Krajině, v Přímoří a jz. Uhrách;

3. na **Bulhary**, jichž něco bydlí v Uhrách.

Nejčetnější ze Slovanů jsou Čechoslované (7 mil.); nejméně jest Bulharů (jen něco přes 3000).

Němců žije v mocnářství našem asi **9 mil.** Obývají v zemích alpských, po hranicích země české a moravské, v záp.

Slezsku, v Sedmihradsku a v městech a menších osadách ve všech korunních zemích mimo Dalmacii (Bosnu a Hercegovinu).

Maďari v počtu asi $5\frac{1}{2}$ mil. bydlí v Uhrách a Sedmihradsku.

Ku kmeni románskému patří **Rumuni** v Uhrách, v Sedmihradsku a v Bukovině, **Italové** č. **Vlaši** v jižním Tyrolsku a v městech přímořských, **Ladini** v Tyrolsku mezi Němci a Vlasy a **Furlanci** v Přímoří. Italové, Ladini a Furlanci užívají spisovného jazyka italského. — Všech **Romanů** jest asi $3\frac{1}{2}$ mil., z nich skoro 3 mil. Rumunů.

Židů bydlí v Rakousko-Uhersku přes 1 mil. Žijí roztroušeni mezi ostatním obyvatelstvem, nejhustěji ve vých. Haliči, nejméně v zemích alpských a jihoslovanských.

Ostatní národové žijící v našem mocnářství jsou počtem nepatrní; jsou to: kočovní **Cikáni**, hlavně v Uhrách a v Sedmihradsku; **Arméni** v Bukovině, v Haliči a v Uhrách; **Řekové** a **Škipetaři** (Albánci) v Uhrách, ve Slavonii a v krajinách přímořských.

Maďari jsou plemene žlutého, ostatní všickni národové náležejí ku plemeni bílému.

3. Náboženství.

Náboženstvím jsou skoro veškerí obyvatelé mocnářství našeho **křesťané**; Židé drží se svého náboženství **mosaického**; (v Bosně a Hercegovině bydlí něco **mohamedánů**).

Křesťané dělí se na **katolíky**, **pravoslavné**, **evangelíky**, **unitáře** a některé menší sekty křesťanské.

Panující náboženství v říši naší jest **katolické**, k němuž přiznávají se dvě třetiny veškerého obyvatelstva. Katolíci dělí se na římské, řecké a armenské katolíky; první užívají při bohoslužbě jazyka latinského, ostatní slovenského, řeckého nebo armenského.

Pravoslavných jest asi **3 mil.**, tolikéž asi jest i evangelíků.

Evangelíci č. protestanti jsou buďto helvetského (reformovaného) nebo augsburského (lutheranského) vyznání; prvnější jsou v říši naší četnější.

Vlaši, Ladini, Furlanci, Slovinci, Chorvaté a Poláci jsou výhradně katolíci; Čechoslované jsou v Čechách, na Moravě

a ve Slezsku velikou většinou katolíci, v Uhrách většinou protestanti; Němci jsou většinou katolíci, menšinou protestanti; Srbové a Rumuni jsou skoro všem pravoslavní; Rusinů jest větší část katolická obřadu řeckého, ostatní jsou pravoslavní; Maďaři jsou dílem katolíci, dílem evangelíci a unitáři.

4. Obydlí a zaměstnání obyvatelstva.

Obyvatelstvo rakousko-uherské jest až na toulavé Cikány všem usedlé. Obývá buďto v městech, v městysech, ve vesnicích nebo samotách.

V krajinách hornatých jest více samot a obcí po malých skupinách roztroušených; na rovinách jsou četnější lidnatá města. Poměrně nejvíce vesnic jest v Horních Rakousích a nejvíce měst v Čechách; největší počet míst velmi lidnatých jest v Uhrách.

Města mající nad 100.000 obyv. slují velkoměsta. Velkoměsta jsou v mocnářství našem jen 4: Vídeň, Pešť-Budín, Praha a Terst.

Lid venkovský, totiž obyvatelé vesnic a městyšů, žije se hlavně vzděláváním půdy a těžením plodin přírodních. Rolnictví a spojený s ním chov dobytka poskytují obživu a zaměstnání veliké většině obyvatelstva rakousko-uherského; proto jest říše naše převahou stát rolnický. Nejpokročilejší provozuje se polní hospodářství v Čechách, na Moravě a v oboujích Rakousích; nejmenší pokrok u vzdělávání půdy učiněn jest v zemích východních a jihoslovanských.

Obyvatelé měst hledají obživu svou ponejvíce v průmyslu a obchodu.

Průmysl zabývá se zpracováním a úpravou surových látek, jichž poskytuje mu polní hospodářství, lesnictví, chov dobytka, hornictví a podobné jiné živnosti. Rozeznáváme průmysl malý čili řemesla a průmysl velký čili továrnictví. Obojí průmysl užívá ku práci síly ruční nebo přírodní (vody, větru, ohně), nebo rozličných strojů; tím však od sebe se liší, že malý průmyslník obyčejně sám také hmotně pracuje, užívaje jenom skrovně pomocných dělníků, kdežto v továrně zaměstnává se značný, často veliký počet lidí pracovních, práce

se více rozděluje a potřebí je průmyslně a všestranně vzdělaných vůdcův.

Obchodem obstarává se výměna plodin z průmyslových výrobků.

Rozeznáváme obchod vnitřní (domácí) a zahraničný.

Provozuje-li se obchod s domácími plodinami a výrobky jen uvnitř říše (doma), děje se to obchodem vnitřním. Obstarává-li obchod vývoz domácích plodin a výrobků do ciziny (za hranice) aneb dovoz potřebných věcí z ciziny, zove se obchodem zahraničným. Obchod zahraničný jest buďto vývozný nebo dovozný podle toho, jestli se zboží ze země do ciziny vyváží nebo z ciziny k nám dováží.

K obchodu zahraničnému počítá se též obchod průvozný, jenž zakládá se na provázení zboží zeměmi našimi z jednoho cizího státu do druhého.

Valná část občanstva nalézá v tom obživu a zaměstnání; že opatřuje svým spoluobčanům i sobě vzdělání a jiné potřeby duševné (učitelé, kněží, umělci), nebo bdí nad tím, aby zachováván byl řád a pořádek (úředníci); ještě jiní občané, když toho potřeba, sobě i všemu obyvatelstvu bojem ochrany zjednávají (vojíní).

§. 10. Plodiny a živnosti.

1. Plodiny rostlinné.

V mocnárství našem jest více než pět šestin veškeré půdy půda plodná. Neplodné jsou jen bařiny, písčiny, skalnatá úbočí a ledovce vysokých hor a p. Plodná půda pokryta jest buďto rolemi, lukami, zahradami, lesy, vinicemi nebo pastvinami.

Nejvíce půdy neplodné mají hornaté země Salcbursko a Tyroly, pak také Chorvatsko, Slavonsko a Uhry; nejméně půdy neplodné jest ve Slezsku, v Bukovině, v Dalmacii a na Moravě.

Poměrně nejvíce rolí má Morava, pak Čechy, Slezsko a Halič, nejméně Tyroly, země alpské (mimo obojí Rakousy) a země krasové; nejvíce lučin mají Horní Rakousy, nejméně Dalmacie; za to má Dalmacie nejvíce pastvin; rozsáhlé pastviny jsou též v ostatních zemích krasových, zemích alpských a na

pusztách uherských; nejvíce lesů mají země alpské, Bukovina, Chorvatsko-Slavonsko a Sedmihradsko, nejméně Dalmacie, Morava a Uhry. Vinice nalézají se jen v zemích s podnebním teplejším; Itálii, Slezsko, Bukovina, Salcbursko a Horní Rakousy nemají vinic; poměrně nejvíce vinic má Dalmacie, Přímoří a Dolní Rakousy.

Hlavní plodina polní jest obilí všeho druhu, jehož má říše naše přebytek, ačkoli hornaté méně úrodné země berou zásobu obilní ze zemí úrodnějších. Mimo obilí pěstují se luštěniny, zeliny, píce rostliny; z rostlin obchodních zvláště řepka, len, konopě, chmel, cukrovka a tabák a některé barvířské a kořenové rostliny. Tabák smí se pěstovati jen v zemích uherských, v Itálii, v Bukovině a v Tyrolsku a odvádí se pak do továren státních. Čechy dávají nejlepší chmel a výborný len, Itálii konopí a polianku, Uhry (Banát) nejlepší pšenici. V Přímoří pěstuje se též něco rýže.

Vína má Rakousko-Uhersko po Francii nejvíce, zejména v zemích uherských, nejméně v Čechách. Nejlepší druh vína jest světoznámé uherské víno tokajské. Slezsko, Itálii, Bukovina, Salcbursko a Horní Rakousy vína nemají.

Ovocem nejbohatší jest Morava. V krajinách chladnějších sázejí se nejvíce švestky, v zemích jižních daří se i jižní ovoce, jako fíky, jedlé kaštiny, olivy, moruše a j.

Vonné byliny alpské poskytují dobytku píce tak živné, jaké mu roviny nikdy dáti nemohou.

Lesy, jež jsou každé zemi neocenitelným pokladem, nejenom svým dřívím, ale i tím, že podporují úrodu půdy, udržují vlhkost, zaujímají v mocnářství našem asi $\frac{1}{3}$ veškeré půdy. Na jihu a v krajinách nižších převládají lesy listnaté, na severu a na vyšších stráních horských stromy jehličnaté.

2. Plodiny živočišné.

Chovem koňstva náleží Rakousko-Uhersko mezi nej-přednější státy evropské; zejména jsou to země východní, jež i počtem i krásou koní se vyznamenávají. Zastoupeny jsou všechny druhy koňstva, od nejtěžších tažných až do nejlehčích, od největších až do nejmenších.

Nejméně koní mají Dalmacie, Přímoří a Tyrolsko, za to však chová se v zemích těchto nejvíce mezkův a oslů, jež výborně hodí se k nošení břemen po tamních strmých a neschůdných cestách.

Chov dobytka hovézího není na té výši, na jaké by za příznivých poměrů říše státi mohl. Nejvíce dobytka hovézího a nejlepších plemen nalézá se v zemích alpských, kde jest hlavní výživou alpské hospodářství čili salašnictví. V Uhrách a v Sedmíhradsku chová se i bývol. Hovézího dobytka nemá říše naše dostatek, proto kupuje dobytek na porážku ze sousedních zemí východních.

Chov ovec jest velmi důležitý a poskytuje nejen maso obyvatelstvu, ale i hojnost vlny rozličné jakosti domácímu průmyslu. Nejvíce ovec mají země uherské, ale chovem ovec zušlechtěných, s vlnou nejjemnější vynikají zvláště velkostatky zemí sudetských. Z Uher, ze Sedmíhradska a z Chorvatska honí se ovce až na jih na vysoké pastviny balkánské.

Kozy chovají se sice po celé říši zvláště v krajinách chudších, ale nikde jich není tolik jako v Dalmacii, kde počet jich jest značnější nežli ve všech zemích uherských dohromady.

Dobytka vepřového mají nejvíce bařinaté a doubravinami porostlé krajiny zemí uherských, méně země alpské a nejméně Dalmacie.

Z drůbeže chovají se hlavně slepice, husy, kachny, krůty a holubi. Z českých a uherských zemí prodává se mnoho hus do ciziny. Štýrsko proslulé jest výbornými karpouny.

Honba jest v zemích našich dosti výnosná. Nejčetnější jest zajíc, ale i zvěře vysoké (jelenů, srnců a daňků) a černé (divokých prasat) jest dosud hojně všude, kde jsou rozsáhlé lesy; mimo to chová se vysoká a černá zvěř i ve zvláštních oborách. V Alpách loví se kamzík. — Bažantů dávají nejvíce Čechy; mimo to loví se tetřevi, tetřívci a rozličné druhy ptáků vodních. — Dravá zvěř zastoupena jest jen menšími druhy, jako jsou: lišky, kuny, jezovci a p.; medvědi, vlci, rysi žijí u nás jenom ještě v Karpatech.

Rybářství dělí se na mořské, říční a rybničné. Lovení ryb, ústřic, raků a p. mořských živočichů jest pro

krajiny přímořské, zejména pro Dalmacii, velmi důležitě, jsou tamnějšími obyvatelům důležitým zdrojem výživy. Z řek nejbohatší jsou rybami Dunaj a Tisa se svými přítoky. Rybářství rybníčné proslulé jest dosud, ač mnoho rybníků jest vysušeno, v Čechách (u Třeboně, u Hluboké) a poskytuje hlavně kapry a štiky. Provozuje se též umělý chov ryb.

U břehů dalmatských loví se také mořské houby k mytí a koral červený, v českých řekách Otavě a Vltavě něco perel, v močálech uherských a slavonských pijavky lékařské.

V čelařství ustavičně zkvétá, poskytující hojně medu a vosku; nejdokonaleji provozuje se v Korutanech a v Dolních Rakousích.

Chov bourců, podporován jsa četnými spolky, zmáhá se sice, ale daří se jen v zemích teplejších, zejména v jižním Tyrolsku a v Banátě.

3. Plodiny z říše nerostů.

Nerosty jsou země naše velmi požehnaný. Rozmanitostí druhů nezadá mocnářství naše žádné z říší evropských; množstvím nerostů vytěžených předčí je jedině Rusko.

Drahy kovy bohaty jsou zvláště Uhry, Sedmihradsko a Čechy.

Zlato těží se dílem z rudy, dílem rýžuje se z písku potočního a říčního v Sedmihraděch a v Uhrách. Stříbra dobývá se nejvíce v Uhrách a v Čechách, rtuti v Krajině, mědi v severních Uhrách a značnější měrou také v Bukovině a v Tyrolsku. Železo, tento kov nejpotřebnější, nalézá se ve všech korunních zemích kromě Horních Rakous a Přímoří, ale nejlepší a v největším množství ve Štýrsku a v Korutanech. (Množstvím surového železa předčí říši naši jen Britanie, Německo a Francie.) Olova nejvíce dávají Korutany a pak země, kde stříbro se těží. V Čechách dobývá se výtečný cín, u Krakova v Haliči zinek.

Soli má Rakousko-Uhersko zásobu nevyčerpatelnou. V zemích karpatských (u Vieliczky v Haliči, v Marmaroši v Uhrách a u Tordy v Sedmihradsku) dobývá se sůl kamenná, v týchž

zemích, pak hlavně v Horních Rakousích a ve Štýrsku (v solné komoře), v Salcburku a v Tyrolích sůl varná, v přímořských zemích sůl mořská. Země české soli nemají.

Mohutná ložiska kamenného a hnědého uhlí mají zejména země sudetské a karpatské. (Skoro polovička veškerého dobytého uhlí připadá na Čechy.) I ve Štýrsku těží se značně uhlí, málo jen v zemích ostatních. V krajinách bařinatých po celé říši dobývá se rašelina, v Haliči a v Chorvatsku nalézají se též prameny petrolejové.

Výborná tuha těží se v Čechách, na Moravě a v Dolních Rakousích, síra zvláště v Haliči a v Chorvatsku.

Čechy a Morava poskytují hlínu porcelánovou; do-
bývá se i vápenec, mramor (zvláště v Tyrolsku a v Salcburku), břidlice a jiné užitečné kovy, soli, kameny a zeminy.

Z drahokamů zasluhují zmínky zejména krásné české granáty a uherské opály.

4. Léčivé prameny.

Léčivých a mineralních pramenů má říše naše tolik, že se tím každé říši evropské vyrovná. Mnohé z lázeňských míst rakousko-uherských mají pověst světovou.

Každá z korunních zemí honosí se nějakými léčivými prameny, ale nejproslulejší jsou lázněmi svými Čechy a Uhry. V Čechách na předním místě stojí lázně Karlovy Vary, Teplice, Mariánské a Františkovy lázně; v Uhrách Píšťany, Mehadia; v Dolních Rakousích Baden; v Horních Rakousích Hall, Ischl; v Salcbursku Gastýn; ve Štýrsku Laško, Gleichenberg a Rogatec, v Kraňsku Teplice, v Chorvatsku Krapina atd.

5. Průmysl.

Rakousko-Uhersko stojí sice průmyslem svým za Anglii, Francouzskem, Belgií a Německem, než v některých oborech, jako ve sklářství a j. s prospěchem s nimi závodí. Průmysl velký i malý kvete však jen v zemích západních. Nejprůmyslnější země jsou Čechy, Morava a Slezsko, Dolní Rakousy a Vorarlberk; v ostatních zemích není továrnictví mnoho rozšířeno,

řemesla však zásobují místa svá s dostatek, až na Chorvatsko-Slavonsko, Dalmacii, (Bosnu a Hercegovinu).

Průmysl zmáhá se hlavně tam, kde má dostatek potřebných surovin a prostředků (sklářství, kde je hojnost křemene a dříví; hutnictví, kde je dostatek kamenného uhlí a p.); ale rozkvět průmyslu podporuje se, přihlíží-li se ku vzdělání dělnictva, je-li dostatek a dokonalých pomůcek ku práci, podporuje-li se odbyt výrobků zakládáním potřebných spojovacích prostředkův a chrání-li se a podporuje i zákony, výstavami průmyslovými a j.

Z výrobků rostlinných na předním místě stojí výrobky bavlněné. Nejvíce přádelen, k nimž pojí se i barvírny a tiskárny na kartouny, mají Čechy severní (od Chebu až k Liberci), dolní Rakousy (mezi Vídeňským lesem a Litavou) a Vorarlberk. Střediskem bavlnářství na Moravě jest Šternberk, ve Slezsku Friedek. Lnářství provozuje se po celé říši více jen po domácku; výrobky lněné, ač pevnější, ustupují lacinějším látkám bavlněným. Důležité jest lnářství v obojích Rakousích a v zemích českých. Zboží dřevěného (hračky, parkety a p.) vyrábí se nejvíce v Šumavě, v Rudohoří, v solné komoře, v Tyrolsku a Salcbursku; na Moravě u Nového Jičína hotoví se mnoho vozů; loďářství značné jest v zemích přímořských a při řekách splavných. Pivovarství kvete v Čechách a v Dolních Rakousích, cukrovarství v Čechách a na Moravě. Lihovarů nejvíce mají země severovýchodní. Největší továrny na tabák mají Dolní Rakousy (Hainburg), Štýrsko (Fürstenfeld) a Čechy (Sedlice). Papíren mají nejvíce Čechy a Štýrsko.

Z výrobků živočišných jsou nejdůležitější výrobky vlnářské. Brněnská a liberecká sukna závodí s nejlepšími evropskými látkami toho druhu. Hrubší sukna hotoví se hlavně na vysočině českomoravské; v zemích východních zůstaveno děláni suken rovněž tak jako pláten průmyslu domácímu. Hedvábní surového poskytují nejvíce jižní Tyroly; látek hedvábných a stužek hotoví se nejvíce ve Vídni, nedostačuje to však domácí spotřebě. Koželužství nejrozsáhleji provozuje se v Čechách, v Haliči, v Uhrách a v Sedmihradsku. Továrny na svíčky a mýdlo mají Dolní Rakousy.

Velmi důležitý jest průmysl železářský, jenž poskytuje železo kujné, ocel, plech, drát a vyrábí nejrozmanitější nářadí, stroje a nástroje. Výrobky železářské nejen že vyhovují domácí spotřebě, ale hojně se i vyvážejí; jen některé druhy strojů (šicí stroje a p.) dovážejí se dosud z ciziny. Největší jest průmysl tento v severním Štýrsku, v Korutanech, v obojích Rakousích a také i na Moravě, v Čechách a ve Slezsku. Strojů vyrábí se nejvíce v Dolních Rakousích v okolí Vídně, pak ve Štýrsku a v Čechách, i v některých ostatních zemích jsou strojírny. Ze zlata a stříbra razí se peníze v c. k. mincovnách (ve Vídni, v Křemnici uherské a v Král. Bělehradě sedmihradském) a hotoví se klenoty (nejvíce v hlavních městech). Dílny na zboží mosazné a tumpachové (jehlice, kování, přesky a p.) jsou ve Vídni, v okolí Vídně a v Čechách; výroba zboží bronzového a liter tiskacích kvete hlavně ve Vídni. Hodiny objednávají hodináři naši ponejvíce z ciziny. Sklářstvím předčí Čechy nejen všechny země rakousko-uherské ale některými druhy výrobků skelných i celou Evropu. Zboží z porcelánu, kameniny a hlíny poskytují hlavně Čechy a Morava; největší dílny na cihly a jiné stavitelské ozdoby a potřeby z hlíny jsou v úvalu Vídeňském, v Čechách a v Uhrách. Továren na sirky a rozličné zboží lučebnické mají nejvíce oboje Rakousy, Čechy, Slezsko a dílem i Uhry.

Fabrikací hudebních nástrojů všeho druhu vyniká především Vídeň; světové pověsti požívají plechové hudební nástroje z továrny v Králové Hradci. Dílny optické a mechanické jsou hlavně ve Vídni a v Praze; knihtiskáren a ústavů litografických nejvíce jest ve Vídni a pak ostatních hlavních městech.

6. Obchod.

Mocnářství naše nemajíc ani rozsáhlého pobřeží mořského ani velikých splavných řek, které by na pomezí říše do moře se vylévaly, ani průplavů, ani s dostatek železnic, nevyrovná se obchodem svým předním obchodním státům Anglii, Francii a Německu. Nicméně jest obchod Rakousko-Uherska i vnitřní i zahraničný, pozemský i pomořský předce velmi znamenitý a předčí nad mnohé ostatní země evropské. K tomu napomáhá

jednak příznivá poloha říše naší uvnitř Evropy, jednak veliké bohatství přírodnin a velmi pokročilý průmysl.

Obchod vnitřní provozuje se hlavně mezi východem a západem. Země východní zásobují přebytkem svých plodin západ a kupují ze západních zemí rozmanité výrobky průmyslové.

Obchod zahraničný vede se ponejvíce s Německem a se zeměmi balkánskými, méně s ostatními státy. Ze zboží do ciziny vyváženého nebo odtud přiváženého platí se na hranicích jistý, vládou ustanovený poplatek, jež clem nazýváme.

Obchod průvozný není sice dosud tak značný, jakby dalo se z polohy říše naší očekávati; ale zmáhá se ustavičně tou měrou, jak množí se dráhy, usnadňující spojení mezi jihem a severem, východem a západem Evropy.

Vyvází se nebo dováží hlavně zboží kolonialné (káva, čaj, koření a j.), cukr, olej, dobytek, obilí, dříví, bavlna, vlna a rozličné hedvábné, železné, skleněné a j. zboží.

Káva, koření a jiné zboží ze zámořských osad dochází k nám buďto po lodích do přístavů Jaderského moře, nebo po dráze z přístavních měst německých, čaje mnoho z Ruska. Cukrové tresti dováží se nyní velmi poskrovnu, za to vyváží se hojně cukru burákového. Obilí dováží se sice do západních zemí alpských z blízkého Německa, mnohem více však se ho vyváží z ostatních zemí do ciziny, na sever hlavně žito a oves, na jih kukuřice, na západ pšenice. Dříví dováží se hlavně z Bavorska do Rakous, vyváží se nejvíce z jižních zemí do ciziny (stěžně, dužiny a j.); mnoho nábytku a parket jde do zemí východních. Bavlna kupuje se nejvíce ze Severní Ameriky, něco také z Egypta a Východní Indie. Ani lnu, ani vlny není říši pro domácí průmysl dostatek, dováží se z ciziny; vlna hlavně z Ruska, z Rumunska a ze zemí balkánských. Za to však vyváží se nenepatrné množství látek bavlněných, lněných a vlněných. Z Francie a z Italie beřeme olej, jižní ovoce a hedvábí; z Ameriky petrolej. Skla mnohem více (osmkrát) se vyváží než dováží. Dovoz výrobků železných rovná se skoro vývozu téhož zboží.

Nejznamitější obchodní města v říši naší jsou Vídeň, Pešť-Budín, Praha, Terst, Rjeka a Brody; k těm

družít se ostatní hlavní města zemská, pak Plzeň, Liberec, Olomúc, Bělsko (ve Slezsku), Debrecín a j. m. Terst a Rjeka jsou nejdůležitější přístavní města rakousko-uherská.

Obchod podporuje se 1. přiměřenými zákony a výhodným upravením cel, 2. smlouvami s cizinou, 3. zřizováním spojovacích prostředků, 4. peněžními ústavy, 5. zakládáním obchodních škol, 6. cestami, jež podnikají osoby obchodu znalé do ciziny, by získaly zboží domácímu hojných odběratelův.

Obchodními zákony pěstuje se úvěr a pomáhá se obchodníku, aby snáze přišel ku svým penězům za prodané zboží. Aby se odbyt domácího zboží podporoval, činí vláda se státy cizími obchodní smlouvy a ustanovuje na vývoz zboží clo nízké. V důležitých obchodních městech v cizině jmenuje své zástupce, zvané konsuly, kteří bdí nad tím, aby smlouva byla zachovávána a hájí vůbec prospěchy rakousko-uherských občanů v cizině. Chce-li vláda zboží cizímu přístup do říše usnadnit, snižuje clo z téhož zboží, naopak, má-li se dovoz tovarů cizích obmeziti, zvyšuje se celní poplatek. (Clo ochranné.)

Peněžné ústavy opatřují a půjčují obchodníkům peníze. K ústavům peněžním počítají se bursy, úvěrní ústavy, banky, spořitelny, záložny, zastavárny. K těm náležejí i pojišťovací ústavy, jež za mírný poplatek zaručují jistou náhradu, kdyby zboží zkázu vzalo.

Prostředky spojovacími usnadňuje se jednak cestování osob a vzájemné jich spolu obcování, jednak doprava zboží. K prostředkům spojovacím náležejí silnice, železnice, paroplavba, pošty a telegrafy.

Silnice nejdůležitější, které slouží zároveň i přechodům vojska, zakládá a vydržuje stát; ty slovou erárními. Mimo ty jsou silnice zemské, jež vydržuje celá země, a okresní, o něž péči mají jednotlivé okresy. Nejvíce silnic jest v Čechách; v zemích rakouských dvakrát více než v zemích uherských.

Železnic, těchto nejrychlejších dopravních prostředků, v zemích našich sice hojně přibývá, předce však nevyrovná se dosud říše naše poměrným množstvím železných drah státům západoevropským (Anglii, Německu, Belgii, Francouzsku, Hol-

landsku a Švýcarsku). Nejméně železnic jest v zemích Alp-
ských a v Sedmihradsku, kde mohutné hory jich stavbě velmi
jsou na překážku. Nejhlavnější střediska železnic jsou Vídeň,
Praha a Pešť-Budín.

Sledujme na mapě některé nejdůležitější tratě železničné.

Pro paroplavbu nejdůležitější jest řeka Dunaj, jenž jest
splavný pro parníky po celé své délce na půdě rakousko-uherské,
od Pasova až po Ršavu. I po největších přítocích Dunaje,
Tise, Drávě a Sávě, po Labi (od Mělníka dolů), pak po jeze-
rech Travenském, Atterském, Hallstattském, Sv. Volfganžském,
Bodamském, Wörthském a Blatenském plují parníky. Pro lodí
menší veslové a pro pltě splavno jest i mnoho ještě jiných řek.
Paroplavbu po Dunaji obstarává paroplavební společnost du-
najska.

Ze přístavů moře Jaderského plují lodě rakouské do všech
přístavů Středozemního moře, zejména do Levanty, a dojíždějí
i do vzdálenějších přístavů jiných moří. Plavbu tu zastupují
hlavně parníky společnosti „Rakouského Lloydu“ (čti leudu).

§ 11. Vzdělanost a školství.

Říše rakousko-uherská řadí se vzdělaností svou mezi nej-
pokročilejší státy evropské; ale rozliční národové mocnářství
našeho stojí také na rozdílném stupni vzdělání. Vzdělanější
jsou národové polovice západní, nejvzdělanější jsou Čecho-
slované a Němci v zemích severozápadních.

Vzdělanosti nabýváme vychováním a vyučováním.
Vychování a vyučování počíná již v rodině a dovršuje se ve
škole. Proto jest zakládání škol přední péčí každého vzděla-
ného národa. Školy zakládají a vydržují buďto osoby a spolky
soukromé aneb obce, země, stát; i rozeznáváme tedy
školy soukromé (privátní), a školy veřejné, jež jsou
zase buďto obecní, zemské anebo státní.

Dozor nade všemi školami a nad veškerým vyučováním
v říši naší vykonává vláda svými zřízenci. Vyučování nábo-
ženské obstarávají a na vzdělání náboženské dozor mají úřa-
dové církevní.

Podle toho, jakého vědění a jak vysokého vzdělání ve školách nabyti lze, rozdělujeme je na školy obecné čili národní, střední a vysoké, a na odborové školy.

Obecné čili národní školy jsou dvojí: obecné zvláště a měšťanské. Podle počtu tříd jsou to školy jedno- až osmítrídnné. Tři poslední třídy tvoří školu měšťanskou, kteráž může býti i samostatná trojtřídní.

Do škol obecných povinna jest choditi všecka mládež od 6 až do 14 let.

Ze škol obecných postupuje mládež, která více vzdělati se chce, do škol středních. **Školy střední** jsou gymnasia čili latinské školy, realky a realná gymnasia, a dělí se zase na nižší a vyšší.

Ke školám středním počítají se i vzdělávací ústavy učitelské (pædagogia) a některé školy odborové.

Na školy vysoké postupují ze středních škol ti, kdož dosíci chtějí největšího učení.

Vysoké školy jsou university a techniky.

University dělí se na čtvero učení čili fakult; jsou to: fakulta bohoslovecká (theologická), právnická, medicinská a filosofická. Na universitách vzdělání nabývají kněží, profesori, lékaři a právníci (soudcové a j.).

Na technice vzdělávají se stavitelové, zeměměřiči, lučebníci, strojníci a j.

Ku školám vysokým náležejí též ústavy theologické a právnické, kde se učí témuž jako na jednotlivých fakultách universitních.

Školy odborové poskytují vyššího vzdělání pro jednotlivé živnosti a rozličné odbory průmyslu i umění. Jsou to školy hospodářské, hornické, lesnické, obchodní, průmyslové, námořské, malířské, hudební, vojenské a j. Jsou také nižší a vyšší. Vyšší školy odborové slovou akademie a takové počítají se ku školám vysokým.

Obecné školy jsou po celém mocnářství; četnější jsou v těch zemích, které jsou hustěji zalidněny a kde jsou občané pokročilejší. Nejvíce škol jest v zemích českých a alpských. Všech obecných škol jest v celé říši nad 30.000, a ustavičně

jich přibývá. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku jest jich na 7000.

Středních škol (gymnasií, realek a realných gymnasií) jest v celém mocnářství asi 360.

Universit jest v Rakousko-Uhersku 9 (v Praze, ve Vídni, v Krakově, ve Lvově, ve Štýrském Hradci, v Innsbrucku, v Pešti, v Záhřebě a v Černovicích), technik 8 (v Praze 2, v Brně, ve Vídni, v Štýrském Hradci, v Krakově, ve Lvově, v Budíně).

K ústavům vzdělávacím náležejí také učené společnosti, umělecké spolky, knihovny, učebné a vědecké sbírky a p.

Poměr, v jakém mládež školou povinná do školy chodí nebo nechodí, jest v rozličných korunních zemích také rozdílný. Nejpilněji chodí dívky do školy v zemích západních, kde ze 100 dětí školou povinných také bez mála 100, tedy skoro všechny do školy chodí. Nejslabší návštěva škol jest v Halli (27%), v Dalmacii (21%) a v Bukovině (14%).

(O školství v Bosně a Hercegovině nemůže býti řeči, poněvadž tam za vlády turecké škol téměř ani nebylo.)

§ 12. Dobročinné ústavy.

Ústavy dobročinné (humanitní) jsou: nemocnice, chudobince, blázince, ústavy pro hluchoněmé, sirotčince, mateřské školky a p. Ústavů dobročinných více jest v zemích západních nežli v částech východních.

§ 13. Zřízení státní.

1. Ústava.

Císařství Rakousko-Uherké jest ústavní (konstituční) monarchie.

Ústava udělena a zaručena jest říši naší císařským diplomem ze dne 20. října 1860, tak řečeným říjnovým diplomem, kterým vyslovuje se zřetelně, že právo zákony dávat, měniti a rušiti konáno bude od mocnáře a jeho následníků jenom spolupůsobením zákonodárných zastupitelstev národních.

Po vyrovnání s Uhry, kterým rozdělena jest říše na dvě polovice (r. 1867), vytknuty jsou záležitosti celé říši společné (jsou to: panovník, vojenství, zastoupení v cizině a potřebné na záležitosti tyto vydaje) a každá polovice říšská upravila si ústavu podle svého. V polovici této, čili v zemích rakouských, upravena jest ústava říšskými zákony ze dne 21. prosince r. 1867. Zákony těmito vydána jsou ustanovení o zákonodárných zastupitelstvech, o všeobecných právech občanův, o vykonávání moci soudní a státní.

2. Panovník.

Důstojnost císařská v říši Rakousko-Uherské dědičná jest v panovnickém rodu Habsbursko-Lothrinském v potomstvu mužském, a kdyby toho nebylo, i v potomstvu ženském.

Císařem našeho mocnářství jest nyní Jeho císař a král a apoštolské Veličenstvo císař a král **František Josef I.**

Jeho jménem prohlašují se zákony a vynášejí se soudní rozsudky, jemu přísluší právo udělení milost odsouzencům. Císař pán jest nejvyšším velitelem vojska, on vypovídá válku, činí mír a jiné státní smlouvy, kterým však, ukládají-li se jimi říši nějaká břemena, potřebí je souhlasu říšských zastupitelstev. Osoba panovníkova jest posvátna a nedotknutelná.

3. Zastupitelstva.

Zastupitelstva zákonodárná jsou dvojí: **zemská a říšská.**

Zemská zastupitelstva slovou **zemské sněmy.** Zemských sněmů jest o dva více než korunních zemí, poněvadž Vorarlberk má zvláštní svůj sněm a v Přímoří jsou tři sněmy, kdežto zase Sedmíhradsko, spojeno jsouc s Uhrami, zvláštního sněmu nemá.

Do sněmu zemského volí všickni dospělí a zachovalí občané jedné země, kteří platí nějakou daň nebo zastávají nějaký veřejný úřad, jistý počet poslanců. Český sněm skládá se ze 241 poslanců, moravský má 93 poslance. Starosta sněmu, který jedná sněmovní řídí, sluje v Čechách a v Haliči nejvyšší zemský maršálek, v ostatních zemích této polovice říšské zemský hejtman.

Zemský sněm volí si ze svého středu zemský výbor, který spravuje záležitosti sněmu příslušící v době, když sněm nezasedá. Český zemský výbor sestává z 8 členův a nejvyššího maršálka; moravský má o 3 členy méně.

Říšské zastupitelstvo jest trojí: 1. říšská rada pro země rakouské (ve Vídni), 2. říšský sněm uherský (v Pešti), 3. delegace pro záležitosti celé říši společné.

Říšská rada skládá se ze dvou sněmoven: a) ze sněmovny panské, b) ze sněmovny poslancův. Členy panské sněmovny jmenuje císař pán; počet jich jest neobmezený; členy sněmovny poslanců volí občanstvo. Poslanců v říšské radě vídeňské jest 353. Ti volí si ze svého středu předsedu, vyřizují záležitosti a rokují o zákonech pro celou polovici říše.

Oba sněmy říšské, vídeňský i pešťský, volí ze svého středu po 60 poslancích, kteří tvoří delegace. Delegace zasedají střídavě jednou ve Vídni a jednou v Pešti; jim přísluší rokovati o záležitostech celé říši společných.

Mimo zastupitelstva zákonodárná jsou také **zastupitelstva obecní a okresní**.

Každá obec — obce městské i místní obce venkovské — volí si ze svého středu zastupitelstvo obecní (obecní výbor), jež udržuje v obci pořádek a spravuje obecní hospodářství. — Představený — purkmistr — rada.

Z kolika členů skládá se naše obecní zastupitelstvo?

Občané jednoho okresu volí si zastupitelstvo okresní, jemuž náleží spravovati společné jmění a dobročinné ústavy okresu, obstarávati společné okresní potřeby, bděti nad hospodářstvím jednotlivých obcí v okresu, rozhodovati též o některých sporných záležitostech obecních a p.

4. Úřadové.

Moc, která panovníku nad říší přísluší, vykonává císař pán pomocí svých ministrů a úřadů ministrům podřízených.

Ministerstvo jest trojí: I. ministerstvo říšské pro záležitosti společné celému mocnářství (ve Vídni); II. mini-

sterstvo pro země rakouské (ve Vídni); III. ministerstvo pro země uherské (v Pešti).

Ministerstvo říšské dělí se opět na tři úřadův; jsou to: 1. ministerstvo zahraničních záležitostí a císařského domu (říšský kancléř); 2. říšský ministr vojenství 3. říšský ministr financí.

Pro země naší polovice říše jest 8 ministrů: vnitra, osvěty, financí, práv, obchodu, orby, zemské obrany a ministr pro Halič. — V polovici uherské mají 10 ministrů.

Všickni ministři jedné skupiny tvoří ministerskou radu.

Ze svého jednání odpovědni jsou ministři říšští delegacím, a ministři každé polovice říšské sněmům říšským.

Ministrům podřízeni jsou všickni úřadové říšští, zemští a okresní.

Nejvyššími politickými správci jednotlivých korunních zemí jsou místodržitelé. Místodržitel zastupuje v zemi zeměpána a vládu. Země pak rozděleny jsou na politické okresy, řečené okresní hejtmanství (v uherských zemích župy, komitáty) a na soudní okresy. V Čechách jest 89 hejtmanství, na Moravě 30.

Mimo to tvoří některá města (jako n. př. Praha) samostatné okresy, podřízené přímo zemské vládě.

§ 14. Zřízení vojenské.

Veškeré vojsko rozděleno jest na vojsko na zemi a vojsko námořní.

Vojsko pozemské dělí se na vojsko řadové (stálé) a zemskou obranu; mimo to pak na pěší (infanterii), na jízdu (kavalerii), dělostřelectvo (artillerii) a na některé menší oddíly, jako vozotajstvo, zákopnictvo a j.

Nejvyšším velitelem veškerého vojska jest císař Pán. Rozliční úřadové vojenští podřízeni jsou ministru vojenství.

Všeho vojska má říše naše v čas míru přes 260.000 mužů; v čas války může však počet ten vzrůstí na 1 milion.

Válečných lodí má naše mocnářství 67. Válečné přístavy jsou v Pulji, v Kotoru a v Terstu.

Na pevnině vystaveny jsou k obraně pevnosti, pevnůstky (citadely) a tvrze. Nejdůležitější pevnosti rakousko-uherské jsou: Komárno v Uhrách, Olomúc na Moravě a Petrovaradin ve Slavonii.

§ 15. Zřízení církevní.

Katolíci, kteří uznávají římského papeže za nejvyšší hlavu církve, podřízeni jsou v ohledu církevním arcibiskupům a biskupům. V mocnářství našem mají katolíci 14 arcibiskupův a 47 biskupství. V Čechách a na Moravě jsou arcibiskupové v Praze a v Olomouci, biskupové v Budějovicích, v Králové Hradci, v Litoměřicích a v Brně.

Pravoslavná církev podržela zřízení biskupské. V říši naší mají pravoslavní patriarchu v Karlovicích pro národnost srbskou a arcibiskupa v Sibíni pro národnost rumunskou, mimo to mají 11 biskupův.

Evangelíci biskupův nemají. Jejich nejvyšší úřady církevní jsou konsistoře, jimž podřízeni jsou superintendenti.

Unitaři mají konsistoř v Sedmíhradsku.

Židé rozděleni jsou na náboženské obce, jejichž duchovní správu obstarávají rabínové.

Jednotlivé země říšské.

A. Země Sudetské.

I. Čechy.

§ 16. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy!*

§ 17. Velikost.

Království České jest veliké 520 □ Mm.; zaujímá d v a n á c t ý díl celého území říšského; jen tři korunní země: Uhry, Halič a Sedmíhradsko jsou větší než naše česká vlast.

§ 18. Vodstvo.

Opakujme na mapě řeky české a naznačme je do náčrtu. Ku kterým oblastem mořským náleží vodstvo české?

§ 19. Povaha půdy.

Čechy tvoří kotlinu kolkolem okrajnými horstvy uzavřenou, jejíž nejnižší místo značí řečiště Vltavy a Labe. Proto veškeré téměř vodstvo české od pomezí tekouc shromažďuje se v těchto dvou řekách, až pak v jediném mohutném proudu labském razí si cestu pohraničnými horami na sever. Uvnitř země české střídají se nenepatrné náhorní roviny (které?) s mírnými pahorkatinami, s osamělými vrchy a s nevelikými horstvy pásekatými. Nikde není ani nedostupných hor skalnatých a věčným sněhem a ledem pokrytých ani nepřehledných jednotvárných rovin a pustin, jež by oko unavovaly. Proto jest tak ladná a krásna ta milá naše vlast. Úrodná, bohatá přírodními poklady i krásou, jest země Česká pravou perlou v koruně vznešených a slavných panovníků rakouských.

Opakujme horstvo české a naznačme je u výhledu.

§ 20. Podnebí.

Čechy jsouce od moře značně vzdáleny mají podnebí již vnitrozemské, ale ne ve všech krajinách stejné, tak že rozeznáváme patero podnebních okresů: jižní (od jihu až po Prahu a rovinu polabskou), severní (ostatní část vnitřních Čech), šumavský, krušnohorský a krkonošský.

Nejteplejší jest podnebí v okrese severním, a v tom zase nejteplejší jsou kraje v okolí Prahy, na rovině polabské od Pardubic až k Litoměřicům, údolí Ohře dolní a Běly. Jižní Čechy, jsouce vyšší než střední a studeným větrům otevřeny, mívají vesměs o $\frac{1}{2}$ měsíce později žně než okolí pražské. Nejstudenější podnebí jest ve vysokých okresích horských, kde již koncem října a nejdéle na začátku listopadu napadá sněhu, který zůstává ležeti zase až do května. (V Praze průměrná roční teplota 7.4° R.)

Větry převládají v Čechách severozápadní a ty bývají vlhký.

Dešťů nejméně má okolí pražské; nejčastěji prší na Šumavě, kde bývá také nejvíce bouřek.

§ 21. Místa.

a) Místa při Vltavě.

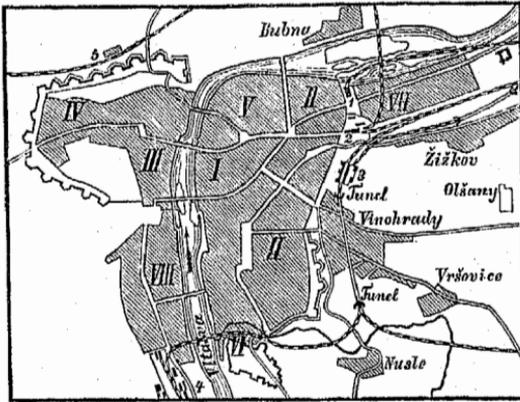
Praha, hl. město, rozkládá se uprostřed země v překrásné poloze z obou stran Vltavy a jest nejen nejkrásnější město české, ale počítá se mezi nejkrásnější města evropská.

Praha rozdělena jest na 5 čtvrtí, jež jsou: Staré město, Nové město a Josefov (bývalé Židovské město) na pravém břehu, Malá Strana a Hradčany na levém břehu Vltavy.

Praha byla a jest dosud střediskem politického života českého, proto dějiny země jsou i dějinami Prahy. Dějepisných památek, budov a míst v historii naší důležitých má Praha tolik, že se jí v tom s těžší jině město vyrovná. Od množství chrámů s věžemi jmenuje se také městem stověžatým.

Nejkrásnější a největší chrám jest gotický dóm Svato-Vítský na Hradčanech, který se však teprve teď dosta-

vuje. Uvnitř jsou hroby vévodův a králův českých a jiné četné památnosti, jako: krásná, drahokamy vykládaná kaple

Obr. 6. Praha s okolím.

I. Staré město. II. Nové město. III. Malá Strana. IV. Hradčany. V. Josefov. VI. Vyšehrad. VII. Karlín. VIII. Smíchov. 1. Nádraží Severo-záp. dráhy. 2. Nádraží Státní dráhy. 3. Nádraží dráhy Františka Josefa. 4. Nádraží České záp. dráhy.

sv. Václava, stříbrný oltář sv. Jana Nepomuckého a j. v. Vedle samého kostela Svatovítského stojí starožitný chrám

Obr. 7. Hradčany.

sv. Jiří, nejstarší to kostel pražský a jediná zachovaná romanská basilika v Čechách; v něm jest hrob sv. Ludmily. Na Starém městě vyniká chrám Týnský, vystavěný ve slohu gothickém, na Malé Straně nádherný chrám sv. Mikuláše slohu vlašského. Také klášterů jest v Praze mnoho, z nichž některé, jako klášter Emauský (dříve „na Slovanech“ zvaný) a klášter Strahovský dějinami jsou prosluly.

Z přechetných palácův a krásných budov nad jiné vynikají: velmi rozsáhlý královský hrad na Hradčanech, jenž vévodí celé Praze a poskytuje rozkošný pohled na celé město; Valdštynský palác na Malé Straně; radnice na Starém městě (staročeským orlojem, české národní divadlo na Novém městě a mnoho jiných budov. Z mostů, jež oba břehy Vltavské spojují, nejpamátnější jest most kamenný, založený od Karla IV., ozdobený četnými sochami nadživotní velikosti a na obou koncích vkusnými věžemi.

Praha jest sídlem místodržitele, arcibiskupa, nejvyšších zemských úřadů, zemského vojenského velitelstva a jiných úřadů veřejných i privátních.

Četné jsou v Praze ústavy vzdělavací: jest tam universita, 2 techniky (česká a německá), několik gymnasií, realek a reálných gymnasií, mnoho škol národních a hojně škol a ústavův odborných, jako: konservatoř hudby, učitelské ústavy, obchodní a průmyslové školy nižší i vyšší, malířská akademie a j; národní museum, průmyslové museum; při museu a při universitě jsou bohaté knihovny.

Z ústavů dobročinných jsou v Praze: ústavy hluchoněmých, slepých a blbých, blázinec, sirotčinec, káznice, několik nemocnic a p.

Praha jest i předním obchodním a průmyslovým městem v Čechách a řadí se v tom ohledu i k nejpřednějším městům v říši. Zejmena vyniká hotovením strojů, zbraní a hudebních nástrojů všeho druhu; světoznámy jsou rukavičky pražské; důležité jest i klenotnictví. Splavná Vltava, četné silnice, železnice a telegrafy, jež se všech stran do Prahy se sbíhají, podporují velmi obchod hl. města.

S Prahou souvisí předměstí **Karlín** a **Žižkov** na sv., král. **Vinohrady** na vých., **Smíchov** na jz. a městečko **Vyšehrad** na

jihu. Karlín a Smíchov mají mnoho a velikých továren rozmanitého druhu; staroslavný Vyšehrad, druhdy první sídlo českých knížat, vypíná se na strmé skále nad Vltavou a jest nyní pevností. Západně od Prahy leží Bílá Hora, nešťastné bojiště z r. 1620. Ještě západněji **Kladno** s bohatými uhelnými doly a rozsáhlými železárnami. Poblíž Kladna jsou uhelné doly **Buštěhradské**. Severně od Kladna jest město **Slané** s blízkými láznemi Šternberskými. **Zbraslav** má továrnu na umělé cihly a průmysl košíkářský. Od Zbraslavi na jihozápad jest **Dobříš** s továrnou na parkety a se železnými hutěmi. V jižních Čechách leží při Vltavě **Týn nad Vltavou**, **Hluboká** s krásným zámkem knížat Švarcenberků, **Budějovice**, **Krumlov**, **Vyšní Brod** a při pramenech veliká sklárna **Eleonorenheim**. Budějovice rozkládají se uprostřed krásné a úrodné roviny, jsou krásně stavěny a velikostí svou čtvrtým městem v Čechách; mají biskupství, několik vzdělávacích ústavů, továrny na tužky, sirky a zboží majolíkované, loděnice a znamenitý obchod v obilí, soli a dříví. Jihovýchodně od Budějovic u hranic rakouských leží **Nové Hrady** (Gratzen); v okolí skelné hutě.

b) Místa v poříčí Lužnice:

Při Lužnici leží města: **Třeboň**, **Veselí**, **Soběslav**, **Tábor** a **Bechyně**. V okolí Třeboně jsou četné rybníky, mezi nimi veliký rybník Rožmberský. V zámku třeboňském bohatý archiv. **Tábor** založen byl od Táboritů ve 14. stol.; má realné gymnasium a vyšší hospodářské školy. Severovýchodně od Třeboně při Nežárce jest **Jindřichův Hradec**, má gymnasium, starožitný hrad, továrny na látky vlněné. Při téže říčce u hranic moravských leží **Počátky** s průmyslem soukenickým.

c) místa v poříčí Sázavy:

Přibyslav, kde skonala Jan Žižka r. 1424. **Německý Brod** s gymnasiem. Jižně od Přibyslavi jest **Polna**; záp. od Brodu **Humpolec**, kde udrželo se dosud soukenictví, jež druhdy v městech podél celého pomezí moravského tak hojně se provozovalo. Od Humpolce jihozápadně **Pelhřímov**. Nedaleko Sázavy severně od Tábora leží **Benešov** a jihovýchodně od Benešova, nedaleko pověstného Blaníka, **Vlašim** se zámkem a velikými sady. **Jílové**, nepatrné těžení zlata.

d) Místa v poříčí Otavy:

Sušice, v okolí četné sklárny. U **Horažďovic** loví se perly v Otavě. **Strakonice**, rodiště Frant. Čelakovského, továrny na fezy. **Písek** má gymnasium, realku a hospodářské školy. Jižně od Písku jsou **Vodňany** a **Netolice**. **Prachatic** a **Vimperk** sly-nuly druhdy obchodem, jež provozovaly do Bavor po „zlaté stezce“ tak zvané. Blízko Prachatic jest **Husinec**, rodiště mistra Jana Husi. Severně od Otavy **Blatná**, **Březnice** a **Rož-mítál**; v Rožmitále železné hutě a továrna na stroje.

e) Místa v poříčí Berounky:

Plzeň, po Praze největší město v Čechách, jest z nej-přednějších průmyslových a obchodních měst v Rakousku; má četné továrny a veliké pivovary; pivo plzeňské jest světo-znamé; gymnasium, reálka a realné gymnasium. Nedaleko Plzně jest nová veliká trestnice. Poblíž hranic bavorských jsou **Do-mažlice**, středisko kalounkářství, a **Klatovy**. **Nepomuk**, rodiště sv. Jana Nepomuckého. V blízkém zámku na Zelené hoře nalezen byl rukopis Libušina soudu. Východně od Plzně jsou **Rokycany**. Ještě východněji **Hořovice** s továrnami na plechové a železné kuchyňské nádoby. **Příbram** má nejbohatší stříbrné doly v Čechách a nejhlubší na světě (hlub. přes 1000 m.); hornická akademie. Na blízku poutnické místo Sv. Hora.

V okolí **Berouna** jsou veliké pily a železářny. Západně od Berouna jest ves **Hudlice**, rodiště slavného Jos. Jungmanna; východně památný hrad Karlštejn. **Rakovník** má vyšší re-alku; na blízku staroslavny hrad Křivoklát. Západně od Plzně **Stříbro** (Mies) a ještě západněji **Tachov**, proslulé bojiště z doby husitské. Severně od Tachova jsou vyhlášené **Marian-ské Lázně**.

f) Místa v poříčí Ohře:

Cheb má starožitný hrad, kde Albrecht z Waldštýna byl zavražděn; v městě i v okolí četné továrny na vlněné a bavlněné látky. Nedaleko jsou **Františkovy Lázně**. U **Lokte** a **Falknova** dobývá se hnědé uhlí a daří se výborný chmel. **Aš**, průmyslové místo v západním cípu Čech. V **Kraslicích** hotoví se hudební nástroje a provozuje se krajkářství. **Jáchymov**

má stříbrné doly a průmysl krajkářský. **Karlovy Vary**, nej-slavnější místo lázeňské v celé Evropě. **Žatec**; v krajině ža-tecké daří se nejlepší chmel. Severozápadně od Žatce jest **Chomútov** s čilým obchodem obilním a se značným průmyslem. **Louny** mají krásný gothický chrám, vystavěný od slavného če-ského stavitele Beneše z Loun. **Terezín** jest pevnost.

g) Místa v horním poříčí labském:

Vrchlabí a **Hostinné** (Arnau) mají četné přádelny, továrny na zboží lněné a bavlněné a papírny. Ve **Dvoře Králové** nalezl Vácsl. Hanka r. 1817 krásné staročeské básně, jež známy jsou jménem „Kralodvorský rukopis“. **Jaroměř** má hlučné trhy na obilí. **Josefov** a **Králové Hradec** jsou pevnosti. Hradec Králové jest sídlo biskupa, má latinské a realné školy, učitelský ústav, kněžský seminář a světoznámou továrnu na plechové hudební nástroje. Severozápadně od Hradce jest u **Sádové** bojiště z roku 1866. V okolí Hradce Králové jsou četné továrny a pě-stuje se hojně zelenina. **Pardubice** a **Kolín** jsou důležité sta-nice železničné, mají živý obchod a průmysl, cukrovary a j. továrny; v prvnějším městě jest realka, v druhém realné gy-mnasium. **Poděbrady**, rodiště Jiřího Poděbradského. **Trutnov** při Úpě jest středisko tkalcovství a přádelen lněných; na blízku **Janské lázně**. Při Metuji leží **Aberšpach** s pověstnými stě-nami pískovcovými, **Police**, **Náchod** a **Nové Město**; při Tiché **Orlici** **Králíky**, nejvýchodnější město české a **Brandýs nad Orlicí**, kde žil v 17. století nějaký čas slavný biskup českých bratří a učitel Amos Komenský. Jižně od Brandýsa jest **Litomyšl** se školami gymnasiálními a realnými; severně **Rychnov** s gy-mnasiem. Vých. od Litomyšle **Česká Třebová**, důležitá stanice železniční, severozápadně **Vysoké Mýto**. **Polička** a **Hlínsko** poblíž hranic moravských mají průmysl plátenický. **Chrudim** při Chrudimce má realné gymn. a hospodářskou školu; zname-nité trhy na koně. **Čáslav** leží v úrodné rovině čáslavské, v okolí četné cukrovary a hojně ovoce. Mezi Čáslaví a Kolí-nem jest **Kutná Hora**, staroslavné báňské město, druhdy nej-důležitější město po Praze, má krásný gothický chrám sv. Bar-bory, realné gymnasium, učitelský ústav a několik továren. Na blízku jest **Sedlec** s velikolepým chrámem a továrnou na tabák.

V okolí Kutné Hory znamenité zelinářství; proslulý jest Malínský křen. Při Cidlině jsou Průmyslová místa **Chlumec** a **Nový Bydžov**. **Jičín** má gymnasium a ústav učitel'ský. Mezi Jičínem a Hradcem Králové jest průmyslové město **Hořice**.

h) Místa v dolním Polabí a při Bělé:

Mělník má proslulé vinařství. **Roudnice**, nedaleko památného Řípu, má krásný zámek knížat Lobkoviců s bohatými sbírkami starožitností a s archivem. **Litoměřice**, sídlo biskupa, školy jako v Hradci Králové; okolní krajina jest velmi úrodná, plodí i výborné víno, zejména u **Žernosek**, a nejlepší v Čechách ovoce. V Lovosicích jest veliká továrna na cichorii a šampaňské víno; na blízku u vesnic **Třeblic** a **Podsedíc** nalézají se české granáty. **Ústí nad Labem** má továrny na látky polohedvábné, vlněné a bavlněné, na stroje, na lučebniny a j. Blízko Ústí při Bělé jest ves **Stadice**, odkud podle pověsti pocházel praotec knížecího rodu Přemyslovcův.

Západně od Ústí jest proslulé lázeňské město **Teplice**, jež má podobný průmysl jako Ústí. **Děčín** s průmyslem bavlněným a lučebným. **Podmoklí**, pohraničná stanice železničná a několik továren.

i) Místa při Jizeře:

Jilemnice, **Semily**, **Turnov** mají továrny na látky vlněné a bavlněné. V Turnově se brousí granáty a vyrábějí ze skla nepravé drahokamy; na blízku jsou studené lázně **Sedmíhorky** čili Wartenberk; v okolí četné zříceniny starých hradů. Jižněji leží **Mnichovo Hradiště** a západně od tohoto **Bělá** s lesnickou školou. **Mladá Boleslav** má gymnasium a nižší realku; nedaleko jsou **Kosmonosy**, pověstná továrna na kartouny. Při ústí Jizery jest **Stará Boleslav**, kde sv. Václav byl zavražděn.

j) Místa na severu mezi Labem a Jizerou:

Liberec při Nise Zhořelické, třetí město v Čechách, má vyšší realku, obchodní a průmyslovou školu, mnoho továren na sukna, látky vlněné a bavlněné, mechanické dílny a j. Sukna liberecká závodí s nejlepšími toho druhu látkami v Evropě. **Friedland**, odkud nazýval se Albrecht z Waldštýna vévodou

Friedlandským. Česká Lípa, Warnsdorf, Rumburk a Šluknov mají mnoho továren na zboží bavlněné a lněné; proslulé jest plátno rumburské. Haida, Česká Kamenice a jiná okolní místa mají velikolepé továrny na sklo a zrcadla.

V Čechách jsou **372** města, **226** městysů a **12551** vesnice.

Praha jest velkoměsto, mající asi 200.000 obyvatelů.

Vypište z připojené tabulky II. místa, která mají a) přes 20.000, b) nad 10.000 a c) nad 8.000 obyvatelův a pamatujte si je.

Jmenujme z mapy ještě některá města česká, zejména udejme a do nákresu naznačme nejbližší místa našeho okolí.

Jakých znamenitostí jest v městě našem a v jeho okolí? Kolik má naše město obyvatelstva?

Vyměřme na mapě vzdálenost některých měst od našeho města a od Prahy!

§ 22. Obyvatelstvo.

V Čechách žije přes **5,100.000** lidí, asi sedmina všeho obyvatelstva celé říše. Čechy náležejí k nejlidnatějším zemím nejen v mocnářství našem, ale v celé Evropě. Nej hustěji zalidněny jsou severní kraje české okolo Rumburka, kde připadá přes 100 obyv. na 1 □ Km.; nejmenší lidnatost jest na jihu v okolí Krumlova.

Asi $\frac{2}{3}$ obyvatelstva českého jsou **Češi**, $\frac{1}{3}$ **Němci** a asi 2% všeho obyvatelstva jsou **Židé**. Čechové bydlí uprostřed země; německé osady tvoří souvislý pás podél hranic bavorských, saských a pruských a mimo to menší ostrůvky kolem Budějovic, u Jindřichova Hradce, u Něm. Brodu, u Landškrouna a Králík. Stříbro s okolím tvoří ostrůvek český v krajině osazené od Němců.

Náboženství převládá katolické; jen asi 2% jsou evangelíků větším dílem helvetského a z menší části augsburského vyznání.

§ 23. Plodiny a živnosti.

Čechy náležejí k zemím ornou půdou nejbohatším; jen Morava má rolí více než země česká. Pole zaujímají v Čechách $\frac{1}{2}$ veškeré půdy, z ostatku jest větší část pokryta lesy, menší lučinami, pastvinami, zahradami a z části nejmenší též vinicemi. Nejúrodnější půda jest v Polabí mezi Jaroměří a Hradcem Králové („zlatý prut“), u Litoměřic („zahradá Čech“), u Teplic a u Žatce. V horní Šumavě, v Krušných horách a v Krkonoších jest půda neúrodná. Půdy neplodné jest jen málo.

Polní hospodářství, ač není všude na žádoucí výši, jest v celku dosti pokročilé; nejlepší jest na velkostatech a v krajinách severovýchodních. Obilí daří se nad spotřebu, nejvíce seje se žito. Len a brambory pěstují se nejvíce v krajinách hornatých, kde jsou brambory hlavním pokrmem chudšího obyvatelstva; v rovinách mnoho cukrovky. Sejí se též luštěniny, řepka, něco konopí a prosa. Zelinářství kvete hlavně u Hradce Králové a u Kutné Hory. U Žatce, u Litoměřic, u Roudnice a Falknova daří se výborný chmel. Nejvíce zahrad a nejlepší ovoce jest u Litoměřic, nejvíce vína a nejlepší u Mělníka a Žernosek.

Chov dobytka, ač značný jest, není předce dosud taký, jak bylo by přáti. Dobytka hovězího chovají nejvíce velkostatkáři, kteří zvelebují jej, zavádějíce pěkná plemena alpská, hollandská a j. Nejznamenitější chov koní jest v Čechách východních (u Chrudimi) a jižních (u Netolic). Ovec jest méně než skotu, ale jest to plémě většinou zušlechtěné, poskytující velmi jemnou vlnu. Drůbeže chová se mnoho, nejvíce hus. V hlubokých lesích, zejména v oborách, jest hojnost vysoké zvěře; důležitý jest chov bažantů. Rybníky české poskytují veliký počet ryb, zvláště kaprův a štik. Včelařství jest velmi rozšířeno, ale chovu bourců nedaří se valně.

Nerosty jest vlast naše velmi požehnána. Nejvíce dobývá se uhlí, pak železa a stříbra; stříbro v Příbrami a v Jáchymově (obnovuje se též dolování na stříbro v Kutné Hoře); železo hlavně v kraji pražském a plzeňském. Nejbohatší doly kamenouhelné jsou u Kladna, v okolí plzeňském

a v porčí Úpy (u Žacléře a Svatoňovic); hnědouhelné při Bělé, u Falknova a Chomútova. Mimo to těží se olovo (u Slavkova poblíž Falknova a tam, kde stříbro), výborný cín (u Krupky a Cinvaldu), měď (u Kupferberka), tuha (při horní Vltavě), rašelina, síra, kamenec, porcelánová hlína (v okolí karlovarském) a j. Z drahokamů jest nejkrásnější český granát.

Čechy jsou nejprůmyslnější zemí v našem mocnářství; její průmyslové výrobky (za více než 200 mil. zl.) zabírají cenou skoro $\frac{1}{5}$ výrobků celé říše. Nejvíce průmyslu jest v obvodu hlav. města a v krajích podél hor Krušných a Krkonošských, kde půda, méně jsouc úrodná, neposkytuje lidem dostatek plodin k obživě. Nejrozsáhlejší jest výroba zboží bavlněného, lněného a vlněného, k tomu druží se výrobky kovové (zejména železné) a sklářství, pak cukrovarství, pivovarství, vyrábění látek lučebných a zápalných, zboží z porcelánu a jiných hlin, papírnictví, koželužství a j. Bavlnictví (přádelny, tiskárny na kartouny a p.) kvete hlavně v Chebsku, při Ploučnici, v okolí libereckém a při horním Labi; plátenictví v krajině rumburské a trutnovské, krajkářství v Rudohoří, soukenictví hlavně v Líberci a v okolí. Na vysočině českomoravské, kde druhdy řemeslo soukenické velmi bylo rozšířeno, udrželo se dosud jen v některých městech, jako zejména v Počátkách a v Humpolci. Průmysl železářský má přední své sídlo v krajině mezi Plzní a Prahou; v Praze a v předměstích pražských hotoví se nejvíce strojů. České sklo zaujímá svými lepšími druhy dosud první místo na světě, hrubší druhy ustupují však lacinějším výrobkům belgickým. Nejvíce skláren jest na severu v okolí Haidy a Jablonce, na jihu v Šumavě a při Sázavě. Cukrovarů nejvíce nalézá se v Polabí, z pivovarů nejproslulejší jsou plzeňské. V Rudohoří vyrábí se mnoho dřevěných hraček; hojně jsou i výrobky jiných rozmanitých druhů.

Průmysl tak rozsáhlý a přebytek plodin mají za následek i velmi čilý obchod, kterýž hojně jest podporován četnými železnicemi, dobrými silnicemi a splavnými řekami. Vyvážejí se výrobky všeho druhu, obilí, dříví, ovoce, a dováží se zboží

kolonialné, bavlna, vlna, sůl, jatečný dobytek. Cena zboží vyvezeného větší jest než cena zboží dovezeného. Důležitý jest i obchod průvozný, neboť skoro všecko zboží kolonialné, jež jde do říše naší na Hamburk a Bremy, prochází zemí českou.

Které jsou přední živnosti našeho místa a nejbližšího okolí?

II. Morava.

§ 24. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 25. **Velikost.**

Morava jest veliká 222 □ Mm.; jest menší než polovice země české.

§ 26. **Vodstvo.**

Jmenujme z mapy řeky moravské a nakresleme je do náčrtku.

Ku kterým oblastem náležejí řeky moravské?

§ 27. **Povaha půdy.**

Morava podobně jako Čechy svahuje se většinou do vnitř k řečišti své hlavní řeky, ale nemá horského pásma, jež uzavíralo by i na jihu kotlinu Moravinu a Dyjínu, tak že jest na této straně země moravská otevřena, přecházejíc v nížinu dolnorakouskou. I řeky moravské až na Odru stékají se v jeden proud, jenž volně nížinou vlny své do Dunaje valí, kdežto vody české násilně razí si dráhu ze země pískovcovými horami pohraničnými.

Pásma horská zopakujme na mapě a naznačme je do náčrtku.

§ 28. **Podnebí.**

Morava, na jih jsouc otevřena, má celkem o něco teplejší podnebí než Čechy, jen v hornatém cípu severním jest chladněji, tak že tam o měsíc později než na jihu nastávají žně.

Vláhy je hojnost, v Jeseníkách pršek ještě více než v Šumavě. Jako v Čechách převládají i na Moravě větry severozápadní. Bouřek je poměrně méně nežli v Čechách.

§ 29. Místa.

a) Místa v poříčí Svratky a Svitavy:

Brno, hl. město, leží při stoku Svratky a Svitavy; jest sídlo zemských úřadův a biskupa. Má několik krásných kostelů, mezi nimiž vyniká gothický chrám sv. Jakuba. Z budov světských vynikají: starožitná radnice s krásným gothickým portálem; místodržitelství, kdež v sále „stavovském“ chová se pluh, kterým císař Josef II. oral u vsi Slavíkovíc. Na západní straně strmí na vrchu pověstný hrad Špilberk, bývalé sídlo úředních knížat brněnských, od předešlého století pak až do nedávna státní vězení.

Z ústavů vzdělavacích jsou v Brně: technika, ústav bohoslovecký, gymnasium české a německé, realka, ústavy učitelské (mužský a ženský), školy národní, museum. Dobročinné ústavy jsou: ústav pro hluchoněmé, ústav pro slepce a nemocnice.

Brno jest hlavním sídlem moravského průmyslu a obchodu, prvním továrním městem v říši; má továrny rozličného druhu, mezi nimi nejvíce soukenických. Brněnská sukna a cajky rovnají se nejvýtečnějším toho druhu výrobkům světovým. Pro obchod znamenité jsou velmi hlučné trhy.

Západně od Brna jsou **Rosice**, bohaté uhelné doly. Východně leží **Slavkov** (Austerlitz), památný bitvou tří císařů r. 1805; na blízku ves *Slavíkovice*. V **Adamově** a v **Blansku**, při Svitavě sev. od Brna, jsou veliké železářny. Východně od těchto míst jsou ony velikolepé propasti a jeskyně moravské (které?). **Boskovice** s krásným zámkem. **Kunštát** s hradem, jenž byl rodným sídlem pánů z Kunštátu, z kteréhož rodu pocházel i slavný král Jiří Poděbradský. **Svitava** při Svitavě a **Tišnov** při Svratce mají průmysl soukenický a plátenický. Výše při Svratce u **Nedvědic** vypíná se na příkré skále starožitný, podnes dobře zachovaný hrad **Pernštýn**, jenž náleží k největším historickým památkám na Moravě.

b) Místa v poříčí Jihlavy:

Jihlava, výstavné město na pomezí českém, jest důležité obchodem i průmyslem, zejména soukenictvím a koželužstvím. Týž průmysl kvete i v **Třebíči**. I **Velké Meziříčí** a **Náměšť** při říčce Olšavě mají rozsáhlý soukenický průmysl. **Ivančice** prosluly jsou zelinářstvím (ivančický chrst), nedaleké **Oslavany** mají veliká ložiska uhelná.

c) Místa v poříčí Dyje:

Telč má vyšší reálku a soukenictví. **Znojmo** má několik továren, v okolí zelinářství (znojmské okurky), mnoho vína, ovoce a hořčice. **Mikulov**, na úpatí hor Polavských, má velikolepý zámek. Nádherný též zámek s překrásnými sady má **Lednice**. **Břeclav** jest důležitá stanice železniční. **Hustopeč** (Auspitz) má silné trhy na hovězí a vepřový dobytek; v okolí pěstuje se víno, ovoce a sladké dřevo.

d) Místa při horní Moravě:

Moravská Třebová, **Šilperk**, **Šumperk**, **Staré Město** a **Římařov** mají rozsáhlé plátenictví. **Šternberk** jest středisko moravského bavlnictví. **Olomouc**, silná pevnost při Moravě, jest sídlo arcibiskupa, ústavu bohosloveckého, českého a německého gymnasia, realky a ústavu učitelského; má několik pěkných kostelů. V budově kapitolního děkanství zavražděn byl poslední Přemyslovec Václav III. r. 1306. V Olomouci jsou silné trhy na obilí a polský dobytek hovězí. Jihozápadně od Olomouce jest **Prostějov**, má značný průmysl a veliké trhy na obilí. Při Hané leží **Vyškov** a **Kojetín**. **Kroměříž** má zámek arcibiskupa olomouckého s krásnými zahradami. Východně od Kroměříže jest **Holešov**, a odtud severovýchodně pod památným Hostejnem **Bystrice**; obě města mají krásné zámky se zahradami; v Bystrici léčení ovčí syrovátkou (žinčící).

e) Místa v poříčí Bečvy:

Přerov; druhdy hlavní sídlo slovutného moravského pána Karla ze Žerotína; důležitá stanice železniční. **Lipník** má znamenitou ozvěnu na hřbitově. **Hranice** (Weisskirchen), značné soukenictví. Při stoku obou Bečev leží **Valašské Meziříčí**, a výše

při Bečvě Dolní Rožnov v půvabné krajině, léčení žinčicí. Na blízku ves **Hodslavice**, rodiště slavného dějepisce Františka Palackého.

f) Místa v poříčí Dolní Moravy:

Uherské Hradiště stojí na místě, kde býval druhdy staroslavny Velhrad. Vých. při Olšavě jest **Uherský Brod**; ještě výše při téže řídce **Luhačovice**, místo lázeňské. U **Bzence** důležité vinařství. V okolí **Kyjova** jsou železárny a plátenictví. U **Hodonína** těží se hnědé uhlí. Blízko hranic uherských jest **Strážnice**.

g) Místa v poříčí Odry:

Nový Jičín, má podobně jako **Příbor** a **Fulnek** značné soukenictví. **Frenštát** a **Místek** mají průmysl plátenický a bavlnický. U **Moravské Ostravy** jsou bohaté doly uhelné, a na blízku ve **Vítkovicích** největší vysoké pece a valcovny moravské.

Všech měst jest na Moravě **86**, městysů **190** a vesnic **3072**. Velkoměst Morava nemá; hlavní město *Brno* má jen přes **70.000** obyv.; *Jihlava* má přes **20.000** obyv.

Vypišme z připojené tabulky III. města moravská, která mají nad 10.000 a která mají skoro 10.000 obyv. a pamatujme si je. — Ostatní úkoly jako při Čechách.

§ 30. Obyvatelstvo.

Na Moravě bydlí něco přes 2 mil. lidí, o $\frac{3}{5}$ méně než v Čechách. Nejlidnatější jsou kraje při Odře a horní Moravě, nejmenší lidnatost jest na jihozápadě při Moravské Dyji.

Jako obyvatelstvo Čech, tak i obyvatelstvo Moravy náleží hlavně dvěma národnostem: **českoslovanské** a **německé**. **Čechoslované** tvoří skoro $\frac{3}{4}$ veškerého obyvatelstva. Různí se povahou, obyčejí, podřechím a národním oděvem na *Horáky*, *Hanáky*, *Slováky* a *Valachy*. *Horáci* obývají na vysočině Českomoravské podél hranic českých; řeč jejich liší se od češtiny nejméně. *Hanáci* bydlí na úrodné rovině Hané a v okolí jejím; *Slováci* mají svá sídla na jihovýchodě podél pomezí uherského a *Valaši* v hořejším poříčí Bečvy.

Němců jest $\frac{1}{4}$ obyvatelstva moravského; obývají hlavně na severu podél hranic slezských a na jihu podél pomezí rakouského; mimo to tvoří několik národnostních ostrávek, jež jsou: okolí Moravské Třebové, ostrávek jihlavský, brněnský, vyškovský, olomúcký a konický (západně od Olomouce); poněmčelá jsou i některá ostatní města moravská.

Na Moravě bydlí také asi 1000 **Chorvatův**; obývají ve 3 vesnicích u Mikulova a zachovali dosud i svůj národní kroj.

Židů jest na Moravě poměrně o něco více než v Čechách.

Náboženství jest skoro výhradně *katolické*; *evangelické* asi 3%; tedy poměrně o něco více než v Čechách.

§ 31. Plodiny a živnosti.

Na Moravě jest ještě méně půdy neplodné než v Čechách. Polí má Morava poměrně nejvíce ze všech zemí našeho mocnářství; zauímajíť přes $\frac{1}{2}$ veškeré půdy. Po rolích nejvíce jest lesů, pastvin, potom luk a zahrad a nejméně vinic. Nejúrodnější půda jest na „požehnané Hané.“ Obilí má Morava větší přebytek než Čechy. Pěstuje se též kukuřice, len, konopí, řepka, cukrovka a něco hořčice. Zelinářství kvete zvláště u Ivančic (chřest) a u Znojma (okurky). Ovoce a vína daří se více než v Čechách, nejlepší a nejvíce na jihu při Dyji a v úvalu při dolní Moravě.

Chov dobytka jest asi taký jako v Čechách. Hana má pěkné koně; pěkná plemena hovězího dobytka hlavně jen na velkostatecích; nejvíce však skotu chová se v krajině řečené kravařské u Nového Jičína. Ovec jest mnoho odrůd úspěšnou vlnou. V Karpatech chovají se ovce a skot po alašnicku; tamtéž připravuje se výborný ovčí sýr, brindza; ovčí syrovátky (žinčice) užívá se k hojení prsních nemocí. Koz a vepřového dobytka jest značný počet. Drůbeže, zejména hus, chová se mnoho. Zvěře divoké jako v Čechách také dosud hojně, ale rybařství jest nepatrné. Včelařství jest rozšířeno, ne tak dosud hedvábnictví.

Nerosty není Morava sice tak požehnána jako Čechy, nemá zejména drahých kovů; nicméně velmi bohata jest ne-

rosty nejužitečnějšími: uhlím a železem. Železa dobývá se nejvíce u Blanska a pod Pradědem, uhlí u Rosic a Oslavan, u Moravské Ostravy, u Kyjova. U Starého Města těží se výborná tuha; dobývá se i něco olova, zinku a j.

V průmyslu stojí Morava hned za Čechami a Dolními Rakousy, ba některými výrobky, jako látkami vlněnými (sukny brněnskými) i nad tyto vyniká. Soukenictví provozuje se mimo Brno hlavně v krajině mezi hlavním městem a Jihlavou, pak ve výběžku novojičínském; bavlnictví v okolí Šternberka, Svitavy a Frenštátu; lnářství podél hranic českých a slezských. Průmysl kovový vyniká jen železářstvím; největší železářny jsou v Blansku, ve Vítkovicích a v Sobotně pod Pradědem. Sklářny jsou v Chříbech a v Kápatech. Cukrovarů nejvíce jest na Hané a kolem Brna. V krajině olomúcké jest rozsáhlé sýrašství.

Obchod jest jako v Čechách velmi čilý a soustřeďuje se hlavně v Brně. Důležité trhy na obilí jsou v Olomouci a v Prostějově, na dobytek v Olomouci a v Hustopeči. Vyvážejí se plodiny a výrobky průmyslové, dováží se hlavně zboží koloniální, bavlna, sůl.

III. Slezsko.

§ 32. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 33. Velikost.

Slezsko rakouské skládá se ze dvou částí od sebe oddělených: ze Slezska západního č. *Opavska* a ze Slezska východního č. *Těšínska*.

Celé Slezsko má jen 52 □ Mm. Jest to nejmenší korunní země našeho mocnářství; rovná se $\frac{1}{10}$ území českého a jest o málo větší než $\frac{1}{4}$ Moravy.

§ 34. Vodstvo.

Řeky slezské vytkněme z mapy a načrtněme je do nákresu. Ku které oblasti náleží vodstvo slezské?

§ 35. Povaha půdy.

Slezsko jest skoro naskrze hornatina, která stupňovitě svahuje se na sever k nížině německé. Opavsko prostoupeno jest horstvem sudetským, Těšínsko náleží k vysočině karpatské.

Nížinou jest jen velmi nepatrná část území blíže výtoku Odry ze země.

Zopakujme na mapě horská pásma Slezska a naznačme je do nákresu.

§ 36. Podnebí.

Slezsko jsouc zemí vysoko ležící a studeným větrům seorním otevřeno, má podnebí značně chladnější nežli Čechy a Morava; a čím dále na východ, tím jest podnebí studenější, tak že průměrná roční teplota v Těšíně více než o $\frac{1}{2}^{\circ}$ jest nižší nežli v Opavě.

Panující větry jsou západní a severozápadní. Dešťů jest průměrně více nežli v Čechách, v Těšínsku více než v Opavsku.

§ 37. Místa.

a) v části západní:

Opava, hlavní město celé země, leží při řece stejně zvané, má četné továrny na sukna; v okolí též cukrovar. **Krňov** při Opavě má průmysl soukenický a železárný. U **Cukmantlu** těží se něco zlata a stříbra. Při Bělé jest **Freiwaldov**, středisko čilého plátenictví a bavlnictví. Nedaleko na severozápad jsou pověstné studené lázně **Gräfenberské**. **Bruntál** na pomezí moravském, jest důležité místo průmyslové, vyrábí zboží lněné, bavlněné a kovové. Nedaleko Odry leží **Bílavec**.

b) v části východní:

Těšín při řece Olšavě, má katolické a evangelické gymnasium, znamenité museum, důležité koželužství a soukenictví a čilý obchod. Výše při téže řece leží **Jablunkov** na úpatí důležitého sedla stejnojmenného. Při Bělé na pomezí haličském jest **Bělsko**, nejlidnatější město Těšínska, jest středisko průmyslu soukenického a hlavní skladiště soli haličské pro Mo-

ravu a Slezsko. **Fřidek** při Ostravici má rozsáhlé bavlnictví. **Bohumín** při Odě na hranicích pruských jest důležitá stanice železniční.

Ve Slezsku není města, jež by mělo 20.000 ob. Přes 10.000 ob. mají jen **Opava** a **Bělsko**; k těm druží se nejprve **Těšín** a **Krňov**.

§ 38. Obyvatelstvo.

Ve Slezsku žije něco přes $\frac{1}{2}$ mil. ob.; Slezsko náleží k zemím nejlidnatějším; nejhustěji zalidněny jsou kraje při dolní Olšavě v Těšínsku a v Opavsku u Krňova.

Asi polovice Slezanův jest národností **německé**, ostatní jsou **Slované**, jichž větší polovice náleží kmeni **polskému**, menší kmeni **českoslovanskému**. **Židů** jest něco přes 1%.

Němci obývají ve větším dílu Opavska, Čechové ve vých. Opavsku a v záp. Těšínsku, zbytek Těšínska osazen jest Poláky.

Náboženstvím náleží $\frac{4}{5}$ církvi *katolické*; asi $\frac{1}{5}$ obyvatelstva tvoří *evangelci*.

§ 39. Plodiny a živnosti.

Slezsko má plodné půdy poměrně více než Čechy a Morava, i polí jest hojně (skoro polovička veškerých půd); ale role jsou méně úrodná nedávají obilí tolik, aby stačilo četnému obyvatelstvu. Mimo obilí pěstuje se i cukrovka a len, něco též řepky a chmele. Chladné podnebí nepřipouští pěstování vína; ani ovoce nedaří se s domácí spotřebou. Za to rozsáhlé jsou lesy.

Chov dobytka není příliš valný; jedině ovčáctví jest znamenité. Skotu chová se nejvíce v krajině okolo Bílovice. Drůbež, zejména hus, jest značné množství. Honb jest dosti vydatná, včelařství rozšířeno.

Nerostů nemá Slezsko sice mnoho druhů, ale cenou vytěžených dostihuje skoro Moravy. Nejvíce dobývá se kamenného uhlí (u Polské Ostravy při Ostravici). Železo těží se hlavně v Sudetách, méně v Karpatech. Dobývá se i něco zlata a stříbra (na severozápadě) a sádry; u Opavy láme se výborná pokryvačská břidlice.

Průmyslem řadí se Slezsko mezi nejpřednější země našeho mocnářství. A jako na Moravě, tak i ve Slezsku zabývá se průmysl hlavně zpracováním surovin domácích, zejména jemné vlny, železa a lnu. Soukenictví kvete především v Bělsku, v Opavě, v Bílovci a v Krňově; lnářství, provozované po domácku, kvete v Sudetách, železářství v Sudetách a při Visle. Rozsáhlé jest i bavlnictví, hlavně v Bruntále a ve Frídku. Mimo to jest ve Slezsku i několik cukrovarů a továren jiného druhu.

Obchod vyváží hlavně průmyslové výrobky, pak máslo (do Pruska), med a vosk (do Rakous), a dováží zboží koloniální, obilí a jiné potřeby. Značný jest obchod průvozný.

B. Země alpské.

IV. Tyrolsko s Vorarlberkem.

§ 40. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 41. **Velikost.**

Tyroly i s Vorarlberkem mají skoro 300 □Mm. Bez Vorarlberka (jež má 26 □Mm.) byly by Tyroly asi tak veliké jako polovička země české.

§ 42. **Vodstvo.**

Jmenujme jezera a řeky v Tyrolsku a načrtněme je u výkres. Ku kterým oblastem náleží vodstvo tyrolské?

§ 43. **Povaha půdy.**

Tyrolsko jest nejvyšší a nejhornatější země našeho mocnářství. Prostoupeno jest všemi třemi pásmy alpskými, jež prostírají se skoro rovnoběžně směrem od západu k východu.

Mimo nepatrnou rovinku při jezeře Bodamském a při Rýnu ve Vorarlberku není v zemi této nijakých rovin, než jsou

jen četná hluboká, nebetyčnými horami omezená údolí, jimiž tekou řeky a bystřiny.

Nejdůležitější údolí jsou: chladné údolí *Innu* s pobočným údolím *Wipským*, kudy jde železná dráha k sedlu Brennerskému; teplé a velmi úrodné údolí *Adyže*, údolí *Eisaku*, údolí *Pusterské* u Rienzy a Drávy, *Montafunské* při Ille a j.

Jmenujme pásma horská a nejvyšší vrcholy Tyrolska a Vorarlberska a naznačme je do nákresu.

Sledující toky řek udejme, ku kterým stranám svahuje se Tyrolsko.

§ 44. Podnebí.

Podnebí jest v rozdílných částech Tyrolska velmi různě. Mnohem drsnější jest na vysokých horách než v hlubokých údolích; ale chladnější také v údolích na sever otevřených než v údolích na jih se otvírajících. Kdežto Tyroly severní mají podnebí tak studené, že tam víno nedozrává, jest v jižním údolí adyžském podnebí velmi mírné, téměř vlašského rázu. Největší, věčná zima jest ovšem na horách věčným sněhem a ledem pokrytých. Velmi příjemné jest podnebí v okolí Merana.

Bouře jsou v Alpách časté a čím jižněji, tím četnější. Často vane horký jižní vítr scirocco (Föhn) a působí povodně a sněhové strže (laviny), ale napomáhá také velmi, že v údolí Innském dozrává kukuřice a ovoce.

§ 45. Místa.

a) V údolí Innském:

Innsbruck, hl. město, leží téměř uprostřed údolí Innského při ústí údolí Wipského. Má četné památnosti, z nichž vyniká zvláště krásný mramorový náhrobek císaře Maxmiliána I. a náhrobek slavného hrdiny Ondřeje Hofra v kostele františkánském. Z budov vyniká císařský hrad. Innsbruck jest sídlo nejvyšších zemských úřadův a university. Na blízkém Sollsteině pověstná Martinská stěna. Východně od Innsbrucku leží **Hall** se solivarnami. **Schvatz** má továrnu na tabák, na zboží hrncářské a na ozdoby a pleteniny z drátu mosazného (zboží leonské). Na blízkou **Rattenberku** jsou hutě měděné a olověné. **Kufstein** je pohraničná pevnost.

b) V údolí Eisaku a Rienzy:

Brixen při ústí Rienzy, má krásný biskupský chrám a několik klášterů. Severně od Brixenu jest skalní pevnost **Franzensfeste**. Poblíž ústí Eisaku jest **Bozen**, nejdůležitější obchodní město Tyrolska; výtečné ovoce.

c) V údolí Adyže:

Meran leží v krásné krajině a má velmi zdravé a příjemné podnebí, proto zdržuje se tam mnoho churavých, aby pod mírným nebem jižním pookřáli. Výborné ovoce. Blízko Merana na sever jest hrad *Tyrol*, od něhož země má své jméno; ještě severněji v údolí Passerském jest rodiště hrdiny Ondřeje Hofera „am Sand“. V Tyrolsku od Italů obydleném jest **Trident**, sídlo biskupské, proslavené církevním sněmem ze 16. století. Značný průmysl i důležitý obchod. Jižněji leží **Roveredo**, středisko tyrolského hedvábnictví.

d) Při jezeře Gardském jest **Riva** s háji olivovými; značné hedvábnictví a rybařství. V okolí **Lienzu** při Drávě jest několik míst lázeňských.

e) Ve Vorarlberku:

Bregenz při jezeře Bodamském, sídlo sněmu vorarlberského, má čilý průmysl i obchod. Jižněji ležící **Dornbirn** a **Feldkirch** při Ille jsou středisko průmyslu vorarlberského, zvláště bavlnictví.

Nejlidnatější města tyrolská jsou: *Trident*, kde žije přes 17.000 ob., a Innsbruck, jenž má přes 16.000 ob. Z ostatních měst žádné nemá 10.000 ob.; jen *Roveredo* (přes 9000) a *Dornbirn* (přes 8000) blíží se obyvatelstvem počtu tomu.

§ 46. Obyvatelstvo.

V Tyrolích a ve Vorarlberku žije skoro 900.000 ob. Z těch jsou $\frac{3}{5}$ Němců, kteří obývají v severní větší polovici země a $\frac{2}{5}$ Romanů, t. *Italů* na jihu a něco *Ladinů* v údolích jihovýchodně od Brixenu. Židů velmi málo.

Jižní část země hustěji jest zalidněna nežli severní.

Náboženství jest skoro výhradně *katolické*. Kněží má Tyrolsko ze všech rakouských zemí poměrně nejvíce, více nežli Čechy.

§ 47. Plodiny a živnosti.

Roľ má Tyrolsko velmi málo a to jen ve větších údolích ; proto nemá země s dostatek obilí. Mimo obilí pěstuje se i len, konopí a tabák. Na jihu Tyrol jsou značné vinice, sady morušové a olivové; tamtéž daří se i fíky, jedlé kaštany a nejlepší ovoce v Rakousko-Uhersku.

Na travnatých holích alpských chová se pěkný hovězí dobytek, jenž poskytuje tučné mléko na dělání sýra. Chov dobytka a sýrařství jsou horalům hlavní výživou. Ostatních zvířat domácích jest počet neveliký. Na horách loví se dosud kamzík. Rybařství nejznačnější jest u jezera Gardského, včelařství ve Vorarlberku; na jihu jest rozsáhlý chov bourců.

Z nerostů dobývá se nejvíce soli (u Hallu) a železa, něco mědi a hnědého uhlí. Těží se sice i jiné kovy, ale měrou nepatrnou.

Průmysl jest v rozličných částech Tyrolska rozdílný. V severních Tyrolích hotoví se hlavně zboží kožené, kovové a dřevěné (hračky a řezby); v jižním Tyrolsku zaujímá přední místo hedvábnictví. Nejrozsáhlejší průmysl, zejména bavlnický, má Vorarlberk, jenž náleží k nejprůmyslnějším zemím našeho mocnářství. Důležité jest ve Vorarlberku též strojnictví, stavění lodí a hotovení alpských salašů.

Do obchodu vyváží se z Tyrolska hovězí dobytek, sýr, hedvábi, dříví, salaše (do Švýcar) a výrobky bavlněné a j. Dováží se obilí, zboží koloniální a některé výrobky. Důležitý jest v Tyrolsku obchod průvozný. Tyrolané vedou obchod podomní i mimo svou vlast v ostatních zemích našich i v cizině. Poznati lze je po zvláštním jich kroji národním.

V. Salcbursko.

§ 48. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 49. Velikost.

Salcbursko má přes 70 □ Mm. Jest to po Slezsku nejmenší země naší říše; není ani tak veliké jako $\frac{1}{3}$ Moravy, nebo jako $\frac{1}{4}$ Čech.

§ 50. Vodstvo.

Nakresleme řeky a jezera salcburská, zopakovavše je na mapě.

Ku kterému pořčí náleží Salcbursko?

§ 51. Povaha půdy.

Salcbursko jest jako Tyroly země velmi hornatá. Nejvyšší jsouc na jihu svahuje se vysočina salcburská na sever, kde přechází v náhorní rovinu bavorskou. Z údolí nejzřejmější jest údolí Sállice, kteréž zove se při horním toku řeky *Pinzgau*, při středním toku *Pongau* a nad dolním tokem, kdež rozšiřuje se v rovinku, *Salzachgau*.

Vytkněme pohoří a nejvyšší hory na půdě salcburské a naznačme je do nákresu.

§ 52. Podnebí.

Podnebí v Salcbursku jest chladné, chladnější než v Čechách. (Co jest toho příčinou?) Léto a zima střídají se bez dlouhých přechodů; změna teploty bývá náhlá.

§ 53. Místa.

V Salcbursku jsou jen 3 města: *Salzburk*, *Hallein* a *Radstadt*. I vesnic jest málo, ježto v horách bydlí lidé většinou porůznu ve statecích.

Salcburk, hlavní město, má 20.000 ob.; rozkládá se v krásné krajině po obou stranách Sállice; má mnoho krásných budov, z nichž nad jiné vynikají: arcibiskupský kostel, arcib. paláce,

některé kláštery a j. Salcburk má několik továren a čilý obchod; jest rodištěm nejslavnějšího hudebního skladatele Mozarta. **Hallein** jižně od hl. města při Sálci, má veliké solnice v blízkém Dürrenberku. **Radstadt**, malé město při Enži. U **Gastýna** jsou pověstné teplé lázně a malebné vodopády říčky Achy.

§ 54. Obyvatelstvo.

Celé Salcbursko nemá ani tolik obyvatelstva jako Praha. V celé zemi bydlí jen něco přes **150.000** lidí národnosti **německé** a náboženství téměř výhradně katolického. Nejhlustěji zalidněna jest severní část země.

§ 55. Plodiny a živnosti.

Salcbursko má ze všech našich zemí nejvíce půdy neplodné (18%), z plodné pak $\frac{2}{3}$ porostly jsou lesinami a veliká část lukami a pastvinami. Jest tedy orné půdy velmi málo a výtěžek nestačí ani s polovicí domácí spotřebě. Vinic není.

Za to znamenitý jest chov hovězího dobytka, jenž podporován jest výbornými pastvinami alpskými. Koně, hlavně v Pinzgavě, jsou velcí a silní (plémě norské), nejlepší tažní koně v říši.

Z nerostů nejdůležitější jest sůl, jež těží se u Halleinu. Dobývá se i něco zlata a stříbra (u Raurisu), železa a jiných kovů. V Untersbergu u Salcburku láme se výborný mramor, jímž budovy hl. města hojně jsou ozdobeny.

Průmysl, zvláště továrnický, jest nepatrný. Továrny jsou jen v hlavním městě. Zmínky zasluhuje pivovarství, hotovení čalounů a některých lučebných výrobků.

Také obchod jest nepatrný. Vyváží se sůl, dováží se obilí a jiné potřeby.

VI. Vévodství Korutanské.

§ 56. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 57. **Velikost.**

Korutany jsou veliké přes 100 □ Mm. Jsou menší než polovička Moravy a tak veliké jako $\frac{1}{5}$ Čech.

§ 58. **Vodstvo.**

Řeky a jezera opakujme na mapě a načrtněme je u výlres.

§ 59. **Povaha půdy.**

Korutany zaujímají střední část údolí drávského, do něhož ústí pobočná údolí přítoků Draviných. Některá údolí rozšiřují se v neveliké roviny; z těch nejznačnější jest Gospovetsko polje při Glinici.

Opakujme na mapě hory korutanské a naznačme je u výlres. Podle toku řek udejme svah země.

§ 60. **Podnebí.**

Korutany jsouce vysoko položeny, četnými ledovci obklopeny a na jihu horskou hradbou proti jižním větrům ohrazeny, mají podnebí chladné, jen v nižších údolích mírnější. V Celovci jest průměrná roční teplota nižší nežli v Praze. Bouře a sněhové strže jsou časté; vláhý je hojnost.

§ 61. **Místa.**

Celovec (Klagenfurt), jest pravidelně stavěné hlavní město při Glinici, má několik pěkných kostelův a nádherných budov. Na blízkém Gospovetském poli stojí dosud kamenný stolec, na nějž v středověku zvoleného vévodu slavnostně usazovali. Výše při Glinici leží město **Sv. Vít**, jež bývalo druhdy hlavním městem korutanským.

Bělák v údolí Drávy má hlavní sklad olova, jež v blízkém **Bleiberku** na úpatí hory Dobrače se těží. Niže v témž údolí leží **Borovlje** (Ferlach), kde provozuje se rozsáhlé puškářství.

Na jihovýchodě blízko hranic štýrských jest **Prevalje** s doly hnědouhelnými a se znamenitými železnými hutěmi a valcovnami. Ve **Wolfsberku** při Labudě jest veliká továrna na bělobu. **Hüttenberk** na severu, mezi Labudou a Kerkou, má nejbohatší ložiska železné rudy. Důležitější místa jsou ještě **Trbiž** při proluce téhož jména, kudy vede železná dráha do Krajin; **Heiligenblut** (Sv. Krev), ves na úpatí Vel. Zvonu ze tří stran lehdovci obklopená, místo poutnické.

Mimo *Celovec*, jenž má 15.000 ob., nemá žádné místo v Korutanech 10.000 ob.

§ 62. Obyvatelstvo.

V Korutanech žije asi **340.000** ob.; ani ne dvakrát tolik jako v Praze. Největší lidnatost jest ve vých. údolí Drávy a při Labudě, nejmenší v krajinách západních. Podle národnosti dělí se Korutanci na **Němce** (nad $\frac{2}{3}$ všeho ob.) a na **Slovince** (ne zúplna $\frac{1}{3}$ ob.); první obývají na severu, druzí na jihu země. *Náboženství* jest skoro výhradně *katolické*. *Evangelická* jest v Korutanech velmi málo ($5\frac{1}{2}\%$) a ještě méně bydlí v zemi té *židů*.

§ 63. Plodiny a živnosti.

Korutany rovněž jako sousední země západní mají velmi málo půdy orné, proto nedaří se obilí tolik, mnoho-li ho země spotřebuje. Vinic a zahrad jest málo, za to však lesy pokrývají přes polovici veškeré půdy plodné. Nejúrodnější jest údolí Labudské, kde zraje výborné ovoce.

Důležitější jest chov dobytka, jemuž hojnost píce poskytl krásné lučiny na úbočí alpském a horské pastviny. V Korutanech dolních nenepatrné jest i včelařství.

Z nerostů těží se v Korutanech zvláště mnoho železa (v okolí Hüttenberku), olova (u Bleiberku na západě a u Bleiberku na východě), zinku (zvláště u Wolfsberku) a hnědého uhlí (u Prevalje).

Průmysl korutanský zanáší se hlavně výrobou zboží kovového; není druhé země v říši naší, kde by poměrně tolik lidstva živilo se tímto odvětvím průmyslu, jako v Korutanech.

Největší dílny železářské jsou u Hüttenberku a u Prevalje; v Borovlji na sta dělníků zaměstnává se puškářstvím. Prosluly jsou mezi obchodníky továrny na bělobu a zboží olověné ve Wolfsberku a v Celovci. V Botrinji jižně u Celovce hotoví se výborná sukna, v Celovci zboží řemenářské.

Do obchodu vyváží se olovo, železo, ocel, zboží železné (kosity, srpy a p.), olověné a zinkové, dobytek hovězí, jetelové semeno a j. Dováží se mimo zboží kolonialné hlavně obilí a některé výrobky průmyslové.

VII. Vévodství Štýrské.

§ 64. *Hranice a zeměpisnou polohu určeme na mapě.*

§ 65. **Velikost.**

Štýrsko má 225 □ Mm. Jest o maličko větší než Morava nebo než $\frac{2}{5}$ Čech.

§ 66. **Vodstvo.**

Řeky štýrské zopakujme na mapě a nakresleme je.

§ 67. **Povaha půdy.**

Štýrsko prostoupeno jest všemi třemi pásmy alpskými. Na severu — ve Štýrsku horním — vypínají se Alpy centrální i severní vápencové do značné výše a tvoří hluboká a úzká údolí, z nichž jenom údolí Murské rozšiřuje se v rovinu, řečenou Hradeckou. V jižní polovici — v dolním Štýrsku — střídá se mírná hornatina s úrodnou a malebnou pahorkatinou, kteráž přechází tu a tam i v nízké roviny, jako jsou: rovina Lipnická a pole Ptujské.

Opakujme horstvo Štýrské a naznačme je do nákresu.

§. 68. **Podnebí.**

Rozlohou od severu k jihu a ještě více rozličnou vyvýšeností půdy má Štýrsko jiné podnebí na jihu a jiné na severu. V severním čili v horním Štýrsku jest podnebí chladné a drsné, na jihu však mírné a teplé.

V horním Štýrsku vyvíjí se podnebím zvláštní nemoc, zvaná kretinismus.

§ 69. Místa.

Štýrsko má jen 2 města, jež mají přes 10.000 ob.; jsou to: Štýrský Hradec, kde bydlí asi 90.000 lidí, a Marburk, kde obývá přes 13.000 lidí.

Důležitější místa jsou:

a) v poříčí Mury:

Štýrský Hradec při Muře, leží skoro uprostřed země v krajině velmi krásné. V samém městě vypíná se příkrě nad řeku i město vrch Schlossberg, z jehož temene rozkošná jest vyhlídka na všechny strany do roviny Hradecké, na níž v okolí městském pěkné letohrádky, dále pak vesnice půvabně ze svěžího zelena se probělávají. Hradec jest sídlo zemských úřadův, university, techniky a jiných vzdělavacích a dobročinných ústavů. Z četných továren vynikají: papírny a továrna na stroje. Od Hradce na jih jest **Lipnica** uprostřed roviny stejnojmenné. Od tohoto města jihozápadně jest **Ivnica**, s doly hnědouhelnými. Bohaté doly hnědouhelné jsou také u **Voitsberku** a **Köflachu**, západně od hlav. města. **Radgona** (Radkersburg) u hranic uherských, má značné vinařství. **Gleichenberk** má proslulé lázně železité. **Bruck** nad Murou provozuje obchod se zbožím železným. **Lubno** má hornickou akademii, průmysl železářský. Výše při Muře leží **Judenburk** a ještě výše **Murava**. **Vordernberk** je proslulý těžením železa a vyráběním výborné ocele. V okolí **Mürzzuschlagu**, poblíž hranic rakouských, rozsáhlé železářství.

b) v poříčí Enže:

Eisenerz, přebohaté doly železné v hoře Eisenberku; vyrábění nejlepší ocele podobně jako ve Vordernberku. **Maria Cell**, vyhlášené poutnické místo; na blízku veliká erární slévárna.

c) při Drávě:

Marburk (Maribor), důležité spojiště železnic; v okolí znamenité vinařství a štěpařství. **Ptuj** s vinařstvím.

d) v poříčí Sávy:

Celje a Laško (Tüffer) při Savině. V poslednějším teplé lázně. **Rogatec** u hranic chorvatských, místo lázeňské s kyselkou. Na severozápadě u jezera Grundelského, v štýrském statku komory solní, jest **Aussee**, má solnice a solné lázně.

§ 70. Obyvatelstvo.

Ve Štýrsku žije přes 1,100.000 lidí, (na Moravě skoro dvakrát, v Čechách skoro pětkrát tolik). Ve Štýrsku dolním jest lidnatost větší než na hornatém severu. Podle národnosti dělí se Štýřané na **Němce**, kteří obývají na severu, a na **Slovince**, jižto bydlí na jihu. Němců jest asi $\frac{3}{5}$, Slovinců asi $\frac{2}{5}$ veškerého obyvatelstva. **Židů** jest ve Štýrsku málo (asi 800).

Náboženstvím jsou Štýřané skoro všickni *katolíci*; *evangelíků* jen velmi poskrovnu.

§ 71. Plodiny a živnosti.

V hornatém severním Štýrsku jest orné půdy velmi málo; dolní Štýrsko má však hojnost polí velmi úrodných, pěkné vinice a zahrady. Obilí, ač jest ho na jihu přebytek, předce nestačí, aby zásobilo i hornatý sever. Mimo obilí pěstuje se i len, konopí, soukenická štětka (u Hradce a Voitsberku) a něco chmele. Na jihu důležité jest vinařství a štěpařství. Z ovoce připravuje se cider. Lesy pokrývají skoro polovici plodné půdy.

Převládá-li na jihu polní hospodářství, jest ve Štýrsku horním přední živností mimo průmysl železářský chov hovězího dobytka. V Poenží má Štýrsko dobré, těžké koně. Značný jest též chov drůbeže, zvláště kapounů. Ryb má Štýrsko dostatek, na jihu jest rozšířeno i včelařství a zmáhá se též hedvábnictví.

Z říše nerostů poskytuje země zvláště velikou hojnost železa, uhlí a soli. Železo štýrské jest nejlepší v Rakousku. Mimo to dobývá se též něco mědi, síry, tuhy a j. nerostů.

Průmyslem vyniká jen Štýrsko horní. Přední místo zaujímá železářství, hutě, dílny na rozličné nástroje

a stroje. Štýrská ocel a výrobky ze železa (kosa, srpy a p.) požívají pověsti světové. Nenepatrný jsou i výrobky z jiných kovů (z mědi, mosazi, zinku). Mimo to má Štýrsko továrny na lučebniny a papír, v Pochoří též sklářství. Na jihu přestává průmysl hlavně na řemeslech, jež pracují pro potřebu domácí.

Ze Štýrska vyváží se mnoho železa a železného zboží, sůl a něco uhlí. Dováží se obilí a zboží koloniální a j. Důležitý jest obchod průvozný.

VIII. Arcivévodství Horno-Rakouské.

§ 72. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme na mapě.*

§ 73. Velikost.

Rakousy Horní mají 120 □ Mm. Jsou o málo větší než polovice Moravy.

§ 74. Vodstvo.

Opakujme řeky a jezera Horních Rakous a načrtněme je u výkres.

§ 75. Povaha půdy.

Horní Rakousy jsou větším dílem mírná hornatina a pahorkatina; jen na jihu pnou se do znamenité výše pásma Alp severních vápencových, v nichž na Dachšteinu (vys. 3000 m.) tvoří se i malé ledovce. Údolí řek jen tu a tam rozšiřují se v značnější rovinky; z nichž přední jsou Welská planina při Travně a úval Linecký při Dunaji.

Podle toku řek udejme svah země.

Opakujme horstvo hornorakouské a naznačme je do náčrtu.

§ 76. Podnebí.

Podnebí jest v Horních Rakousích značně chladné, což způsobeno jest jednak vysokou polohou země, jednak vysokou horskou hradbou na jihu. Linec má nižší průměrnou teplotu než Praha. V horách hojnost dešťů i časté bouře.

§ 77. Místa.

Horní Rakousy, rovněž jako Štýrsko, mají jen 2 města, v nichž je nad 10.000 obyvatelů; jest to *Linec*, kde bydlí skoro 30.000 lidí a *Šteyer*, jenž má přes 13.000 ob.

Místa a) při Dunaji:

Linec, hl. město, leží v krásné krajině na pravém břehu Dunaje, jest sídlem zemských úřadův a biskupa, má pěkný gothický kostel, museum a jiné vzdělávací a dobročinné ústavy; několik továren, loděnice a důležitý obchod. Naproti Linci při levém břehu dunajském jest město **Urfahr. Mauthausen**, naproti ústí Enže, má rozsáhlé žulové lomy. U **Greinu** býval v Dunaji pověstný, lodím nebezpečný vír.

b) v poříčí Innu:

Braunau a **Schärding** při Innu se značným pivovarstvím. **Ried**, východně od Braunavy, provozuje obchod s obilím.

c) v poříčí Travný:

Hallstadt, **Ischl** a **Ebensee**, v solní komoře rakouské, mají solivarny; v Ischlu četně navštěvované lázně rapové. **Gmunden** při výtoku Travný z jezera Travenského (též Gmundenského), hlavní sklad soli. Tam, kde pije Travná Ageru, jest město **Lambach**. Níže při Travně jest **Wels**, důležité spojiště železnic. Ještě níže leží **Kleinmünchen** s četnými továrnami. Od Lambachu na západ na úpatí Hausrucku jest **Wolfsegg** s doly hnědouhelnými, a na východ od Lambachu leží **Kremsmünster**, staroslavný klášter s hvězdárnou. Východně od tohoto města jest **Hall** s láznemi jodovými. Jižně, v okolí **Kirchdorfu**, jest mnoho továren na kopy.

d) v poříčí Enže:

Šteyer, při vtoku Štayerky do Enže, středisko železářského průmyslu a obchodu hornorakouského, největší továrna na zbraně. **Enže**, starožitné město při ústí řeky stejně zvané.

Při Mhle blízko hranic českých jest **Haslach**, středisko průmyslu inářského.

§ 78. Obyvatelstvo.

Horní Rakousy mají přes 700.000 ob. ($\frac{1}{7}$ obyvatelstva českého); národnost jest výhradně německá, náboženství skoro vesměs *katolické*; *židů* velmi málo (jen asi 700).

§ 79. Plodiny a živnosti.

Horní Rakousy mají dostatek rolí, hojnost luk a zahrad i lesů, ale nemají vinic. Půda jest úrodná; nejúrodnější jest krajina mezi dolním tokem Travný a Enže, kteráž slove „honorakouskou zahradou“. Polní hospodářství jest vzorné a dává obilí nad spotřebu. Z ovoce lisuje se most. Na severu hojně pěstuje se len.

Hojnost lučin a pastvin podporuje chov dobytka, zvláště koní a skotu.

Z nerostů těží se velmi mnoho soli (u Hallstadtu, Ischlu a Ebensee), hnědý uhlí (u Wolfsegg), pak kámen (u Mauthausenu). Jiných nerostů téměř ani není. Horní Rakousy jsou jediná alpská země, nemající železné rudy; železo dováží se ze Štýrska.

Průmysl vyniká hlavně hotovením zboží železného a ocelového. Střediskem této živnosti jest Šteyer. Zboží šteyerské nejen v říši ale i za hranicemi jest proslulé. Značné jest i bavlnictví, výroba zboží dřevěného (hraček a j.) a pivovarství. Na severu plátenictví.

Obchod jest nenepatrný; podporován jest zejména splavným Dunajem a železnicemi. Vyváží se výrobky železářské, jmenovitě kosa, srpy, zbraně a j., sůl, obilí; dováží se železo, bavlna, zboží koloniální.

IX. Arcivévodství Dolní Rakousy.

§ 80. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme na mapě.*

§ 81. Velikost.

Dolní Rakousy mají skoro 200 □ Mm. Jsou o něco menší než Morava.

Porovnejme je i s ostatními, nám již známými zeměmi rakouskými.

§ 82. Vodstvo.

Řeky opakujme a naznačme je u výkres.

§ 83. Povaha půdy.

Tři čtvrtiny půdy dolnorakouské jsou vysočinou, která náleží severně od Dunaje k vysočině českomoravské a v jižní polovici k hornatině alpské. Vysočina severní polovice jest dílem planina dílem mírná hornatina a pahorkatina; vyšší jest hornatina alpská na jihu, která zejména na hranicích štýrsko-rakouských značně dosahuje výše. Obě vysočiny přecházejí na východě v nížinu úvalu Vídeňského a uprostřed mámě při Dunaji v úvalu Tullenským.

Opakujme horská pásma dolnorakouská a naznačme je do náčrtu.

§ 84. Podnebí.

Podnebí jest v jednotlivých krajinách pro rozličný tvar půdy rozdílné. Celkem jest však mírnější než v Čechách, ač rozdíl teploty v Praze a ve Vídni jest jen nepatrný. Nejteplejší jest podnebí v úvalech Vídeňském a Tullenském, pak i na nižších návrších jižně od Vídně, kdež také vinná réva nejlépe se daří. Nejstudeněji jest v jižních krajinách pohorských.

§ 85. Místa.

a) při Dunaji:

Vídeň, hlavní a sídelní město říše, jest největší a nejlidnatější město v mocnářství našem, má 26 km. v objemu a skoro 700.000 obyv. (s okolními místy, jež s Vídní jsou spojena, jest počet obyvatelstva 1 mil.).

Ve Vídni sídlí nejvyšší úředové říšští i dolnorakouští, vyslanci cizích mocností, arcibiskup a jiné vysoké duchovní i světské úřady. Vídeň má krásné kostely, mezi nimiž největší a nejkrásnější jsou: gothický dóm Štěpánský s nejvyšší věží v celém mocnářství a nově vystavený chrám zvaný votivní (slibný), jenž založen byl na památku zachránění císaře pána Františka Josefa před vražedným útokem (r. 1853). Z četných paláců vynikají: císařský hrad, paláce ministerstev,

mnohé paláce rakouské šlechty, císařský operní dům a jiné veřejné i soukromé budovy. Největší budova vídeňská i celé říše jest vojenský arsenal. Přečetné jsou ve Vídni ústavy vzdělávací a dobročinné; k prvnějším náleží universita, technika, vysoká škola hospodářská, akademie výtvarných umění, četné školy střední, obecné a jiné ústavy vyučovací, pak bohatá knihovna univerzitní, knihovna dvorní, bohaté vědecké a umělecké sbírky (obrazárna v paláci Belvederu a j.). Vídeň jest středisko rakouského obchodu a průmyslu; ve Vídni sbíhají se nejdůležitější železnice a telegrafy. Z veřejných sadů nejproslulejší jest Prater.

Na blízku Vídne jest císařský letohrad *Schönbrunn* s krásným parkem, se zvěřincem a zahradou botanickou. Vyšlechně od Vídne jest **Schwechat**, má největší pivovar v Evropě. Blízko hranic uherských leží **Hainburk** s továrnou na tabák a na jehly. Vyšlechně při Dunaji jest **Klosterneuburk** se staroslavným opatstvím, v němž je hrob sv. Leopolda. **Korneuburk** s loděnicí. **Tulln** uprostřed úrodného úvalu. **Kremž**, v okolí pěstování hořčice a šafránu; továrny na bělobu. **Stein** s loděnicemi. Na blízku Steinu jest hrad *Dürrenstein*, kde uvězněn byl (r. 1192) angl. král Richard Lvísrdce. **Mölk**, nejstarší opatství v zemi.

b) severně od Dunaje:

Naproti Vídni blízko Dunaje jest vesnice **Aspern**, u níž r. 1809 zvítězil arcikníže Karel nad Napoleonem I. Severně od tohoto místa jest druhé bojiště z téhož roku u **Wagramu**. Při Moravě u **Dürrenkrutu** zahynul hrdinný Přemysl Otakar II. v boji proti Rudolfovi Habsburskému. Severozápadně od Korneuburku leží **Štokrava**, průmyslné i obchodní místo. **Vejdov** při Dyji má továrny na zboží lněné a bavlněné.

c) jižně od Dunaje:

Videňské Nové Město při Litavě, má vojenskou akademii a továrny na stroje. Uprostřed mezi Vídni a Novým Městem jest **Baden** s teplými lázněmi sirnými. Severovýchodně od Badenu císařský letohrádek **Laxenburk** s velikou zahradou. V okolí Badenu, zejména u **Vöslavy**, znamenité vinařství. Jižně

od Vídně **Inzersdorf**, největší továrny na cihly. **Pottendorf**, poblíž hranic uherských, má největší přádelnu na bavlnu v říši. **Neunkirchen**, jihozápadně od Nového Města, slévárna a přádelny. **Sankt Pölten** (Sv. Hypolit) při Traismě, sídlo biskupa. **Scheibs** při Erlafě a **Waidhofen** (Vejdov) nad Ibsou mají znamenitý průmysl železářský.

Vídeň jest velkoměsto, jedno z největších měst evropských. Z ostatních měst jediné Nové Město má přes 10.000 ob.

§ 86. Obyvatelstvo.

V Dolních Rakousích bydlí **2 mil.** lidí; tedy asi tolik jako na Moravě; o $\frac{3}{5}$ méně než v Čechách. Obyvatelstvo Dolních Rakous — mimo Vídeň — jest národnosti **německé**; jen na pomezí českém bydlí něco **Čechův** (ve 4 osadách); při Litavě a Moravě něco málo **Chorvatův** a **Slovákův**. Ve Vídni žijí obyvatelé nejen všech národností rakousko-uherských, ale i mnoho lidí jiných kmenů národních. Převahu mají ve Vídni Němci. Čechoslované tvoří asi $\frac{1}{5}$ obyvatelstva vídeňského.

Dolnorakušané jsou skoro výhradně náboženství *katolického*. Ve Vídni jsou arci tak jako národnosti i náboženská vyznání rozmanitá; předce však jest nekatolíků v celku jen málo.

§ 87. Plodiny a živnosti.

Plodné půdy jest v Dolních Rakousích poměrně více, ale rolí poměrně méně než v Čechách. Úrodnost polí jest celkem jen prostřední; neúrodnější jest úval Tullenský. Roční výtěžek obilí nestačí potřebě země, hlavně ovšem pro velikou lidnatost hlavního města. Mimo obilí pěstuje se též hořčice u Kremže a šafrán tamtéž a v krajině severnější u Maissavy. Důležité jest vinařství, jež kvete zvláště v okolí Badenu.

Chov dobytka nejznačnější jest na západě a v krajích alpských, kdež chová se hojně skotu pěkného rázu. Na velkostatcích chovají se ovce s jemnou vlnou. Značný jest i chov drůbeže, zejména hus na poli Moravském. Dunaj dává hojnost ryb. Včelařství jest rozšířeno, chov bourců dosud nepatrný.

Výtěžek z říše nerostů jest jen skrovný. Těží se hlavně uhlí, pak železo a tuha.

Průmysl jest v Dolních Rakousích živností veledůležitou; soustřeďuje se hlavně ve Vídni a v okolí, kdež zastoupena jsou všechna jeho znamenitější odvětví, a kvete i na jihu země. Výrobky průmyslu jsou velmi rozmanité. Ve Vídni hotoví se látky hedvábné, zboží ozdobné a módní, klenoty, rozmanité stroje, nástroje hudební všeho druhu a jiné a jiné výrobky; mimo Vídeň vyrábí se ponejvíce zboží bavlněné (v okolí Nového Města), železné (tamtéž a na jihozápadě), lněné (na severozápadě) a j. Na severu značné jest i sklářství, velmi důležité jest pivovarství, papírnictví, hotovení lodí, cihel a podobných stavitelských potřeb (v Inzersdorfu), výroba lučebnin a p. v.

Jako průmysl, tak rozsáhlý jest i obchod. Vídeň jest nej-
přednější obchodní město celé říše. K tomu napomáhají pře-
četné dráhy železné a telegrafy, jež se všech stran ve Vídni
se sbíhají, splavný Dunaj, dobré silnice, hojně peněžní ústavy,
obchodní společnosti a p.

C. Země krasové.

X. Kraňsko (Krajina).

§ 88. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme na mapě.*

§ 89. **Velikost.**

Vévodství Kraňské jest veliké **100** □ **Mm.**, tedy o málo menší než Korutany, menší než $\frac{1}{5}$ Čech a než $\frac{1}{3}$ Moravy.

§ 90. **Vodstvo.**

Načrtněme řeky a jezera do náčrtu, zopakovaně je prve na mapě.

§ 91. Povaha půdy.

Kraňsko jest skoro naskrze vysočinou; nížinou jest jen malá část země, zvláště roviny při ústí Krky do Sávy. Vysočina kraňská náleží dvěma horstvům; menší částí (severozápadní) hornatině alpské, a větší částí (jižní a jihovýchodní) horstvu krasovému. Údolí Sávy, Sory a Idřice oddělují obě vysočiny.

Svahem svým dělí se Kraňsko na 3 díly: *Gorensko* na severozápadě, zaujímá vysokou hornatinu alpskou; *Notraňsko*, třetina jihozápadní, a *Dolensko* na jihovýchodě.

Opakujme pohoří kraňská a naznačme je do náčrtu.

Zopakujme, co řečeno výše o vysočině Krasové vůbec.

§. 92. Podnebí.

Kraňsko jsouc vysoké a na jihu vysokými horami ohrázeno nemá té teploty, jaká by přiměřena byla jeho jižní poloze. Průměrná teplota i v nižších krajinách jest jen o málo vyšší než teplota v okolí pražském. Nejměrnější podnebí jest na jižním svahu Krasovém, v údolí Vipavy. V srpnu bouřivá prudká vichřice „bora“.

§ 93. Místa.

a) při Lublanici:

Lublaň, hlavní město, sídlo zemských úřadův a arcibiskupa, má několik pěkných kostelův a více výstavných budov; velkého průmyslu jest málo, ale obchod s obilím nenepatrný. Na jz. od města jest velký lublaňský močál, který nyní již z veliké části jest vysušen. **Postojna** s památnými jeskyněmi.

b) v poříčí Sávy:

Tržič na úpatí Ljubelu se znamenitým průmyslem železářským. **Kranj** při Sávě, má čilý obchod. **Kamnik** v překrásné poloze uprostřed četných zřícenin hradních. **Krško**, vinařství a římské starožitnosti.

e) při Krce a Kupě:

Nové Město při Krce; na blízku lázeňské místo **Toplica**. **Metlika** při Kupě, nejznamenitější osada bývalého krajiště Vinického. — **Kočevje** uprostřed německého ostrova, jehož obyvatelstvo provozuje obchod podomní.

d) při Vipavě a Idřici:

Vipava při říčce stejnojmenné; štěpařství a vinařství. Při Idřici jest **Idrija**, má bohaté doly rtuťové.

Města kraňská jsou vesměs málo lidnata; žádné mimo **Lublaň**, kde bydlí 23.000 lidí, nemá 10.000 oby.

§ 94. Obyvatelstvo.

V Kraňsku bydlí asi **470.000** lidí, o mnoho více než v Korutanech, asi 11krát méně než v Čechách. Obyvatelé Kraňska jsou **Slovinci**, jenom asi $\frac{1}{10}$ jest **Němců**, kteří obývají v kraji kočevském. Náboženství jest *katolické*.

§ 95. Plodiny a živnosti.

Půdy plodné jest v Krajině poměrně více než v Čechách, ale skoro s polovici porostlá jest lesy. Obilí nedaří se tolik, co v zemi se spotřebuje. Na úrodné rovině Krcké a v dolině Vipavy daří se hojně ovoce i vína. Nejchudší jest **Notraňsko**.

Chov dobytka, ač jest v zemi pastvin a lučin hojnost, není na žádoucí výši; chov drůbeže jest dosti značný. Hojně pěstuje se včelařství a zkvětá i hedvábnictví.

Mezi nerosty zaujímá přední místo rtuť; doly idřické dávají po almadenských ve Španělsku v Evropě nejvíce rtuti. Kromě toho těží se i železo, hlavně v Gorensku, hnědé uhlí a také něco mědi a zinku.

Průmysl jest posud skrovný; vyniká jen železářstvím, jehož střediskem jest Tržič. Ostatní odvětví průmyslu provozují se skoro jen po řemeslnicku; továren jest jen málo, hlavně v okolí hlavního města (na zboží kožené, papír, cukr). U **Kamník** a **Idrie** jest značné krajkářství, v **Idrii** továrna na rumělkou.

Do obchodu vyváží se rtuť, dříví na lodě, jetelové semeno, konopě, ovoce a j.; dováží se hlavně obilí a zboží koloniální.

XI. Přímoří.

§ 96. Společným jménem „Přímoří“ označujeme 3 korunní země, jež jsou: a) knížecí hrabství *Gorice a Gradiška*, b) markrabství *Istrie* a c) město *Terst* se svým okolím. Území Přímořské skládá se nejen z dílu pevninského, který v půl-ostrov *Istrianský* vybíhá, nýbrž i ze 3 *Kvarnerských* velkých ostrovů, jejichž jména jsou: *Čres*, *Krk* a *Lošinj*, a pak z několika malých ostrůvků.

Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.

§ 97. Velikost.

Celé Přímoří jest veliké 80 □Mm. Jest jen o málo větší *Salcburska* a *Slezska*.

§ 98. Vodstvo.

Řeky zopakujme a naznačme je u výkres.

§ 99. Povaha půdy.

Jako *Krajina* jest i Přímoří z větší části vysočinou, utvořenou dílem horstvem alpským (na severu), dílem hornatinou krasovou. Údolím *Soče* a *Idrice* jsou obě vysočiny od sebe odděleny. Území *goricko-gradišské*, dostupující největší výše *Tříhlavem* na severu, sklání se k jihu podél údolí *Soče* a přechází až v nevelikou nížinu na pobřeží při ústí jmenované řeky. *Istrie* jest stupňovina k moři se sklánějící a řekami, jež hluboko ji rozbrázdňují, na několik planin rozdělená; spadá však k moři všude příkře.

Opakujme pásma horská a naznačme je do nákresu.

§ 100. Podnebí.

V severní *Gorici* a na planinách krasových jest podnebí drsné; na jihu údolí *sočského*, na pobřeží a na ostrovech velmi mírné, jihoevropské. *Terst* má průměrnou teplotu o 3° vyšší

než Praha. (Terst 10·5° R, Praha 7·4° R.) Vláhý jest málo, sníh padá jen na vysočinách. Panující větry jsou dva: teplý a vlhký od jihu vanoucí *jug* (scirocco) a suchá a chladná sv. b o r a. Jug přináší nejen deště, ale i hrozné bouřky; bora někdy tak prudce zuřívá, že i po více dní lodím brání vplouti do přístavu terstského.

§ 101. Místa.

Terst při zálivu Terstském jest nejznamenitější námořní a druhé obchodní město říše, sídlo zemských úřadův, obchodní a plavecké akademie, zoologického musea a j. vědeckých ústavů. V Terstu sídlí též konsulové všech větších obchodních státův. Terst má velikolepé loděnice a dílny paroplavební společnosti rak. Lloydu. Několik nádherných budov; veliký maják. Na blízku jest krásný zámek *Miramare*.

V Gorici:

Gorice jest sídlo arcibiskupa a zemského sněmu gorického. V okolí Gorice jest podnebí velmi příjemné a zdravé, proto volí hojně cizinců Gorici za zimní pobyt svůj. Znamenité vinařství a štěpařství; několik továren. **Gradiška** se starým pevným hradem, jenž nyní trestnicí jest. **Oglej** (*Aquileja*), vesnice na místě, kde stávalo velké římské město *Aquilea*, ve středověku sídlo patriarchy. Z doby té zbyl ještě velký chrám; četné římské starožitnosti. **Monfalcone** (Tržič) s přístavem. **Ajdovčina**, při Vipavě u samého pomezí krajinského, má proslulou barvírnu.

V Istrii:

Capo d' Istria (*Kopar*) a **Piran** mají velké solivarny a živý obchod. **Poreč**, sídlo sněmu istrianského. **Rovinj**, nedůležitější obchodní město Istrie. **Pulje**, první válečný přístav rakouský. V městě jest zbytek starořímského velkého divadla. **Pazin** uprostřed Istrie.

Na ostrovech:

Velja (*Krk*), hl. m. stejně zvaného ostrova. **Malý Lošinj** má výborný a veliký přístav a provozuje čilý obchod.

Terst jest velkoměsto, má 100.000 ob. Z ostatních měst jenom *Gorice* a *Rovinj* mají nad 10.000 ob.

§ 102. Obyvatelstvo.

Přímoří má **600.000 ob.** národností velmi rozmanitých. Nejvíce, přes dvě třetiny všeho obyvatelstva, jest **Slovanův** (*Slovinců a Chorvatů*). Slovinci bydlí hlavně v Goricku a v Terstu, Chorvátí v Istrii. **Italové** obývají v městech; při hranicích benátských bydlí **Furlanci**; **Němci** a **Židé** hlavně v Terstu; v Istrii jest i něco **Rumunů**.

Náboženství jest skoro výhradně *katolické*, jen něco málo *israelitů* (v Terstu) a ještě méně *nesjednocených Řeků*.

§ 103. Plodiny a živnosti.

Půdy plodné má Přímoří sice hojně, ale jsou to bezmála z polovice jen pastviny. Obilí nedaří se na vyprahlé vápenité půdě krasové tolik, co se v zemi spotřebuje. Na nižině gorické pěstuje se i něco rýže. Značné jest vinařství a štěpařství v Gorici a v Istrii; daří se i jižní ovoce; na poloostrově pěstuje se oliva. Lesů málo; jen uvnitř poloostrova pěkné doubravy.

Chov dobytka jest nedostatečný. K nošení břemenu užívá se hlavně oslův a mezků. Důležitý jest na pobřeží rybolov, rozsáhlý jest chov boureců, zvláště v Gorici.

Na pobřeží těží se mořská sůl; největší solnice jsou u Koparu a Pirana. Ve východní části poloostrova dobývá se hnědé uhlí. Kovů není.

Nejdůležitějším odvětvím průmyslu jest stavba lodí. Největší loděnice má společnost Lloydu nedaleko Terstu. Ostatní průmysl zanáší se ponejvíce hotovením potřeb pro námořnictví. V Gorici hedvábnictví.

Velmi rozsáhlý jest obchod, hlavně námořský. Tři čtvrtě všeho zboží, jež po moři do Rakouska se dováží a odtud vyváží, jdou přístavem terstským. Z ostatních přístavů nejdůležitější jsou: Pulje, Piran, Rovinj a Malý Lošinj. Zboží dováží se hlavně z Britska, Turecka, z Itálie a z Egypta, a vyváží nejvíce do těchž zemí. Moře jest i nejdůležitějším spojovacím prostředkem mezi jednotlivými městy přímořskými, jež pravidelnou plavbou jsou spojena.

XII. Dalmacie.

§ 104. Území dalmatské rozkládá se dílem na pevnině úzkým pruhem podél pobřeží adriatického, dílem na ostrovech, jež podél břehu v hojném počtu z moře vystupují. Z ostrovů Kvarnerských větších patří k Dalmacii *Rab* a *Pag*; z Dalmatských jsou největší: *Brač*, *Hvar*, *Kurčola*, *Mlět* a *Vis*.

Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.

§ 105. Velikost.

Království Dalmatské jest veliké skoro 130 □ Mm.; jest o málo větší než polovička Moravy.

§ 106. Vodstvo.

Zopakujme řeky a načrtněme je u výkres.

§ 107. Povaha půdy.

Dalmacie jest skoro celá vysočinou; prostoupena jest křídovým horstvem *krasovým* tvarů rozmanitých a rozryta údolmi, jimiž prodírají se nečetné říčky pobřežní. Břeh jest většinou strmý, vysoký a skalnatý, jen tu a tam rozkládají se na pobřeží neveliké *nížinky*, na nichž vystavěna jsou některá přístavní města. Rovněž hornatý jsou ostrovy k Dalmacii náležející.

Která horská pásma jsou v Dalmacii? Naznačme je do nákresu.

§ 108. Podnebí.

Dalmacie, jsouc nejjižnější zemí našeho mocnářství, má i podnebí nejteplejší a velmi zdravé. Letní vedro zmírňuje se vzduchem od moře vanoucím. Při moři některou zimu sněhu ani nespátří; léto bývá velmi teplé a suché, nej příjemnější jest podzim. I v Dalmacii zuřívá studená sv. *bora*; od jihu vane teplý *scirocco*.

§ 109. Místa.

a) při moři:

Zader, hl. opevněné město, vystavěné na malé ostrožně ve slohu benátském; sídlo místodržitele, zemského sněmu, arcibiskupa a řecko-katolického biskupa. Výroba rosolek. Občané

provozují mírný obchod. **Šibenik** rozkládá se malebně na přikrém pobřeží, má nejkrásnější gothický chrám v Dalmacii; v okolí vinařství. **Splet** jest nejlidnatější město dalmatské; staré město spletské vystavěno jest uvnitř bývalého ohromného paláce Dioklecianova; v městě i v okolí mnoho římských starožitností. **Ston** na poloostrově Pelješci s velikými solnicemi. **Dubrovnik** (Ragusa) se starožitnými hradbami; až do začátku století nynějšího bývalo město toto samostatnou slovanskou republikou, v níž kvetla literatura jihoslovanská. **Kotor** při boce Kotorské, od níž i okolní obyvatelé *bokelci* se zovou. Čilý obchod s Černou Horou.

b) uvnitř země:

Knin, tvrz při Kerce. **Sinj**, sev. od Spletu, důležité tržiště pro obchod se sousední Bosnou.

c) Na ostrovech jsou předními místy města týchž jmen jako ostrovy. U **Visu** na ostrově stejnojmenném zvítězil r. 1866 admirál rakouský Tegethoff nad loďstvem italským.

Nejlidnatější město dalmatské není **Zader**, nýbrž **Splet**, jež jediné má nad 10.000 obyvatelstva. **Zader** má jen 8000 ob.

§ 110. Obyvatelstvo.

V Dalmacii obývá asi **460.000** lidí; o málo méně než v Kraňsku; skoro pětkrát méně nežli na Moravě. Skoro $\frac{9}{10}$ obyvatelstva dalmatského jsou **Slované** (*Srbové* a *Chorvati*), asi $\frac{1}{10}$ jest **Italianů**, kteří bydlí hlavně v pobřežních městech; mimo to žije v Dalmacii něco málo **Židův** a u Zadru něco **Albanců**.

Náboženství převládá *katolické*; Srbové na jihu (asi $\frac{1}{5}$ všeho obyvatelstva) jsou vyznání *pravoslavného*.

§ 111. Plodiny a živnosti.

Půdy plodné má Dalmacie sice velmi mnoho, ale z té jest více než polovice pastvinou málo vydatnou. Orné půdy jest velmi málo a ta jest nedostatečně vzdělávána a trpí v letě velikým suchem; proto jest výtěžek obilí praskrovný. Nejdůležitější plodiny jsou víno a olivy; víno jest jakosti výborné (malvaz).

I chov dobytka jest nedostatečný. Koně jsou malí,

skot taktéž chudý a slabý jak z nedostatku píce tak i z nedostatku nápoje za doby letní. Jako v ostatních neschůdných zemích krasových, tak i v Dalmacii chovají mnoho mezkův a oslů. Nejznačnější jest chov ovec a koz, jež vypásají se na suchých pastvinách. Rybařství jest nejdůležitější živností po hospodářství polním. Včelařství mohlo by více prospívati, he dvábniectví se zmáhá.

Ještě chudší jest Dalmacie plodinami z říše nerostů. Nejvíce těží se mořské soli (u Stonu, na Rabu a Pagu), pak také něco hnědého uhlí u Sině, něco asfaltu a sádry a velmi málo železa.

Průmysl jest praskrovný. Továren ani není a řemesel jest taktéž velmi málo; neboť vesničané, stojíce u vzdělanosti za ostatními národy rakouskými, nepotřebují mnoho a skrovníčké potřeby hotoví si sami po domácku. Sami vyrábějí si oděv i domácí náradí a na ručních mlýnech melou obilí. Důležitá jest jen stavba lodí a výroba likérů. — Dalmatinci slynou výbornými námořníky.

Obchod jest taktéž nepatrný. Silnic jest velmi málo a železnice teprve v posledních letech počato na území dalmatském stavěti.

D. Země karpatské.

XIII. Halič.

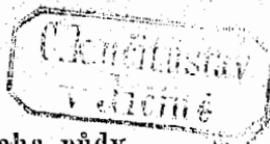
§ 112. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 113. Velikost.

Království Haličské má 780 □ Mm.; jest o polovičku větší než Čechy, a 3½krát tak veliké jako Morava. Území haličské tvoří 1/8 celého území říšského.

§ 114. Vodstvo.

*Které řeky jsou v Haliči? Naznačme je u výkres.
Ku kterým oblastem náleží vodstvo haličské?*

§ 115. Povaha půdy.

Halič jest z větší části vysočinou na pomezí jižním hornatou, uvnitř země dílem pahorkatou, dílem rovinatou; jen podél řeky Visly při ústí Visloky a Sanu a při Dněstru jsou neveliké nížiny. Nejvyšší jest Halič podél hranic uherských, kde pne se vysoká hornatina karpatská. Dále do vnitř země svaluje se hornatina tato v pahorkatinu, která předchází na západě v náhorní rovinu poviseckou, na jihovýchodě ztrácí se v bažinaté nížině dněsterské. Ostatek země, část severovýchodní, náleží k vysočině Podolské, jejíž mnohé hřbety až u podlouhlé náhorní roviny se rozšiřují.

Opakujme na mapě hory haličské a naznačme je do nákresu.

§ 116. Podnebí.

Halič má ze všech zemí našeho mocnářství nejdrsnější podnebí. (Co jest toho příčinou?) Rozdíly mezi teplotou letní a zimní mnohem jsou větší než v zemích sudetských. V zimě panují tuhé mrazy, ale v letě někdy velmi obtížná vedra. Průměrná teplota ve Lvově jest o 1° R. nižší než v Praze.

§ 117. Místa.

a) Místa v poříčí Visly:

Lvov, hlavní město, jest sídlo nejvyšších zemských úřadův a tří arcibiskupů: římskokatolického, řeckokatolického a armenskokatolického; má krásné kostely, pěknou radnici; bohatou knihovnu, krásné sbírky, universitu, techniku a j. vzdělavací a dobročinné ústavy. Jihovýchodně od hl. města, ve **Vinnikách** jest veliká továrna na tabák.

Krakov, bývalé sídelní město polských králů, nyní silná pevnost při Visle, má 50.000 obyv., mezi nimiž je 10.000 Židů. Krakov má universitu, techniku a j. vzdělavací ústavy, důležitý průmysl soukenický a koželužský a čilý obchod. Množstvím historických památek podobá se Krakov naší Praze. Na pomezí Slezskem, naproti slezskému Bělsku leží **Biala**, má rozsáhlé soukenictví. Východně od Krakova jest **Wieliczka** a ještě východněji **Bochnia** s nejznamenitějšími solními báněmi v říši. Východně od Bochně, poblíž Dunajce leží **Tarnów**, má čilý ob-

Obyvatelé haličtí jsou hlavně **Slované**, kteří dělí se na **Poláky** a **Rusíny**. Poláci bydlí v polovici západní, Rusíni ve východní. Velmi mnoho jest v Haliči **Židů**, kteří tvoří $\frac{1}{10}$ všeho obyvatelstva haličského a skoro $\frac{1}{2}$ všech Židů v mocnářství. Nej hustěji bydlí v polovici východní. Mimo to žijí v Haliči asi 2% **Němců** a něco maloučko **Armenů**.

Poláci jsou skoro vesměs *náboženství katolického*, Rusíni *řeckokatolického*; Arméni *armenskokatolického*. Mimo to jest tu něco málo *evangeliků* a *pravoslavných*. Židé drží se svého náboženství.

§ 119. Plodiny a živnosti.

Halič má asi tolik půdy neplodné jako Čechy. Téměř polovice půdy plodné jest půda orná, místy, zejména na východě, velmi úrodná; ale pole vzdělávají se nedostatečně. Příčinou toho jest jednak nevzdělanost, jednak chudoba lidu selského. Obilí daří se jen málo nad spotřebu země. Mimo naše druhy obilní pěstuje se hojně kukuřice a pohanka; lnu a zvláště konopí seje se více než v Čechách; daří se též něco chmele, řepka a tabák. Za horkého léta dozrávají i melony. Vína Halič nemá, ovoce jen poskrovnu. Lesy jsou po zemi velmi nestejně rozděleny; kdežto v Karpatech jest lesů mnoho a dříví nadbytek, nedostává se krajinám severnějším ani potřebného topiva.

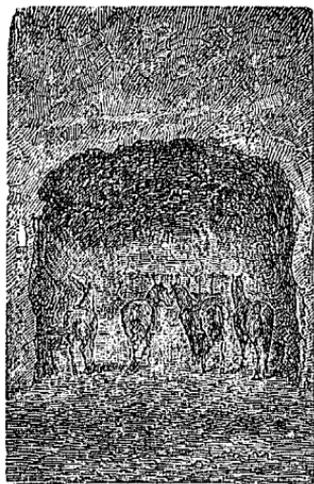
Dobytka zejména hovězího chová se v Haliči mnoho, tak že jím Halič i země západní zásobí. Plémě koňské jest malé ale vytrvalé. Ovce chovají se v Karpatech po salašnicku. Vepřového dobytka nejvíce jest v dolním Povislí. Hojně chová se i drůbež; řeky bohaty jsou rybami. Velmi rozšířeno jest včelařství, jež poskytuje neobyčejně mnoho medu a vosku. Z dravců žijí tam ještě v lesnatých krajinách i vlci, rysí a medvědi.

Z nerostů těží se hlavně sůl v množství ohromném. Ložiska solná jsou sice podél celého pásma karpatského, ale nejbohatší na východě u *Delatyna* (při Prutu), a zejména u *Wieliczky* a *Bochně* v Krakovsku. Uhlí dobývá se nejvíce v okolí Krakova. Mnoho těží se též železa (při horním Dunajci, Dněstru a Stryji) a petroleje (při středním Sanu).

V Krakovsku dobývá se též olovo, zinek, síra a j.; i mramor, alabastr dává země haličská.

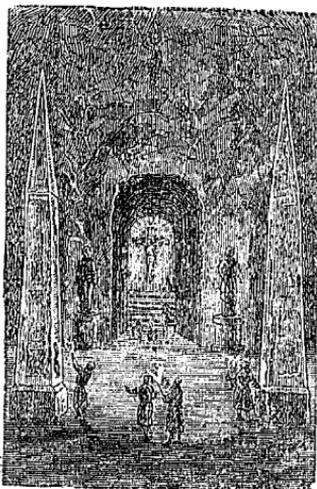

Obr. 8.

Obr. 9.

Průmysl jest dosud velmi nepatrný a zaměstnává se hlavně obděláváním plodin rolnických a lesnických, poněkud i hornických. Plátna a hrubá sukna hotoví se ponejvíce jen po domácku; továrnický průmysl soukenický značnější jest jen na západě v Biale. Důležité jest ko-

Obr. 10.

Obr. 8—10. Vnitřek solných dolů ve Wieliczce.

želužství, hrnčířství a vyrábění drasla. Továren jest pořídku; nejvíce jest lihovarů a pivovarů, přibývá i cukrovarů.

Obchod jest velmi rozsáhlý, ale nalézá se výhradně v rukou Židů, kteří skupují od hospodářů plodiny a prodávají jim

všecky jiné potřeby. Ze země vyváží se hlavně dobytek, sůl, dříví, med, vosk a jiné plodiny a výrobky zemské;

dovází se zboží kolonialné a průmyslové výrobky ze zemí západních. Důležitý jest obchod průvozný do Ruska. Spojovacích prostředků jest dosud málo.

XIV. Bukovina.

§ 120. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 121. Velikost.

Bukovina má přes 100 □ Mm.; jest tak veliká jako $\frac{1}{5}$ Čech, a o něco menší než $\frac{1}{2}$ Moravy.

Kterým horunním zemím rovná se Bukovina velikostí svou?

§ 122. Vodstvo.

Jmenujme na mapě řeky bukovinské a načrtněme je do náčrtu.

§ 123. Povaha půdy.

Bukovina jest, až na malé nižinky při výtoku řek ze země, vysočinou. Nejvyšší jsouc na jihozápadě, svaluje se jednak na sever, jednak od západu na východ. Nejnížší místo Bukoviny jest tam, kde Prut opouští půdu bukovinskou.

Jmenujme na mapě hory bukovinské a označme je u výkresu.

§ 124. Podnebí.

Podnebí jest o něco mírnější než v Haliči, ale předce drsnější nežli v Čechách a na Moravě. Průměrná teplota hl. města bukovinského, Černovic, jest menší než průměrná teplota Prahy. Pršek více než v Čechách, ale méně než v Haliči.

§ 125. Místa.

Černovice, hlavní město v pěkné poloze při řece Prutu, jest sídlem úřadů zemských, pravoslavného arcibiskupa a nejmladší university v našem mocnářství; obyvatelé černovičtí provozují čilý obchod. **Seret**, staré město na pomezí multanském při řece stejnojmenné, má silné koňské trhy. **Sučava** při řece téhož jména, jest hlavní sídlo Arménův. **Radovce** v přítoci Sučavy, jest po Černovicích nejlidnatější město bukovinské, má

erární hřebčinec. Při Bystřici na hranici uherské leží **Kirlibaba** s doly olověnými, a níže při téže řece **Jakobeny** se železnými hutěmi a hamry.

Nejlidnatější město bukovinské **Černovico**, má nad 30.000 ob. Z ostatních míst žádné nemá 10.000 ob. V **Radovci** bydlí 9000 lidí.

§ 126. Obyvatelstvo.

V Bukovině žije jen něco přes $\frac{1}{2}$ mil. obyvatelstva; asi tolik jako ve Slezsku. Nej hustěji jest zalidněna krajina v okolí Seretu, nejmenší lidnatost jest na jihozápadě při řece Moldavě.

Obyvatelé bukovinští jsou národností velmi rozmanitých. Nejvíce (přes $\frac{2}{5}$) jest **Rusinův**, o málo méně jest **Rumunův**, skoro $\frac{1}{10}$ jest **Židův** a skoro tolikéž **Němců**. Mimo to bydlí v Bukovině i něco **Maďarů**, **Polákův** a také **Arménův** a **Čechů**.

Náboženství převládá *pravoslavné*, po pravoslavných nejvíce jest *katolíků* (římských a řeckých); jest tam i něco *evangelíků* a křesťanův církve *armenské*.

§ 127. Plodiny a živnosti.

Půdy neplodné má Bukovina velmi málo, ještě méně než Morava. Asi polovice půdy plodné porostla jest hlubokými lesy. (Od rozsáhlých lesů bukových má prý země své jméno.) Na role připadá asi $\frac{1}{4}$ plodné půdy. Pole jsou velmi úrodná, ale špatně zdělávána; jedině na velkostatecích a na statecích kněžstva a přistěhovalcův jest lepší polní hospodářství. Obilí daří se nadbytek; nejvíce rodí se kukuřice. Důležité jest i zelinářství a pěstování tabáku, lnu a konopí. Ovoce dává Bukovina více než Halič, vína nemá.

Chov dobytka jest značný. Hovězí dobytek vykrmuje se jako v Haliči a prodává se na západ. Nejlepší koně chovají se ve velikém hřebčinci radoveckém. Skopového dobytka vypásá se nejvíce v Karpatech. Drůbeže jest hojnost, ryb málo. Včelařství, značně jsouc rozšířeno, poskytuje hojně medu a vosku.

Nerosty jest Bukovina chuda. Nejvíce těží se soli, železa a mědi.

Průmysl jest dosud nepatrný, tak že ani domácí spotřebě nedostačuje; vadí mu i nedostatek sil pracovních i nedostatek kapitálu. Průmysl bukovinský přestává hlavně jen na zpracování železa a mědi, na sklářství, pálení kořalky a drasla, řezání prken, koželužství a papírnictví.

Obchod nalézá se většinou v rukou Židův a Armenův. Vyváží se obilí, dříví, dobytek, líhoviny a j. domácí plodiny a dováží se zboží koloniální a průmyslové všeho druhu.

E. Země koruny uherské.

XV. Uhry.

§ 128. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy!*

§ 129. Velikost.

Království Uherské má přes **2250** □Mm.; jest tak veliké jako celá druhá polovina říše bez Slezska.

Porovnejme velikost Uher s rozlohou Čech a Moravy.

§ 130. Vodstvo.

Jezera a řeky opakujme na mapě a načrtněme je do náčresu.

§ 131. Povaha půdy.

Uhry jsou z polovice nížinou a z polovice vysočinou.

Nížina dělí se na dvě části: na **Malou Uherskou nížinu**, po obou stranách Dunaje od hranic rakouských až k ústí Hronu, a na **Velkou Uherskou nížinu**, která jsouc 6krát tak veliká jako Malá nížina, zaujímá střed Uher při Dunaji a Tise a dosahuje na jih až ku hranicím slavanským a srbským. — Vysočina obmýká kolem tyto roviny a jednotlivými výběžky je odděluje. Skládá se z vysočiny **Karpatské** v severozápadní, severní a východní části země a z výběžků vysočiny **Alpské** v části jihozápadní. Dunaj a nížiny tvoří rozhraní mezi oběma vysočinami.

Jmenujme na mapě hory uherské a naznačme je do náčresu.

Podle toku řek udejme svah země.

§ 132. Podnebí.

Značná rozloha do délky i šířky zeměpisné, rozličná výšenosť půdy a jiné poměry působí, že jest podnebí v rozličných částech země velmi rozdílné. Tak mají místa ve středu země při Dunaji průměrnou roční teplotu vyšší než Praha, kdežto krajiny na vysočině karpatské mají podnebí chladnější než střední Čechy, a tím chladnější, čím leží výše. Na Veliké Uherské rovině jest podnebí rázu silně kontinentálního. Léto jest velmi horké a suché; podzimkem tam jest nejpříjemnějším počasím ročním. Po krátkém podzimku následuje rovněž krátká a velmi tuhá zima, která zhusta mnoho sněhu přináší. Když pak na jaře snhí roztaje, proměňují se nížiny v jediné moře bahna a to trvá potud, dokud horké slunce letní jich nevysuší. Za parných letních dnův objevují se na puztě často vzdušné obrazy (fata morgana).

§ 133. Místa.

a) Místa při Dunaji:

Pešť-Budín, hl. velmi výstavné město po obou stranách Dunaje, má 275.000 obyv., jest sídlo uherské vlády a říšského sněmu pro země koruny uherské; má četné vzdělávací ústavy, mezi nimiž universita, technika, akademie malířská, akademie věd a bohaté národní museum. V Budíně na pravém břehu Dunaje jest královský hrad, horké sirné lázně a veliké loděnice; v Pešti mnoho továren, zvláště mlýnů, silné trhy na vlnu a na dobytek. Pešť je středisko obchodu uherského. **Vacov**, sídlo biskupské s nádherným chrámem. **Ostřehom**, sídlo knížete arcibiskupa, primasa uherského, velmi krásný dóm. **Komárno**, pevnost první třídy na východním konci Velkého ostrova Žitného. **Ráb**, má čilý obchod v obilí. Velmi silné trhy na obilí jsou v **Mošoni**. **Prešpurk** (Břetislav), má značný průmysl a obchod, bývalo sídlem sněmu uherského a korunovačním místem králův. Od hlavního města jižně poblíž Dunaje leží **Kolocsa**; ještě jižněji **Bája**, jedno z nejdůležitějších míst pro obchod v obilí. **Moháč**, památné bojiště z let 1526 a 1687. **Nový Sad** a **Pančevo** jsou důležitá místa obchodní. U **Staré Ršavy** loučí se Dunaj se zeměmi našimi.

b) Místa při Tise:

Tokaj na úpatí pahorkatiny Hegyalje, kde daří se pověstné víno tokajské. **Szolnok**, má továrnu na stroje, jest středisko paroplavby po Tise a důležitá stanice železničná. **Szegedin**, největší město uherské po Pešť-Budíně, středisko železnic, má znamenitý obchod a hlavní loděnice pro lodi potisské. **Zenta**, památná vítězstvím prince Eugena Savojského nad Turky (r. 1697).

c) Místa mezi Dunajem a Tisou:

Gödöllő, sv. od Pešti, císařský letohrad a zahrada. **Czegléd**, důležité spojiště železničné. **Kecskemet** uprostřed rozsáhlé puszty. **Subotica**, mezi Bají a Szegedinem, a **Sambor** při průplavě Františkově, mají čilý obchod s plodinami země.

d) Místa mezi Dunajem a Drávou:

Pětikostelí záp. od Baje, má krásný biskupský chrám. Jihozáp. od jezera Blatenského jest **Velká Kaniža**, má veliké trhy na dobytek a obilí, a znamenité sady tabákové. **Bělehrad královský** při řece Blatné, býval po dralná léta korunovačným a pohřebním místem králův uherských. Záp. od tohoto města, nedaleko jez. Blatenského jest **Bezprem**, má silné trhy obilné. Záp. od jez. Neziderského v okolí **Šoproně** jest znamenité vinařství a štěpařství; v městě samém značný průmysl i obchod. **Kamenec** jest důležité středisko železničné.

e) Místa v horních Uhrách:

Při Váhu leží **Trenčín**, má teplé lázně a proslulý hrad na skále. V okolí **Nitry** při řece stejně zvané jest mnoho vinic. Při Hronu leží **Březno** a **Báňská Bystřice**; v prvnějším vyrábí se mnoho ovčího sýra (brindzy); druhé jest důležité báňské město, má veliké železárny a měďárny. **Křemnice**, záp. od Bystřice, a **Štávnice**, jižně od této, mají bohaté zlaté a stříbrné doly. V Štávnici jest akademie hornická a lesnická. V **Košici** při Hernadu jest právnická akademie, krásný chrám a čilý obchod. Sev. od Košice jest **Prešov**, má průmysl plátenický a soukenický. Záp. od Košice jsou báňská místa **Smolník**

a **Rožnava**. **Miškovec** při Šajavě, v okolí daří se nejlepší pšenice uherská. **Jager** jest sídlo arcibiskupa, v okolí důležité vinařství.

f) Místa východně od Tisy:

Nagy-Banya (čti Naď-Báňa) nedaleko hranic sedmihradských má bohaté doly zlaté, stříbrné a olovené. Při Rychlém Kőröši jest **Velký Varadín**, má právnickou akademii, důležitý chov dobytka a obchod s plodinami. Mezi V. Varadínem a Tokajem uprostřed rozsáhlé puszty leží **Debrecín**, město se značným obchodem i průmyslem. Při Maruši jest **Arad**, v okolí hojně pěstuje se obilí, víno, zelenina a tabák. **Temešvár**, silná pevnost, má znamenitý průmysl a obchod. **Veršec**, jižně od Temešváru, má rozsáhlé vinařství a hedvábnictví. **Dognačka** a **Oravica** mají bohaté doly zlaté, stříbrné a měděné.

Uhry mají mnoho lidnatých měst. I vesnice uherské předdí namnoze počtem obyvatelstva některá hlavní města zemí alpských.

Pešť-Budín, mající 275.000 obyv., jest velkoměsto. — Druhé největší město uherské jest *Szegeďin*, jenž má nad 70.000 obyv. a třetí *Subotica* s 56.000 obyv. — *Prešpurk*, *Debrecín* a *Kecskemet* mají více než po 40.000 obyv.

Ze jmenovaných měst mají nad 30.000 obyv.: *Arad* a *Temešvár*; nad 20.000 obyv.: *Velký Varadín*, *Sambor*, *Ozegléd*, *Král. Bělehrad*, *Pětikostelí*, *Zenta*, *Košice*, *Miškovec*, *Šoproň*, *Ráb*, *Veršec*. Ostatní vytčená místa, vyjímaje *Dognačku*, *Oravici*, *Starou Ršavu*, *Nagy-Banyi*, *Tokaj*, *Rožnavu*, *Smolník*, *Křemnici*, *Nitru*, *Trenčín*, *Kamenec* a *Gödöllö*, všechna mají více než po 10.000 obyv.

§ 134. Obyvatelstvo.

V království Uherském žije přes $11\frac{1}{2}$ mil. lidí; více než dvakrát tolik jako Čechách. *Kolikrát více než na Moravě?* Nej hustěji zalidněny jsou kraje podél hranic rakouských a štyrských; nejmenší lidnatost jest v hornatých krajinách při horním toku Tisy a Temeše.

Národností jsou obyvatelé uherští velmi rozmanitých. Nejvíce, skoro $\frac{1}{2}$ jest **Maďarů**, kteří bydlí uprostřed země.

Více než $\frac{1}{4}$ obyvatelstva jsou **Slované**; ti dělí se zase na **Slováky, Rusíny, Srby, Chorvaty a Slovincce** a něco málo **Bulharů**. Slováci, počtem nejsilnější, obývají záp. vysočinu karpatskou (také slovenskou zvanou). Rusíni bydlí podél karpatské Vrchoviny, Srbové a Chorvati na jihu a Slovinci na jihozápadě. **Němci**, jichž jest asi o polovici méně než Slovanů, tvoří četné národnostní ostrůvky. O málo méně než Němců jest **Rumunů**; ti mají svá sídla na východě podél hranic sedmihradských. Mimo tyto národy jest v Uhrách i něco **Židů, Cikánův** a j. méně četných národností.

Jako národnost, tak různé jest i náboženské vyznání. Většina obyvatelstva (přes $\frac{1}{2}$) přiznává se k církvi *katolické*; ne zúplna čtvrtina jest *evangelická* obojího vyznání; ostatek jsou *pravoslavní, israelité, arméni, unitáři* a j. sekty náboženské.

§ 135. Plodiny a živnosti.

V Uhrách mnoho jest půdy neplodné, čehož příčinou jsou mimo jiné zejména i písčiny a močály. Půda uherská jest větším dílem velmi úrodná; v nížinách svých mají Uhry nejúrodnější půdu v celém mocnářství, která dosud i bez mrvení velmi bujné poskytuje žně. Rolnictví provozuje se dosud sice po způsobu zastaralém, málo průmyslném, předce však daří se obilí všeho druhu nad spotřebu. Pšenicí, jež daří se nejhojněji a druhu nejlepšího u Miškovce, Aradu a v Báčce (mezi dolní Tisou a Dunajem), zásobují Uhry nejen ostatní země rakouské, ale i cizinu. Hojně pěstuje se též kukuřice, proso, pohanka, konopí a některé barvířské a j. rostliny. Důležité jest pěstování tabáku. Chmel nedostačuje domácí spotřebě, taktéž i štěpařství dosud se zanedbává. Především jest vinařství. Množstvím vína předčí zemi uherskou jen Francie, jakostí pak vyrovnají se vína uherská nejlepšímu druhu na světě; nad jiné vyniká výborné víno tokajské. Lesů jest v hornatých krajinách sice mnoho, ale na nížinách panuje veliký nedostatek dříví.

Chov dobytka jest z nejpřednějších zřídél národního bohatství v Uhrách, ač dal by se při té hojnosti výborných luk a pastvin ještě mnohem více zvelebiti. Skotu a ovec

chová se velmi mnoho. (Na 10 obyv. přijdou 3 kusy hovězího dobytka a na 1 osobu též 1 ovce.) V rozsáhlé rovině potisské pasou se stáda polodivokých šťhlých a křepkých koní, jež hlídají zvláštní pasteveci, řečení čikoši. V rovinách bařinatých a v krajinách bohatých lesy dubovými a bukovými chová se velmi mnoho dobytka vepřového. Řeky uherské, zvláště Tisa a Dunaj, prosluly jsou bohatstvím ryb. Včelařství nevyniká, hedvábnictví značnější jest na jihu; v bařinách pěstují a loví se lékařské pijavky. Honba jest dosud vydatná.

Nerosty užitečnými i vzácnými jest země uherská velmi bohata. Zlata a stříbra dobývá se nejvíce na Slovensku (v Křemnici, Štávnici a j.), na severním pomezí sedmihradském (Nagy Banya) a na jihovýchodě (v Banátě, u Dognačky, Oravice), rtuti a mědi na Slovensku (u Smolníka), železa na Slovensku a v Banátě. Hojně těží se též olova (tam kde stříbro), uhlí kamenného i hnědého, soli (v Marmaroši při horní Tise) a j. nerostů. Z drahokamů vynikají uherské opály.

Obyvatelstvo uherské, nalézajíc obživu v dobývání plodin přírodních, jichž mu země tak štědře poskytuje, málo dbá dosud průmyslu. Nejprůmyslnější ze všech národův uherských jsou Němci. Průmysl Uher záleží hlavně v řemeslech; továren jest dosud nemnoho a z těch nejčetnější jsou parní mlýny a železárny. Důležité jest i loďařství, koželužství, na Slovensku lnářství, poněkud i sklářství a papírnictví. Nejvíce průmyslu jest v části západní, především v hlavním městě, v Prešpurku a v okolí těchto měst.

Obchod v Uhrách také dosud není tak čilý jako v zemích západních, ač má země ta veliké řeky splavné a značné železnic. Vyvážejí se plodiny, nejvíce obilí, vína, vlny a dobytka, dovážejí se výrobky průmyslové a zboží koloniální.

XVI. Sedmíhradsko.

§ 136. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 137. **Velikost.**

Velkovévodství Sedmíhradské má 550 □ Mm.; jest o málo jen větší než Čechy a asi 2 $\frac{1}{2}$ krát tak veliké jako Morava.

§ 138. **Vodstvo.**

Řeky zopakujme a naznačme je u výkres.

§ 139. **Povaha půdy.**

Sedmíhradsko jest, až na nepatrnou nížinku při výtoku Maruše ze země, vysočinou, která podobně jako vysočina česká kolkolem obklopena jest okrajnými pásmy horskými. Roviny rozsáhlejších v zemi není; údolí řek jsou úzká a jen tu a tam rozšiřují se v malé roviny (jako u Brašova, u Sibíně a jinde)

Pásma horská zopakujme na mapě a naznačme je do nákresu.

Porovnejme tok sedmíhradských řek a svah země s tokem řek a se svahem půdy ve vlasti naší.

§ 140. **Podnebí.**

Sedmíhradsko, jsouc na jihu omezeno vysokými horami, má podnebí asi takové jako Čechy, ač celé leží mnohem jižněji nežli země česká. Předce však zase celkem jest tam podnebí mírnější, než na západní vysočině karpatské. Sibíň, ač o několik stupňů leží jižněji než Praha, má předce nižší průměrnou teplotu roční. Pršek jest více než v zemích sudetských, nejčastější v létě.

§ 141. **Místa.**

a) v poříčí Olty:

Sibíň (Hermannstadt), jest sídlo řeckokatolického arcibiskupa; má právnickou akademii, zemské museum, krásný evangelický kostel a vyniká i průmyslem. Při Oltě jest pevnost **Fogaraš**. V jihovýchodním cípu země v úrodné rovině leží **Brašov** (Kronstadt), největší a nejlidnatější, zároveň i první tovární a obchodní město sedmíhradské.

b) v poříčí Maruše:

Maros-Vásárhely má bohatou knihovnu; pěstování tabáku, vinařství a štěpařství. **Bélehrad** (sedmihradský, Karlsburg) při Maruši, jest pevnost, má cís. mincovnu a v biskupském chrámu mnoho hrobů knížat sedmihradských. **Mühlenbach** má značné vinařství a soukenictví. **Déva** má doly měděné. Při Velké Trnavě leží místa **Udvarhely**, **Schászburk** a **Mediáš**. Poblíž hranic uherských jsou báňská místa **Zalatna**, **Abrud-Banya** a **Vöröspatak**, kde doluje se na zlato a stříbro. Při říčce Zlatné u **Tordy** jsou bohaté doly solné.

c) v poříčí Samoše:

Klausenburk (Kluž) při Samoši, má universitu a několik jiných učelišť se znamenitými knihovnami a sbírkami. Níže při téže řece leží **Dees**, u něhož jsou velké solné doly. **Bystřice** při říčce stejnojmenné jest průmyslné město obydlené Němci.

Velkoměst v Sedmihradsku není. Největší město *Brašov*, má 29.000 obyv. Z ostatních jenom ještě *Klausenburk* má přes 20.000 obyv. Přes 10.000 obyv. mají města *Sibín* (19.000) a *Maros-Vásárhely*.

§ 142. Obyvatelstvo.

Sedmihradsko, ač větší jest než Čechy, má jen něco přes **2,100.000 obyv.**; tedy o málo více než Morava.

Obyvatelstvo sedmihradské jest různých národností. Nejvíce, asi $\frac{2}{3}$ všeho obyv., jest **Rumunův**, kteří obývají podél hranic jižních, na západě a na severu země; asi $\frac{1}{4}$ obyvatelstva tvoří **Maďaři** (Sekelové), obývající v části východní. (Hlavní město v krajině jejich jest Maros-Vásárhely.) V okolí Sibíně a při Trnavě bydlí **Němci** (sedmihradští Sasíci), kteří činí asi $\frac{1}{10}$ všeho obyvatelstva. Ostatek tvoří **Cikáni**, **Židé** a j.

Náboženství převládá *katolické*, hlavně *řeckokatolické*; ostatní jsou *evangelíci* obojího vyznání, *pravoslavní*, *unitáři*, *židé* a j.

§ 143. Plodiny a živnosti.

Sedmihradsko má o málo méně neplodné půdy než Uhry; půda plodná pak skoro z polovice porostla jest lesy. Obilí sotva dostačuje pro domácí spotřebu, čehož vinou jest nejen

nedostatek polností, ale i nedostatečné vzdělávání půdy jinak dosti úrodné. Mimo obilí, luštěniny a zeliny pěstuje se též len, konopí a tabák. V údolích řek, hlavně Maruše a Trnavy, pěstuje se značnou měrou i víno a ovoce.

Chov dobytka také nevyniká. Nejvíce chová se ovec, jež nalézají na horách hojnost pastvin. Na zimu honí se ovce obyčejně do Rumunska, kde přezimují. Koní velmi mnoho chovají zvláště Sasíci a Sekelové. Oblíbeným zvířetem domácím jest i bývol. Drůbeže jest hojnost. Včelařství jest dosud nedostatečné. Lesy poskytují lovcům sice množství menší i vysoké zvěře, ale ukrývají také dosud hojně i velikých dravců, jako lišek, medvědův a vlků.

Průmyslu věnuje se v Sedmihradsku dosud velmi malá péče, proto nedostačuje ani domácí spotřebě. Nejznačnější jest hrnčířství zejména u Brašova, Deese a Tordy. Továren dosud jen velmi málo; nejvíce lihovarů.

Rovněž nepatrný jest obchod, jemuž nedostává se ani spojovacích prostředků. Vyvážejí se plodiny a dovážejí výrobky průmyslové.

XVII. Chorvatsko a Slavonie.

§ 144. *Hranice a zeměpisnou polohu udejme z mapy.*

§ 145. **Velikost.**

Království Chorvatské a Slavonské jest veliké přes 430 □ Mm.; jest skoro dvakrát tak veliké jako Morava. O mnoho-li jest menší než Čechy?

§ 146. **Vodstvo.**

Řeky opakujme z mapy a naznačme je u výkres.

§ 147. **Povaha půdy.**

Půda spojených těchto království jest dílem *vysočina*, dílem (z části menší) *nižina*. Vysočina náleží dvěma soustavám horským: *alpské* a *krasové* (na jihozápadě). Jednu od druhé odděluje nižina *posávská*. Nízká údolí rovnoběžně tekoucích řek, Sávy a Drávy, oddělena jsouce nevysokými, na východ se sva-

hujícími pásmy horskými, rozšiřují se čím dále k východu, tím více, až konečně před ústím Draviným splývají v nížinu jednu.

Jmenujme z mapy pásma horská v Chorvatsku a Slavonii a naznačme je do náčrtu.

§ 148. Podnebí.

Podnebí jest jiné na vysočině krasové a jiné v ostatní části země. Na hornatině alpské a v nížinách jest podnebí mírné a kromě bařin i zdravé; jaro záhy tu počíná, léto bývá velmi parné, podzim příjemný. Ale na křídových pustých planinách krasových příkře střídá se chlad a vedro, sucho a deštivo. Studený a suchý vítr, bora, zuřívá podél zálivu Kvarnerského nejhrozněji. (V Záhřebě jest průměrná teplota roční vyšší, na Krasu však nižší než v Praze.)

§ 149. Místa:

a) při Sávě a Kupě.

Záhřeb, hlav. město, rozkládá se nedaleko levého břehu Savina, jest sídlo arcibiskupa, zemských úřadův a zemského sněmu; má krásný dóm a několik jiných pěkných budov. Z ústavů vynikají universita, jihoslovanská akademie a museum. **Sisek** při stoku Kupy se Sávou jest velmi důležité místo pro obchod zvláště s obilím; od Sisku počíná paroplavba po Sávě. Západně od Sisku při Kupě leží **Karlovac**, sídlo biskupa řecko-východního, jest důležité město obchodní. Niže při Sávě jsou pohraničné pevnosti **Stará Gradiška** a **Brod**. **Mitrovica** stojí na místě starořímského „Sirmium,“ od něhož dosud krajina tamní sluje Srěm. **Zemuň** (Zemlin) při ústí Sávy, jest nejdůležitější obchodní město při dolním Dunaji.

b) při Drávě a Dunaji:

Varaždin při Drávě, leží v krajině vínem bohaté a má značný chov bourců. **Osek**, přední město slavonské, důležité průmyslem i obchodem; hlavní stanice pro paroplavbu po Drávě. **Vukovar** a **Karlovica** jsou důležitá obchodní místa při Dunaji, provozují značné rybařství a mají v okolí rozsáhlé vinice. **Karlovica** jest sídlo patriarchy pravoslavných Srbův. **Petrovaradin** jest z nejsilnějších pevností v našem mocnářství.

c) mezi Drávou a Sávou:

Krapina a **Teplice** poblíž **Varaždína** mají teplé sirné lázně. **Kříževac** a **Pakrac** mají rozsáhlé zahrady a vinice a důležité hedvábnictví. **Djakovo** jest sídlo biskupské s krásným chrámem.

d) při moři:

Rjeka, svobodné přístavní město, po **Terstu** nejdůležitější místo pro námořní obchod; má rozsáhlé loděnice, značný průmysl. **Rjeka** s okolím tvoří zvláštní okres, který podřízen jest přímo uherskému ministerstvu. **Senj** a **Bag** jsou menší přístavní místa.

Velkoměst v království Chorvatsko-Slavonském není. I hlavní město **Záhřeb** má sotva 20.000 ob.

Nad 10.000 ob. mají města: **Osek**, **Rjeka** a **Varaždin**; těm počtem ob. nejvíce se blíží **Zemun**.

§ 150. Obyvatelstvo.

Chorvatsko a Slavonie mají méně obyvatelstva než **Morava**, ani ne celých **1,900.000**. Nej hustěji zalidněno jest okolí **varaždínské**.

Obyvatelé jsou skoro samí **Slované** a dělí se na **Chorvaty** a **Srby**, kteří jen tím se od sebe liší, že Chorvati přiznávají se k církvi katolické a píší latinkou, kdežto pravoslavní Srbové užívají písma cyrillského. Chorvati, jichž jest veliká většina, obývají na západě, Srbové v části východní. Mimo to žije v zemi něco málo **Němců**, **Maďarů**, **Škipetarův** (u **Mitrovice**), **Italův** (v městech přístavních) a velmi málo **Židů**.

Náboženství jest většinou *katolické*, menšinou *pravoslavné*; něco jest též *evangelickýv*.

§ 151. Plodiny a živnosti.

Holé skály krasové a nenepatrné močály jsou příčinou, že mají tato spojená království půdy neplodné poměrně více než **Čechy**. Největší část půdy plodné pokrývají pěkné listnaté lesy; menší část připadá na pole, ještě menší na luka atd. Pole jsou velmi úrodná a plodí, ač dosud nedostatečně jsou vzdělávána, hojnost obilí, nejvíce kukuřice a pšenice;

pěstuje se také len, konopí a tabák. Vinic mají tato království poměrně ze všech našich zemí nejvíce. Ovoce jest hojnost; ze švestek připravuje se slivovice.

Chov dobytka, ač značný jest, předce není na tom stupni jako v zemích českých. Velmi mnoho chová se dobytka vepřového, který v lesích dubových nalézá hojné potravu, a drůbeže. Rozšířeno jest včelařství a značné jest hedvábnictví a rybařství. Rybníky a močály kolem Oseku dávají mnoho lékařských pijavek.

Nerostů dobývá se velmi málo; nejvíce ještě železa a síry a něco mědi. Ostatně má země i nepatrná ložiska hnědého uhlí a prameny petrolejové.

Průmysl i malý i velký jest jen nepatrný. Lid chorvatsko-slavonský dosud málo potřebuje výrobků průmyslových, a některé, zejména oděv, vyrábí si větším dílem po domácímu sám. Továrny jsou jen ve Rjece, v Záhřebě a ve větších městech. Důležité jest loďařství a lihovarství.

Obchod jest čilejší než průmysl a provozuje se jednak po pevnině do zemí sousedních, zejména balkánských, jednak i po moři do zemí vzdálenějších. Vyvázejí se plodiny všeho druhu a dováží se zboží průmyslové a koloniální.

Dodatek.

Bosna a Hercegovina.

§ 152. Bosna a Hercegovina byly druhdy země turecké a tvořily cíp území evropsko-tureckého rozkládající se nejdále na severozápadě mezi Srbskem, Černou Horou a zeměmi rakouskými. Ale když po válce rusko-turecké (r. 1878.) ukázalo se, že rozpadávající se Turecko není s to učiniti konec bezvládní, které bylo vzniklo v zemích těchto, vtrhlo vojsko rakousko-uherské (ku konci července r. 1878.) do Bosny a Hercegoviny a potlačivši násilím povstání mohamedánův, obsadilo ve srozumění s ostatními velmocemi evropskými toto území. Obě země podřízeny jsou na ten čas říšskému ministerstvu rakousko-

uherskému, jež svými zřízenci zavádí tam lepší řád a kázeň. Správa země prozatím svěřena jest vojenským velitelům, kteří jsou zároveň politickými představenými jednotlivých krajů.

Udčme na mapě hranice a zeměpisnou polohu.

§ 153. Velikost.

Bosna a Hercegovina jsou dohromady o něco větší než Čechy (asi 580 □ Mm.).

§ 154. Vodstvo.

Řeky jmenujme z mapy a načrtněme je u výkres.

§ 155. Povaha půdy.

Bosna a Hercegovina jsou země hornaté, prostoupené četnými neschůdnými pásmy horskými krasového útvaru. V Bosně mezi jednotlivými pohořími jsou větší podélná údolí, jimiž řeky bosenské k Sávě se valí. Na západě podél hranic dalmatských a na jihu v Hercegovině jsou na místě údolí po většině jen kotlinovité doliny, v nichž četné punkvy do podzemních ponorů se ztrácejí.

§ 156. Podnebí.

Podnebí jen v krajinách jižnějších a nižších jest mírné, ale na vyšinách, kde obyčejně sníh od října až do května zůstává, jest velmi tuhé. Ve vůkolí četných bařin, zvláště při dolní Neretvě, panují smrtelné zimnice. V některých krajinách často hrozně zuřívají veliké bouře.

§ 157. Místa.

Při Bosně leží **Sarajevo**, hlavní město bosenské, středisko obchodu a průmyslu bosenského, má asi 100 mohamedánských mešit, jejichž štíhlé minarety dodávají městu malebnosti. Níže při téže řece jest **Maglaj**. Od Maglaje na jihovýchod v úrodném údolí leží **Dolní Tuzla**, má vydatný solný pramen, z něhož ročně hojně soli se těží. Od hl. města na severozápad jest **Travník**, kde sbíhají se hlavní cesty bosenské; v okolí chová se mnoho dobytka.

Při Drině na pomezí Srbském jest **Zvorník**, má doly na olovo a vede obchod se Zemuní a srb. Bělehradem. Severněji

uprostřed rozsáhlé roviny leží **Běljina**, má čilý obchod s obilím a dobyt看em.

Při Uně rozkládá se pevnost **Bihač**. Při Vrbasu jest **Banjaluka**, má proslulé teplé lázně a důležitý obchod v obilí, dobytku a tabáku. Jižně od Banjaluky poblíž hranic dalmatských leží **Livno**, vede pravidelný karavanní obchod s dalmatským přístavním městem Spletem.

Při Neretvě jest hlavní město Hercegoviny **Mostar**, v němž vyrábí se výborné zbraně „damascenské“. Na jihu Hercegoviny nedaleko dalmatského Dubrovníka leží město **Trebinje**.

Z jmenovaných měst nejlidnatější jest *Sarajevo*, jež má asi 50.000 ob. Nad 10.000 ob. mají města *Banjaluka* a *Mostar*.

§ 158. Obyvatelstvo.

V Bosně a Hercegovině žije asi **1,300.000** lidí.

Které zemi našeho mocnářství přibližuje se obyvatelstvo bosensko-hercegovinské počtem nejvíce?

Národností jsou skoro všickni **Slované**; mluví jazykem srbsko-chorvatským. Pravých **Turkův** jest v zemi té jen několik set; mimo to bydlí tam i něco málo **Židův** a kočovných **Cikánů**.

Veliká většina obyvatelstva (asi $\frac{2}{3}$) přiznává se k náboženství *křesťanskému*, ostatní, mimo *Židy*, jsou vyznání *mohamedánského*. Křesťané jsou ponejvíce *pravoslavní*, méně jest *katolíků*. K *islam*u přiznávají se kromě Turkův i Slované, zejména poturčená šlechta bosensko-hercegovinská (*agové* a *begové*).

§ 159. Plodiny a živnosti.

Bosna jest země velmi úrodná, plodinami všeho druhu bohatá. Veliká část země této porostla jest krásnými lesy v údolích listnatými (dubovými, bukovými, ořechovými a kaštanovými), na vyšínách jehličnatými; jen nejvyšší temena planin jsou buďto holá nebo pastvinami pokryta. Ale smutný pohled poskytuje Hercegovina. Tu mnohdy na kolik mil cesty není než spousta kamenův a holá skaliska, porostlá řídce kde malými křovinami; jenom v dolínách, kde potoky nanesly plodné prsti, jsou úrodná pole a bujně lučiny.

Polní hospodářství jest na stupni velmi nízkém. Křesťanský rolník bosensko-hercegovinský nejsa jist, že nepobere mu lakotný turčín, jemuž třetinu, až i polovici úrody odvésti musel, i ostatek sklízně, nedbal, aby z půdy více vytěžil, než čeho nevyhnutelně potřeboval. Předce však daří se obilí nad spotřebu. Pěstuje se i len a konopí a daří se hojně vína, ovoce všeho druhu, výborný tabák a množství lékařských rostlin.

Velmi důležitou živností jest chov dobytka. Koně jsou malí ale vytrvalí (plémě bosenské); na horách vypásají se veliká stáda ovec a koz, v lesích bukových a dubových chová se mnoho dobytka vepřového. Honba jest vydatná; Čelařství jest rozšířeno, méně hedvábnictví.

V lůně svém chová země nerosty všeho druhu; ale těží se hlavně jen železo a sůl.

Průmysl přestává jen na některých řemeslech, jež vyrábějí věci pro živobytí nejnnutnější. O řemeslech, jež by vyráběla předměty pro pohodlí a přepych, není téměř ani řeči. Boháč zaopatří si takových věcí z ciziny, a chudý venkovan hotoví si většinou potřeby své sám.

Obchodu překáží nedostatek dobrých cest a silnic. Vede se hlavně do zemí rakouských. Vyvážejí se plodiny všeho druhu, jako: obilí, dříví, víno, ovoce, dobytek, kožešiny a j.; dováží se káva, cukr, zboží vlněné, bavlněné a rozličné jiné výrobky průmyslové.

Opakujme, porovnávejce velikost, obyvatelstvo a ostatní poměry té které země s poměry naší vlasti.

Opakujme, porovnávajice dvě a dvě země vespolek.

Naznačme na mapě, kudy bychom cestovali z našeho města (z Prahy a p.) do některého z měst v mocnářství a popisujme rajiny a místa, kudy bylo by nám cestovati.

Vyměřme na mapě vzdálenost některých důležitých měst od města našeho (od Prahy a p.).

Která města leží na téměř poledníku a na téměř rovnoběžném kruhu jako město naše a jako Praha?

Tabulka I.

Přehledné seřazení zemí rakousko-uherských. *)

Jméno země	Velikost země ve □ Mm.	Počet obyvatelstva	Lidnatost na 1 □ Km.
A. Země rakouské :			
Halič	780	5,445.000	70
Čechy	520	5,141.000	99
Tyroly s Vorarlberkem	294	886.000	30
Štýrsko	225	1,138.000	51
Morava	222	2,017.000	91
Dolní Rakousy	198	2,000.000	101
Dalmacie	128	457.000	36
Horní Rakousy	120	737.000	61
Bukovina	105	514.000	49
Korutany	104	338.000	32
Kraňsko	100	466.000	46
Přímoří	80	591.000	74
Solnohrady	72	153.000	21
Slezsko	52	513.000	99
	3000	20,396.000	68
B. Země uherské :			
Uhry	2255	11,530.000	51
Sedmíhrady	550	2,115.000	38
Chorvatsko a Slavonsko	435	1,864.000	43
	3240	15,509.000	48
Celá říše	6240	35,905.000	58

*) Počet obyv. udán jest na základě sečítání lidu z r. 1869. Nyní páčí se počet obyv. v říši naší (bez Bosny a Hercegoviny) na 37 $\frac{1}{2}$ mil.; z toho připadá na země rakouské 21 $\frac{1}{2}$ mil., na země uherské asi 16 mil. obyvatelů.

Tabulka II.

Města česká, která mají více než 3000 ob.

Jméno města	Počet obyvatelstva	Jméno města	Počet obyvatelstva
Praha	190.000	Jičín	6.600
Plzeň	23.600	Kraslice	6.500
Liberec	22.400	Čáslav	6.300
Smíchov	21.000	Most	6.300
Štěpějovice	17.400	Králové Dvůr	6.200
Cheb	13.500	Krásná Lípa	6.200
Karlín	13.400	Mýto	6.000
Varnsdorf	13.200	Bydžov Nový	6.000
Kutná Hora	12.700	Libeň	5.800
Ústí nad Labem	10.900	Hořice	5.700
Kladno	10.700	Vinohrady	5.700
Teplice	10.200	Hradec Králové	5.500
Litoměřice	10.000	Vejprty	5.500
Kolín	9.500	Jaroměř	5.400
Příbram	9.500	Vrchlabí	5.300
Chrudim	9.400	Polna	5.200
Česká Lípa	9.200	Strakonice	5.200
Písek	9.200	Sušice	5.200
Rumburk	9.100	Česká Třebová	5.100
Žatec	8.900	Kocengrýn	5.100
Hradec Jindřichův	8.700	Litvínov Horní	5.100
Boleslav Mladá	8.300	Kadaň	5.100
Trutnov	8.300	Humpolec	5.100
Georgswalde	8.200	Lanškroun	5.000
Pardubice	8.200	Něm. Brod	5.000
Klatovy	8.100	Roudnice	4.900
Chomůtov	7.400	Rychnov	4.800
Slaně	7.400	Borek	4.700
Karlovy Vary	7.300	Cvikov	4.700
Litomyšl	7.000	Mimoň	4.700
Domažlice	7.000	Vodňany	4.600
Jablunné	6.800	Beroun	4.600
Tábor	6.700	Turnov	4.500
Krumlov	6.700	Nová Paka	4.500
Jáchymov	6.600	Friedland	4.500

Jméno města	Počet obyvatelstva	Jméno města	Počet obyvatelstva
Polička	4.400	Choceň	3.500
Šluknov	4.300	Vimperk	3.500
Bělina	4.300	Vyšehrad	3.500
Rakovník	4.300	Žamberk	3.500
Heřman. Městec	4.300	Jilové	3.500
Broumov	4.200	Falknov	3.300
Holice	4.200	Milevsko	3.300
Slavkov	4.200	Duchcov	3.300
Rokycany	4.200	Chabařovice	3.300
Ústí nad Orlicí	4.100	Chlumec	3.300
Týn nad Vltavou	4.100	Soběslav	3.300
Tachov	4.100	Loket	3.300
Kyšperk	4.100	Dol. Žandov	3.200
Chrastava	4.000	Dobříš	3.200
Pelhřimov	3.900	Bělá	3.200
Louny	3.800	Mnichovo Hradiště	3.200
Čes. Kamenice	3.800	Planá	3.200
Poděbrady	3.800	Nové Strašecí	3.200
Lysá	3.800	Kostelec n. Orlicí	3.200
Bystřice Nová	3.800	Sviny Trhové	3.200
Děčín	3.800	Schönfeld	3.100
Chotěboř	3.800	Český Brod	3.100
Stříbro	3.800	Lovosice	3.100
Jilemnice	3.700	Sobotka	3.100
Benešov	3.700	Nymburk	3.100
Mělník	3.700	Sadská	3.100
Brandýs	3.600	Hořovice	3.100
Lomnice u Jičína	3.600	Hostinné	3.000
N. Město (u Friedlan.)	3.600	Kostelec nad čern. lesy	3.000
Prachatice	3.600	Třebechovice	3.000
Náchod	3.500	Kamenice nad Lipou	3.000

Tabulka III.

Města moravská a slezská, jež mají nad 3000 ob.

Jméno města	Počet obyvatelstva	Jméno města	Počet obyvatelstva
Brno	74.000	Boskovice	4.200
Jihlava	20.200	Rosice	4.100
Prostějov	15.700	Lipník	4.100
Olomouc	15.300	Hodonín	4.000
Ternberk	13.700	Břeclav	4.000
Znojmo	10.600	Slavkov	3.800
Kroměříž	9.800	Bzenec	3.700
Nový Jičín	8.700	Vsetín	3.600
Mikulov	7.500	Uher. Brod	3.500
Šumperk	7.300	Rožnov	3.400
Přerov	7.000	Tišňov	3.300
Svitava	5.800	Náměšť	3.300
Hranice	5.000	Žďár	3.300
Frenštát	5.000	Uher. Hradiště	3.100
Velké Meziříčí	5.000	Val. Meziříčí	3.000
Třebíč	5.000		
Strážnice	5.000	Opava	17.200
Mor. Třebová	4.900	Bélsko	11.100
Římařov	4.900	Krňov	8.400
Příbor	4.800	Těšín	8.200
Vyškov	4.500	Bruntál	6.500
Mor. Ostrava	4.500	Frídek	4.200
Telč	4.400	Freiwaldov	4.000